

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Bilim Dalı
Yönetim Bilimler Ana Bilim Dalı

ATATÜRK DÖNEMİNDE PLANLAMA ÇALIŞMALARI

Hüseyin TAŞ

Danışman: Prof. Dr. Tayfur ÖZŞEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2006

ÖZET

Planlama, zamanı ve kaynakları optimal kullanmayı sağlayan önemli bir etkidir. Yönetim sürecinin ilk aşamasını oluşturan bu etken başarılı liderlerin bütün eylemlerinde var olmuştur. Bu liderlerden biri de, Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Atatürk, demokratik, laik, tam bağımsız bir Türkiye yaratma hedefine yapmış olduğu planları adım adım uygulayarak varmıştır. Savaş planlarıyla başlayan siyaset planlarıyla devam eden eylemler, yönetsel planlama, fiziki planlama ve ekonomik planlama çalışmalarını kapsamaktadır.

Atatürk döneminde planlama çalışmalarını kapsayan bu çalışmanın sonunda, bu dönemin Cumhuriyet tarihimizde planlama anlayışının benimsendiği ve uygulandığı önemli bir dönem olduğunu, bu dönemde uygulanan "Birinci Sanayi Planı"nın günümüze kadar uygulanan planlar içerisinde en başarılı plan uygulaması olduğunu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün çok gelişmiş bir planlama anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar kelimeler: Atatürk dönemi planlama çalışmaları, yönetsel planlama, fiziki planlama, kalkınma planlaması, ekonomik planlama.

ATATÜRK'S PERİOD PLANİNG WORKS

Planning, is en effective may for optimal using of the time reccourses. Forming the first phase of management process this effective way, has been found in all actions of successful leaders. One of these leaders is Atatürk.

Atatürk succeeded in his aim to create democratic, secular, fully independent Turkey by applying his plants step bystep. These actions which started with war plans and cantinved with political plans, contains works on physical planning and economical planning.

At the end of this study, which couers the works of planning in Atatürk's period, we can say that this period is an important period where the planning approach in our history of republic has been accepted and activated. It can be said that "first Industrial Plan" which was first implemented in this period has been the most successful plan among all other plans and Mustafa Kemal Atatürk has gotten a sharp and vivid approach planning.

Key words: Atatürk's period planing works, managerial planning, physical planning, development planning, economical planning.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR.....	vii
ÇİZELGE DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: ATATÜRK VE PLANLAMA.....	5
I.1. Planlama Nedir? Tanımı ve Önemi.....	6
I.1.1. Birey Açısından.....	10
I.1.2. Örgüt Açısından.....	10
I.1.3. Ulus / Toplum Açısından.....	11
I.2. Atatürk ve Planlama.....	12
I.2.1. Birey Olarak Atatürk'ün Düşünce ve Eylemlerinde Planlamanın Yeri.....	15
I.2.2. Atatürk'ün Ana İlkesi: Sürekli Planlama – Akılcı Uygulama.....	18
I.2.3 Ulusal Kurtuluşun Yeni Devletin ve Devrimlerin Planlanması.....	21
I.2.3.1. Savaş Planlaması.....	30
I.2.3.2. Siyaset Planlaması.....	41
I.3. Atatürk Dönemi Planlama Çalışmalarına Genel Bakış.....	50
I.3.1. Yönetmel Planlama.....	50
I.3.1.1. Yönetmel Planlama Çerçevesinde Hükümet Programları.....	54
I.3.1.1.1. 1927 Programı.....	54
I.3.1.1.2. 1931 Programı.....	57
I.3.1.1.3. 1935 Programı.....	59
I.3.2. Fiziki Planlama.....	62

I.3.2.1. Ankara'nın Başkent Seçilmesi ve Ankara'nın İmarı.....	65
I.3.2.2. İmar Mevzuatı ve İmar Planları.....	71
I.3.2.3. Demiryolları ve Diğer Ulaşım Ağı Plan ve Politikaları.....	78
I.3.2.4. Fiziki Planlama Çerçevesinde İktisadi Devlet Teşekkülleri.....	86
I.3.3. Kalkınma Planlaması.....	91
II. BÖLÜM: ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI.....	93
II.1. Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Politikaları.....	94
II.1.1. Cumhuriyet Öncesi Ekonomi Politikaları (1838 – 1922).....	95
II.1.2. Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Politikaları (1923 – 1938).....	99
II.2. Atatürk'ün Uyguladığı Ekonomi Politikaları.....	112
II.2.1. Atatürk ve Liberal Politikalar.....	112
II.2.2. Atatürk ve Devletçilik.....	115
II.2.3. Kemalist Sistemle Kapitalist ve Sosyalist Sistemlerin Karşılaştırılması...128	
II.3. Atatürk Dönemi Ekonomi Uygulamaları.....	143
II.3.1. İzmir İktisat Kongresi.....	143
II.3.1.1. Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresindeki Nutukları.....	146
II.3.1.2. İzmir İktisat Kongresinde Kabul Olunan Esaslar.....	148
II.3.1.2.1. Misak-ı İktisadi Esasları.....	148
II.3.1.2.2. Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları.....	148
II.3.1.2.3. Tüccar Grubunun İktisadi Esasları.....	150
II.3.1.2.4. Sanayi Grubunun İktisadi Esasları.....	152
II.3.1.2.5. İşçi Grubunun İktisadi Esasları.....	153
II.3.1.3. Kongre Kararlarının Uygulanması ve Sonuçları.....	153
II.3.2. Âli İktisat Meclisi.....	154

II.3.3. İş Bankasının Kurulması.....	155
II.4. 1929 Buhranı ve Türkiye.....	155
III. BÖLÜM: ATATÜRK DÖNEMİ KALKINMA PLANLARI.....	159
III.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	160
III.1.1. Atatürk'ün Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Hakkındaki Görüşleri.....	162
III.1.2. Planın Oluşum Aşaması.....	164
III.1.2.1. Planın Hazırlanma Nedenleri.....	164
III.1.2.2. Sümerbank'ın Kuruluşu ve Görevleri.....	167
III.1.2.3. Etibank'ın Kuruluşu ve Görevleri.....	167
III.1.3. Planın Özellikleri.....	168
III.1.4. Planın İçeriği.....	169
III.1.4.1. Kimya Sanayi.....	170
III.1.4.2. Suni İpek Sanayi.....	170
III.1.4.3. Semikok Sanayi.....	171
III.1.4.4. Cam ve Porselen.....	171
III.1.4.5. Demir ve Bakır Sanayi.....	172
III.1.4.6. Kâğıt ve Selülöz Sanayi.....	173
III.1.4.7. Kükürt Sanayi.....	173
III.1.4.8. Pamuklu Mensucat – Merinos – Kendir Sanayileri.....	174
III.1.4.9. Altın ve Petrol.....	177
III.1.4.10. Gülyağı ve Süngercilik.....	177
III.1.5. Plan Hakkında Olumlu ve Olumsuz Görüşler.....	178
III.1.6. Planın Uygulanması ve Sonuçları.....	184
III.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	186

III.2.1. Atatürk'ün İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı Hakkındaki Görüşleri.....	186
III.2.2. Planın Hazırlanma Nedenleri.....	189
III.2.3. Planın Özellikleri.....	190
III.2.4. Planın İçeriği.....	191
III.2.4.1. Madencilik.....	191
III.2.4.2. Maden Kömürü Ocakları İşletmeleri.....	192
III.2.4.3. Mıntuka Elektrik Santralleri.....	192
III.2.4.4. Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti.....	193
III.2.4.5. Toprak Sanayi.....	194
III.2.4.6. Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti.....	195
III.2.4.7. Kimya Sanayi.....	196
III.2.4.8. Makine Sanayi.....	197
III.2.4.9. Denizcilik.....	197
III.2.5. İkinci Sanayi Planının Değerlendirilmesi.....	198
III.2.6. İkinci Sanayi Planında Yapılan Değişiklikler.....	200
SONUÇ.....	204
KAYNAKÇA.....	209

KISALTMALAR

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AİD	: Amme İdaresi Dergisi
a.k.	: Aynı Kaynak
AKDTYK	: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
APK	: Araştırma Planlama Koordinasyon
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BPR	: Bilgi – Plan – Rapor
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GKB	: Genel Kurmay Başkanlığı
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülleri
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu
s.	: Sayfa
TİD	: Türk İdare Dergisi
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1. Atatürk Dönemi Bütçeleri ve Kesin Hesap Sonuçları.....	103
Çizelge 2. Atatürk Döneminde Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri	106
Çizelge 3. Atatürk Döneminde İhracat ve İthalat	107
Çizelge 4. Ekonomik Sistemlerin Karşılaştırılması.....	134
Çizelge 5. Atatürkçü Düşünce Tarzı.....	138
Çizelge 6. 1929–1939 Döneminde Üretim ve Hizmetler.....	202

GİRİŞ

Plan kavramının bilimsel olarak incelenmesi ilk olarak 1900'li yılların başında Henri Fayol'un "yönetim süreci yaklaşımı"nda görülmektedir. Fayol, yönetim sürecinin planlamayla başlaması gerektiğini savunmuş ve yönetim planlama ilişkisinde günümüze kadar gelen bir anlayışı başlatmıştır.

Uygulamada ise Birinci Dünya Savaşında Almanların uyguladığı planlı savaş ekonomisi ilk örnek olarak verilebilir. Ülke ölçeğinde planlama ise, fiziki boyutta 1917 devriminden sonra Sovyet Rusya'da, ekonomik boyutta ise 1928 yılında yine Sovyet Rusya'da görülmektedir. Marx'ın belirttiği gibi Sosyalist rejim de, ekonominin düzenleyici ilkesinin planlama olması gerekmektedir. Bu nedenle Sosyalist sistem devletin her şeyi planlamasını gerektiriyordu ve bunu Sovyet Rusya başarıyla uygulamıştır.

Sovyet Rusya'da yapılan bu plan bütün dünyada yankılar uyandırmıştır. Bu yankılar bitmeden Mustafa Kemal Atatürk, yeni kurulan ülkenin planlı kalkınmasını sağlayacak çalışmalar yapmaktadır ve bu tezin varsayımını oluşturan bu çalışmalar, yönetsel, fiziki ve ekonomik boyutlarda planlamayı öngörmektedir.

"Atatürk döneminde planlama çalışmaları" başlıklı bu tezde savunulan ana görüş; Atatürk'ün planlamaya önem veren bir lider olduğu ve bütün eylemlerinde planlı hareket ettiği düşüncesidir.

Atatürk'ün başarılarının temelinde iyi bir yönetici olmasının yanı sıra iyi bir planıcı olduğu gerçeğini belirtmeye çalışan bu tez, Atatürk'ün eylem ve söylemlerini bilimsel ölçütlerle değerlendirip planlama penceresinden yorumlayarak, o dönemde yapılan yönetsel, fiziki ve ekonomik her eylemin planlı yapıldığını ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede geliştirilen tezin, birinci bölümünde; Atatürk ve planlama ilişkisi irdelenmiş, savaş ve siyaset alanlarındaki eylemlerin çok iyi hazırlanmış planlar ekseninde gerçekleştirildiği değerlendirilmiş ayrıca, yönetsel planlama ve fiziki planlama örneklerle somutlaştırılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde; 1923–1938 döneminde ekonomik kalkınmanın temelini oluşturan İzmir İktisat Kongresi ve o dönemde benimsenen ekonomik sistemler planlama çerçevesinde incelenmiş ve Atatürk’ün sözleriyle desteklenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise, o dönemde gerçekleştirilen ve günümüze kadar yapılan kalkınma planları içerisinde en başarılısı olan, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve hazırlatılıp Atatürk’ün vefatıyla birlikte yürürlükten kaldırılan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı değerlendirilmiş ve olası çıkarımlarda bulunulmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte, ekonomiye devletin müdahalesini gerekli gören devletçilik prensibini benimseyerek ilk adımı atmıştır. Devletçilik ilkesinin benimsenmesiyle birlikte ekonominin planlı, programlı bir politika izlenerek geliştirilebileceği savunulmuş ve bu çerçevede ilk sanayi planı hazırlanmıştır.

1932’de hazırlanan ve 1933’te uygulamaya konulan ‘Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’ ekonomi alanında ilk plan olmakla beraber, 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi’nin, bu alanda hazırlanan ve uygulanan ilk ve önemli bir adım olduğunun altını çizmek gerekir. Ayrıca, ekonominin dışında daha önce uygulanan yönetsel ve fiziki plan örnekleri de, Atatürk döneminde planlama çalışmalarına verilebilecek örnekleri oluştururlar. Yönetsel planlama boyutunda, saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması ve sırasıyla yapılan devrimler bir planın doğru zamanda uygulanmış maddelerini oluştururlar. 1924 yılında Ankara’nın imarıyla başlayan, çeşitli

imar planları ve demiryolları planlarıyla devam eden fiziki planlar ise, çağdaşlaşma planının ayrı bir safhasını oluştururlar ve birinci beş yıllık sanayi planı çerçevesinde kurulacak tesislerin yer seçimiyle birlikte ekonomi planlarıyla birlikte kullanılmıştır.

Dünya krizinin yaşandığı, gümrük duvarlarının yükseltildiği, Osmanlı'dan kalan borçların taksitlerinin ödenmeye başlanıldığı zor bir dönemde, Mustafa Kemal, ithalatı azaltacak, ihracatı artıracak ve ülkenin kaynaklarını değerlendirecek bir plan hazırlatmıştır.

Bu plan; kimya, suni ipek, kömür, gülyağı, cam, porselen, demir, kâğıt, kükürt, bakır, süngercilik, pamuklu mensucat, merinos, kendir, altın ve petrol sektörlerini kapsıyordu. Altın ve petrol'ün dışındaki sektörlerde başarı elde edilmişti. Planın uygulama süreci devam ederken, 1936'da 'İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı' hazırlandı.

İkinci Sanayi Planı, ağır sanayiye ve madenlere yönelikti. Mustafa Kemal, yaklaşan İkinci Dünya Harbini görüyor ve bu savaştan önce güçlü bir ekonomi yaratmak için acele davranıyordu. Hayatının son günlerinde hasta yatağında dahi planla ilgileniyordu. İkinci Dünya Savaşının erken gelmesi beklentileri planda değişikliklere yol açtı ve Eylül 1938'de planda bazı eklemeler ve çıkarmalar yapılarak yeniden düzenlendi. Savaş döneminde de uygulanabilmesi için yapılan bu değişiklikler, Atatürk'ün erken vefatıyla yürürlükten kaldırıldı. Böylece, Atatürk'le birlikte planlı kalkınma anlayışı da son buldu.

Hazırlanan ikinci plan uygulanabilseydi veya Mustafa Kemal Atatürk, bu planı da uygulayacak kadar yaşasaydı, Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyanın sayılı ekonomileri arasına gireceği şüphesizdi. Mustafa Kemal eğer yaşasaydı, İkinci Dünya Savaşına rağmen büyük olasılıkla bu planı uygulardı. Çünkü hazırlanan planda yapılan değişiklikler planı savaşa hazır hale getiriyor ve savaşa rağmen uygulanmasını öngörüyordu.

Sonuç olarak, bu tez çalışmasında yazılı kaynakların taranması yöntemiyle incelenen 300’ü aşkın kitap ve dergiden çıkan ortak payda; Atatürk’ün, bütün eylemlerinin temelinde planlama olduğu ve Atatürk döneminde yapılan ve uygulanan Birinci Sanayi Planı’nın, ülkenin planlama alanında yaşadığı en parlak dönemini oluşturduğu gerçeğidir.

Bu tez kapsamında incelenen kaynakların birçoğunda, özellikle ekonomik planlamayla ilgili olarak, benzer cümleler yer aldığından, incelenen bütün kaynaklardan alıntı yapılmamıştır ve kaynakçanın sadece alıntı yapılan kaynaklardan oluşturulmasına özen gösterilmiştir.

Alıntı yapılan kaynaklardan; Nutuk, Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Kadro Dergisi, Afet İnan’ın, İzmir İktisat Kongresi, Devletçilik İlkesi ve Birinci Sanayi Planı, İkinci Sanayi Planı adlı eserleri birinci derecede temel kaynakları oluşturmuştur. Ayrıca konuyla ilgili direk kaynak bulunmamakla birlikte sadece ekonomik planlamayla ilgili Afet İnan’ın kitapları ve planlamayla ilgili çalışan akademisyenlerin o döneme atıfları mevcuttur.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ATATÜRK VE PLANLAMA

Planlama düşüncesi, aydınlanmanın insana ve akılcılığa güveninin getirdiği bir sonuçtur. Aydınlanma düşüncesi insanların ve toplumların kaderlerinin ilahi güçlerle belirlendiği inancını yıkarak, kendi kaderlerini kendilerinin eline vermiştir.¹

Ülkemizde aydınlanma devriminin ateşini yakan, bağımsızlık mücadelesini başarıyla gerçekleştiren, devrimleriyle bir ulusun geleceğini karanlıktan kurtaran ve bu süreci en ince ayrıntısına kadar planlayan, Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Uluslararası anlayış, işbirliği ve barış yolunda çaba göstermiş üstün bir kişi; olağanüstü devrimler gerçekleştirmiş bir devrimci, sömürgecilik ve yayılmacılığa karşı savaştan ilk önder, insan haklarına saygılı, dünya barışının öncüsü, bütün yaşamı boyunca insanlar arasında renk, dil, din ayrımı gözetmeyen eşsiz bir devlet adamı² olarak Mustafa Kemal Atatürk'ü tanımlayan bu sözler, 27 Kasım 1978'de, 152 imzayla UNESCO tarafından kabul edilmiş ortak görüştür.

Mustafa Kemal Atatürk'ü tanımlayan bu doğru sözlerin nedeni, Atatürk'ün insancıl karakteri ve üstün liderlik vasıfları bir araya gelince ortaya çıkan eşsiz başarılarıdır. Bu başarılarla ulaşmada kullandığı en büyük araç ise sağlıklı bilgiler ışığında hazırlanmış olduğu planlardır.

---

¹ İlhan Tekeli, "Plancının Meşruiyetini Oluşturmada Etik Sorunlar", 1. Planlama Kongresi – Planlamanın Meşruiyeti ve Plancıların Konumları, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, s.17.

² Tayfur Özşen, "Ulusalardan Evrensel Kemalizm" Konferansı, 20 Nisan 2006.

Atatürk'te plan ve planlı kalkınma fikri, çağdaşlarına göre çok önce gelişmiş görünmektedir. Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunu sadece siyasi gereklerle kullanmamıştır. Daha ilk kuruluş yılında Meclis “Kalkınma- Planlama Toplantıları”nı başlatmış ve bu uygulamayı kurumlaştırmaya çalışmıştır.³

TBMM'nin 1 Mart 1922 günü yapılan Üçüncü Yıl Kalkınma- Planlama Toplantısı'nda Mustafa Kemal, “Bundan sonraki iktisat siyasetimizde, tespit etmiş olduğumuz temel esaslara uygun olarak hazırlanacak bir plana göre Bakanlar Kurulu'muzun harekete geçmesini bekliyoruz”, demektedir.⁴ Zamanın kıt kaynaklarıyla başarmış olduğu savaş ve siyaset alanındaki başarılar, Mustafa Kemal'in planlı çalışmasının ürünleridir.

I.1. Planlama Nedir? Tanımı ve Önemi

Plân zaman zaman siyasi tartışmalarda yer alan yaklaşımların dışında, birey, örgüt, devlet ve toplum ölçeğinde düzen ve tutarlılık sağlayan bir araçtır. Düşünce ve eylemleri disiplin içine almaktır. Hele demokratik rejimi belirlemiş ülkelerde demokratik olarak hazırlanan plânların uygulanmasında başarının temel koşulu demokratik disiplindir.⁵

Kökü aydınlanma felsefesine uzanan planlama düşüncesi, toplumun ekonomik, sosyal ve yönetsel yapılarının yanı sıra, yaşamsal düzenlemelere de yönelik bir etkinliktir. Bu yönleriyle planlama, sosyalist toplumlarda tüm toplumsal ve mekansal örgütlenmeyi

³ M. Aslan Akçay, “Atatürk ve Vargas Dönemleri (1920–1938): Türkiye ile Brezilya'nın Sanayileşme Kararlarının Karşılaştırılması”, Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, 2002, Ankara, s.32.

⁴ a.k., s. 32.

⁵ Tayfur Özşen, “Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Değişen Yönetim Yaklaşımlarının Türkiye'nin Geleceğine Etkileri”, Üçüncü Uluslar arası Sempozyum Bildirileri, (12–13 Mayıs 2005, İstanbul), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 138.

denetleyen bir nitelik kazanmış, pazar mekanizmasını benimseyen toplumlarda ise, sistemin karşılaştığı sorun ya da krizleri aşma aracı olarak kullanılırken, zaman içerisinde sistemin rasyonel çalışmasını sağlayan bir nitelik kazanmıştır.⁶

Genel anlamıyla planlama; bir hedefe yönelmiş düzenli çalışmaları ifade ettiğine göre, kişilerin, teşebbüslerin veya bütün bir milli ekonominin planlaması yapılabilir. Nitekim belli bir kişinin veya ailenin bir plana göre hareket etmesi kadar, çeşitli bölgelerin, şehirlerin, devletlerin iktisadi, sosyal hatta kültürel planlara bağlanmaları da mümkündür.⁷

Önemli olan yapılan planların uygulanabilir olması ve planlama bilinciyle hareket edilerek gelecekte doğabilecek sorunların tedbirlerinin alınmasının sağlanmasıdır. Bu bilinçle hazırlanmayan, ütopyik bir bakış açısıyla veya göstermelik hazırlanan planlar bazen fayda yerine zarar getirebilir.

Bugün birey, küçük bir küme, işletme ya da örgütten tutun, devlete kadar çeşitli düzeylerde planlar yapılmaktadır. Gerek insan gerekse kuruluş yaşamında planlama olmazsa olmaz niteliğindedir. Ancak planlamanın başarılı olabilmesi için BPR (Bilgi-Plan- Rapor) sisteminin etkili bir biçimde kurulması ve çalışması gerekir. Çünkü başarı tesadüflerle elde edilemez. Başarılı bir yönetim ve girişim için; bugünü ve geleceği görebilmek, tedbirler alabilmek, zamanı ve kaynakları optimal kullanabilmek gerekir. Bu da ancak iyi kurulmuş bir BPR sistemiyle sağlanabilir.⁸

Gerek bireyler gerekse her türlü örgüt, bilerek ya da bilmeyerek üç temel aracı kullanarak yaşamlarını sürdürürler. Bunlar bilgi, plan ve rapordur. İster klâsik, ister

⁶ Gülten Kubin, "Sunuş Bildirisi", 1. Planlama Kongresi – Planlamanın Meşruiyeti ve Plancılarının Konumları, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, s.13.

⁷ Meydan Larousse, Cilt 10, s. 181.

⁸ Özşen, Üçüncü Uluslar arası Sempozyum Bildirileri, s. 143.

bilişimsel ortamlarda olsun, bu gereksinimleri düzenli ya da düzensiz biçimde karşılayacak etkinlikler yapılmaktadır.⁹

Sistemi geliştiren Özşen, BPR'nin aşamalarını şöyle açıklamaktadır: “Bilgi olmadan plân yapılamaz. Bu nedenle plânlama sürecinin birinci temel aşaması gerekli olan en sağlıklı ve güncel bilgilere ulaşılmasıdır. Bu aşamada bilgiler değerlendirilmekte çeşitli açılardan tahminler yapılmakta eğilimler belirlenmektedir. Bu aşama karar vericilerin üzerinde çalışmalarını ve doğru karara ulaşmalarını sağlayacak seçeneklerin oluşturulmasını, bu seçeneklerden en uygun olanının seçilmesi ve bir kararlar seti olan ve plân ya da program denilen plânlama aracının bir belge olarak ortaya konulmasını da kapsamaktadır. İkinci aşama ise hazırlanan plân ve programların uygulanması ve özellikle uygulama sırasında tüm görevli kişi ve kuruluşlar arasında uyum sağlanması, üçüncü aşama da uygulamanın sürekli izlenmesi ve gecikmeksizin değerlendirilmesidir. İkinci ve üçüncü aşamalardaki çalışmalar ise raporlar yoluyla gerçekleştirilmektedir.”¹⁰ Bu şekilde işleyen bir sistemde şans, tesadüf gibi kavramlara yer yoktur, sadece başarı söz konusudur.

Özşen'in geliştirmiş olduğu BPR sisteminin, gelecek yüzyılın yönetim alanında vazgeçilmez bir temel olacağı ve profesyonel yöneticiler için bir şablon oluşturacağı bir gerçektir.

Fayol'dan günümüze yönetim alanında çok şey yazılmış ve söylenmiştir. Zamana ve şartlara göre değişen ve zamanla anlamını yitiren birçok kavram geliştirilmiştir. Fakat anlamını yitirmeden günümüze kadar gelen ve gelecek yüzyılda da anlamını koruyacak en önemli yaklaşım, Fayol'un “yönetim süreci yaklaşımı” olmuştur. Bu beş kavramdan oluşan

---

⁹ a.k., s. 136.

¹⁰ a.k., s. 139.

yaklaşım artık yöneticiler için bir şablon olarak kullanılmaktadır. Bundan sonra yöneticilerin ikinci bir şablon olarak BPR sistemini kullanacağı görünen bir gerçektir.

Artık yönetim kişisel sezgilerle günlük kararlarla yapılmamaktadır. Küreselleşen bir dünyada yöneticilik anlayışı da değişmiştir. Yönetici yönetim felsefesinin yanı sıra matematik ve istatistikten yararlanmakta bilimsel yöntemlerle donanımını oluşturmakta ve Fayol'un, yönetim süreci yaklaşımını rehber edinmektedir. Bu yaklaşım içerisinde yer alan planlamanın sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi BPR sistemini gerekli kılmaktadır. Çünkü yeterli bilgiye dayanmayan plan başarısızlıkla sonuçlanır. Yine başarı için uygulama aşamasında sürekli rapor sistemiyle planın işleyişi kontrol edilip aksamalar zamanında çözümlenmelidir.

Bugüne kadar böyle bir sistem olmamasına karşın büyük başarılar elde etmiş liderler incelendiğinde, bilgi – plan – rapor kavramlarının yönetim anlayışları içerisinde hep var olduğu görülmektedir. Bu liderlerin en başarılılarından biri olan Mustafa Kemal Atatürk'ün başarıyla yönettiği savaş ve siyaset döneminde BPR yaklaşımının olmaması, hatta planlama kavramının bilimsel olarak gelişmemiş olmasına karşın bütün eylemlerinin altında sağlıklı bilgilerle hazırlanmış ve sağlıklı bir rapor sistemiyle izlenmiş planların olduğu bilinmektedir.

Planlamanın çok çeşitli sınıflandırmaları olmakla beraber bu çalışmada planlamanın önemine; birey, örgüt, ulus/toplum açısından bakıldıktan sonra ana konu olan Atatürk ve Planlama ilişkisi değerlendirilecektir.

I.1.1. Birey Açısından

Bireylerin bilinçli veya bilinçsizce uyguladıkları planlar; günlük işlerden, gelecekle ilgili; eğitim, iş, evlilik, çocuk sahibi olma, kariyer yapma, çocuklarının geleceğiyle ilgili birçok alanda alacakları ve uygulayacakları kararları kapsamaktadır.

Bireylerin planlamayı ve BPR sistemini bilinçli veya bilinçsizce kullandığını Özşen şöyle örneklendirmektedir: “Her tür insan etkinliğinin başlıca üç aşamadan oluştuğu görülmektedir: hazırlık, uygulama ve değerlendirme. Örneğin yeni bir filmin gösterime girdiğini öğrenmek ve ne zaman seyretmeye gidileceğini kararlaştırmak hazırlık, sinemaya gidip filmi seyretmek uygulama ve gösterimin sonunda filmin iyi ya da kötü olduğuna ya da bu etkinliğin yararlı ya da yararlı olmadığına karar vermek değerlendirme aşamalarını gösterir. Bireysel ve toplumsal yaşamdaki tüm etkinliklerde bu üç boyut bulunur. Bu boyutların yaşama geçirilme araçları ise bilgi, plan ve rapordur.”¹¹ Bu örnekte de görüldüğü gibi BPR insan hayatında daima var olmuştur ve var olacaktır.

I.1.2. Örgüt Açısından

Aileden derneklere, siyasi partilerden işletmelere küçüklü büyüklü her örgütte planlama söz konusudur. Profesyonel bir planlamadan söz edilmese de, ailede yapılan her program bir planın parçaları olarak değerlendirilebilir. Derneklerde ise dernek amacına yönelik hazırlanan programlar örgüt boyutunda yapılan planların küçük birer örneği niteliğindedir.

Siyasi partilerde planlama çok önemlidir. Partinin üstlendiği misyona uygun yapılan parti programları önemli planlar niteliğinde olabilmektedirler.

---

¹¹ a.k., s. 136.

Örgüt açısından planlamanın en önemlileri, profesyonel işletmelerde görülmektedir. İşletmeler uygulamada planlamayı en çok ve en profesyonelce kullanan örgüt grubunu oluşturmaktadır. Planlamadan önce yapılan piyasa araştırmaları, fizibilite etütleri ve çeşitli istatistiksel analizlerle elde edilen bilgiler ışığında planlar yapılmakta ve uygulamanın her aşamasında rapor sistemiyle planlarda sapmaların olup olmadığı kontrol edilmektedir.

Örgütlerde planlamanın birçok faydası vardır. Her şeyden önce planlı hareket etmek kıt kaynakların optimal kullanılmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, yöneticilerin geleceği görebilmelerini sağlaması, doğabilecek krizlerin tedbirlerinin alınması, zamanın boşa harcanmasını önlemek gibi yararları da bulunmaktadır.

Fakat yapılan planların günübirlik oluşu veya gerçeği yansıtmaması, realiteden uzak oluşu uygulamada başarısızlıkların nedenini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra gerçeğe uygun, tutarlı, yapılabilirliği olan planlar ise örgütlerin başarısını daima artırmıştır.

I.1.3. Ulus / Toplum Açısından

Ulusal planlama, öngörülen bir süre içerisinde ulaşılmak üzere, ulusal ve uluslar arası düzlemde ekonomik, siyasi ya da toplumsal hedefleri belirleme ve ulusal kaynakları bu hedefler doğrultusunda harekete geçirme eylemidir.¹² Ulusal planların, ulus – toplum ilişkisi göz önünde tutularak yapılması, sürdürülebilir ve uygulanabilir olması gerekir. Daha da önemlisi, planlı yönetim ve planlı kalkınma anlayışının yöneticiler tarafından benimsenmiş olması gerekir.

---

¹² Seriyeye Sezen, Devletçilikten Özeleştirmeye Türkiye’de Planlama, TODAİE Yayınları No: 293, Ankara, Mayıs 1999, s. 20–21.

Ekonomik alanda yapılacak ulusal planların yanı sıra, fiziki ve toplumsal boyutlarda da ulusal planlama yapılmaktadır. Fiziksel boyutta; ulaşım, kentleşme, imar, çevre planları sayılabilir. Toplumsal boyutta ise; eğitim, kültür, sağlık, güvenlik, spor planları örnek verilebilir.

I.2. Atatürk ve Planlama

Froembgen, Atatürk hakkında yazdığı kitabının önsözünde; “Şeref ismi olan ‘Gazi’yi, Orta Asya’nın gizemli derinliklerinden gelen eski Türk Boyları, eğri kılıcıyla dehşetin ve tehlikenin en ağır zamanında kendilerine zafer getiren komutanları için kullanırlardı. Kemal ise; düşmana diz çöktüren güç, dayanıklılık demektir. Ata demek; en iyisi, en seçilmiş demektir. Halkı arkasından sürükleyen onların babası olan, kutup yıldızı olan kişi. Atalarının kanına sahip çıkan Türkler, işte o üstünde kahramanlık perdesi açılan adama Gazi Kemal Atatürk, dediler.”¹³ Atatürk’ü bu sözlerle anlatıyordu.

Atatürk, politika – harp – askeri harekât ilişkisini usta bir politikacı, usta bir harp yöneticisi, usta bir genel ve askeri stratejist olarak açıklamış ve politikayı, stratejiyi, taktiği birbiri ile ahenkli bir şekilde uygulamıştır. Milli güvenliği, devlet ve millet varlığını ana amaç olarak görmüştür. Atatürk’te askerlik ve devlet adamlığı, bilgi ve tecrübenin üstün bir akıl ve üstün bir zekâda sentezi olarak görülür.¹⁴

Mustafa Kemal Atatürk, usta bir harp yöneticisi, usta bir politikacı olduğunu bütün dünyaya kanıtlamıştı. Çünkü O, kişisel yeteneklerinin yanı sıra, yönetim sanatını ve yönetim felsefesini çok iyi bilen ve uygulayan bir liderdi.

¹³ Hanns Froembgen, Kemal Atatürk Soldat und Führer, Franck’sche Verlagshandlung, Stuttgart, 1935, s. Önsöz.

¹⁴ Suat İlhan, Harp Yönetimi ve Atatürk, AKDITYK – Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi:5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, Ankara, s.4.

Atatürk, bir lider ve yöneticide bulunması gereken temel özellik olan üst düzey bir iletişim yeteneğine sahipti¹⁵ ve bu yeteneğini dikkat ve titizlikle uyguladığı planlarla birleştiren hedeflerine ulaşması kendisi açısından sürpriz olmamıştır.

Devleti yeniden kurmayı düşündüğü daha çok genç yaşta, 1907’de söylediği sözlerden anlaşılmaktadır. Dış siyasa ve ekonomik yaşantı bakımından dışa bağımlı bir sömürge düzenini; içte gücü yetenin işini yürüttüğü bir gidişi yıkmak; çalışanı, çalışmayana karşı sınıfsız bir üstünlüğe çıkarmak yolunda bileşime varmıştı. Bir yanda tokluktan, öte yanda açlıktan ölünmemeliydi.¹⁶

Atatürk’ün, yaptıklarıyla, söyledikleriyle her şeyi önceden düşünmüş ve en ince ayrıntılarına kadar planlamış olduğu, her eyleminde görülmektedir. Yaptıklarıyla ve söyledikleriyle O’nun, eylemlerini hiçbir zaman şansa bırakmadığını, yapacaklarını en ince ayrıntısına kadar hesaplayıp, konu hakkında yeterli bilgi edinip, sonra planlamış olduğunu ve planlarının yürütülmesinde de sıkı bir rapor sistemi uyguladığı görülmektedir.

1908 Meşrutiyetçilerinin Paris’teki yayınlarında, İstibdat Rejimi yıkılır yıkılmaz kaybettiğimiz eski topraklara kavuşacağımız vaat olunmakta idi. Mustafa Kemal ilk subaylığından beri çok iyi bir askerdi. Kuvvet hesaplarına dayanan bir realistti.¹⁷

O yıllarda, subay arkadaşlarıyla birlikte yaptığı sohbetlerde, bir gün Sultan Hamit istibdatının yıkılması halinde, yapacaklarını şöyle dile getirmişti: “Rumeli’de ve Küçük

¹⁵ Andrew Mango, “Örnek Yönetici ve Lider Atatürk”, Üçüncü Uluslar arası Sempozyum Bildirileri, (12–13 Mayıs 2005, İstanbul), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 221.

¹⁶ Celal Erikan, Komutan Atatürk, T. İş Bankası Kültür Yayınları Atatürk Dizisi: 11/B, 1972, Ankara, s. 36.

¹⁷ Falih Rıfkı Atay, Atatürkçülük Nedir?, s. 6, (Alıntı: Adnan Nur Baykal, Yöneticiler İçin Yeni Bir Bakış – Mustafa Kemal Atatürk’ün Liderlik Sırları, Sistem Yayıncılık, 1999, İstanbul, s.221).

Asya'da bizden olmayan toprakları içine almayan bir sınır çizerim. Bu sınır içindeki memleket ve milletimizi kurtarmaya bakarım...”¹⁸ Ve Kurtuluş savaşında “Mustafa Kemal'in her ne pahasına olursa olsun asla terk edilmeyeceğini emrettiği hat, bugünkü Türkiye'nin sınırları olmuştur.”¹⁹ Çünkü, Atatürk, büyük idealleri olan ve ütopyik düşünmeyen gerçekçi, bir o kadar cesur kararlar alabilen bir liderdi.

Mustafa Kemal Atatürk, daha genç öğrencilik yıllarında, mücadelesini başlattığı demokratik bir ülke hayalini, Birinci Dünya Savaşı sonrası, Kurtuluş Savaşıyla başlayan bu süreci, planlı bir şekilde adım adım uyguladığı görülür. Atatürk'ün, halkı arkasına alarak yapmış olduğu bu mücadele, sömürü altındaki; Asya ve Afrika'daki birçok millete örnek olmuştur.

O, dünya tarihindeki gelişimin gereklerini görmüş ve ona göre davranmış birisidir. O, Büyük Sosyalist Ekim Devriminin, kolonileşmiş ve ezilen doğu halklarına, Ulusal Kurtuluş mücadelelerinin yolunu açtığını fark etmiştir. Neticede sosyalist devriminin devlet otoritesiyle, Rus Sovyet Hükümeti ile sıkı ve arkadaşça ilişkiler geliştirmiş, manevi diplomatik ve maddi desteğini almıştır.²⁰

Atatürk, stratejisini ilk aşamada, İngiliz Emperyalizmi ile Sovyet Rusya Sosyalizmi arasındaki temel çatışmadan yararlanma fikri üzerine kurmuştur. Kendisi için asıl amaç; Anadolu'da bağımsız bir Türk Devleti kurmaktır. Ancak bunun için Batılıların gerekli fedakârlığı yapmaları fazla muhtemel olmadığına göre, Kafkas cephesini yarmak ve

---

¹⁸ Baykal, a.g.e., s. 221.

¹⁹ Dagobert Von Mikusch, Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemal II, Çeviri: Esat Mermi Erendor, Cumhuriyet Yayınları, Mart 2000, s.99.

²⁰ Johannes Glasneck, “ Die Rolle der Persönlichkeit Kemal Atatürk im Nationaln Befreimmgskampf der Volker der Nahen Osten”, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR Gessellschaftswissenschaften, Akademie Verlag, Berlin 1983, s. 5.

Bolşeviklerden yardım almak gerekir. İşte Milli Mücadelemizi Sovyet Rusya ile doğal ittifak durumuna sokan koşullar bunlardır.²¹

Sonuç olarak; Atatürk, hiçbir sözünü yoruma bırakacak şekilde ifade etmemiştir. O, 1906 yılında 25 yaşında, Şam'daki 30'uncu Süvari Alayında Bölük Komutanlığı yaparken ne söylemiş ise, 1916 yılında 35 yaşında Ordu Komutanı iken bu söyledikleri gerçekleşmiş ve 1936 yılında Cumhurbaşkanı sıfatıyla dediklerinden hiçbiri, geçmişteki düşünceleri ile çelişmemiştir. Öldüğü güne kadar değerlendirdiği herhangi bir konuda yanıldığı görülmemiştir.²²

I.2.1. Birey Olarak Atatürk'ün Düşünce ve Eylemlerinde Planlamanın Yeri

Birey olarak Atatürk'ün düşünce ve eylemlerinde planlamanın yerinin ne kadar önemli olduğu, eylemlerinde ve söylevlerinde net olarak görülmektedir; “Atatürk, her çalışmada plan fikrine değer verir ve meselelerin bütün açıklığı içinde bir sıraya göre tertip edilmesini isterdi.”²³ “Ben iyi biçimlenmiş işleri severim”²⁴ sözleriyle, yapılacak her işin planlı ve düzenli olması gerektiğini açıkça ifade etmiştir.

Atatürk'ün bütün eylemlerinde planlamanın izlerini görmek mümkündür. Atatürk, planlama çalışmalarından önce ilgili konu hakkında araştırmalar yapar yeterli bilgiye ulaştıktan sonra plan yapar ve uygulardı.

²¹ Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası, İmge Kitapevi Yayınları, 1993, Ankara, s. 21.

²² Turhan Olcaytu, Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı?- Devrimimiz İlkelerimiz, Ajans Türk Basım Dağıtım, 8. Baskı, 1998, Ankara, s. 7.

²³ Cihat Akçakayaloğlu, Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara, 1998, s.592.

²⁴ Baykal, a.g.e., s.23.

Özşen'in, BPR sisteminin bariz örnekleri, Atatürk'ün çalışmalarında görülmektedir. O yıllarda böyle bir sistem olarak uygulanmamış olsa da, Atatürk'ün her alanda aldığı kararlardan ve uyguladığı planlardan önce mutlaka bilgi edinmesi sonra ayrıntularıyla planlaması ve uygulama aşamasında tavizsiz bir rapor sistemiyle kontrolü elde tutması, bilgi- plan- rapor üçlüsünün Atatürk'ün eylemlerinde hep var olduğunu göstermektedir.

Atatürk'ün, bilgi- plan- rapor üçlüsünü kullandığını gösteren birçok somut örnekler mevcuttur. Özellikle, savaş ve siyaset planlarında bunlar açık olarak görülmektedir. Aşağıdaki örnekte de, Atatürk'ün bilgi- plan ilişkisi net olarak görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk, Japon Veliahdını konuk ettiği bir yemekte; Japon tarihinden, mitolojisinden ve edebiyatından bahsedip, Japon şiirinden de dizeler okuyunca, Japon Veliahdı, şaşkınlığa uğramış ve bunları nereden biliyorsunuz diye soramamıştı. Fakat Atatürk'ün zekâsına hayran kalmıştı. Atatürk her zaman, her konuya böyle hazırlanırdı. O'nun, "her şeyi planlıydı. O, bütün bunları, Veliht gelmeden on gün önce tercümelet yaptırarak öğrenmişti."²⁵ Önce Japonya hakkında geniş bilgi edininp, sonra planlı bir şekilde bu bilgilerini sofrada dile getirmiştir.

Mustafa Kemal kendini, ülkesiyle bütünleştirmiş ve bütün hayatını ülkesine adamıştı. Bu bakımdan bütün planlarının temelinde ülke ve halk vardır. Bu kendi sözlerinde net olarak görülmektedir: "Gerek askeri hayatımın, gerek siyasi hayatımın bütün devir ve bölümlerini kaplayan mücadelelerimde daima hareket ilkem, milli iradeye dayanarak, milletin ve yurdun muhtaç olduğu gayelere yürümek olmuştur."²⁶ Bu

---

²⁵ Niyazi Ahmet Banoğlu, Nükte ve Fıkralarla Atatürk, s.116, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s.86-87).

²⁶ Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları No: 2, Ankara, 1982, s.48.

bakımdan, bireysel planlamadan çok ülke ve halk için yapmış olduğu mücadeleden ve bu yolda yapılan planlardan bahsedilmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk, kaderciliğe daima karşı çıkmıştır. Bu ülkenin bağımsız demokratik bir halk yönetimi olması için vermiş olduğu mücadelede, hilafetle, saltanatla yönetilmenin kader olmadığını vurgulamış ve bu sistemin değişmesi için yapmış olduğu mücadelenin her aşamasını adım adım planlı bir şekilde uygulamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk: “Olayların gidişine bağlı kalma, bana göre kaderciliktir. Biz elbette kendimizi böyle bir kaderciliğe bırakamazdık. Tam tersine olayların nasıl gelişebileceğini gerçeğe yakın olarak önceden kestirip karşı önlemlerini düşünüyor, zamanı gelince hemen uygulamaya geçmeye hazırlanıyordum”²⁷ diyordu, bu sözleriyle, geleceği görebilmesi ve gelecek yıllarda yapacaklarını planladığının işaretlerini veriyordu.

Atatürk, sadece yapacaklarını değil yaptıklarını da tekrar değerlendirir, gelişmeler hakkında bilgi edinir ve tekrar yorumlardı. O'nun bu yapısı kendi sözlerinde açıkça görülmektedir: “Her gün, sabah, akşam, gece ne zaman sırasına getirebilerseniz; bir çeyrek, yarım saat, ne kadar vakit ayırabilerseniz kendi içinize çekilin, o gün yaptığınız işi göz önünden ve düşüncelerinizin tartısından bir defa geçirin, ne ettiğinizi, ne işlediğinizi her gün bir defa kendi kendinize yoklayın. Şuurunuzdan alacağınız cevapların ne kadar faydalı olacağını tasavvur edemezsiniz.”²⁸ Bu sözleriyle, gerektiğinde özeleştiriye bulunduğu, ülke ve halk için en iyi olanın yapılmasının çabasını verdiği açıkça görülmektedir.

---

²⁷ Sadun Tanju, Asil Kan, s. 80, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s.213).

²⁸ Ulus Gazetesi, 16 Haziran 1955, (Alıntı: Enver Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, 1998, Ankara, s. 130).

Özetle; her yaptığı plan ve programda, teorik belli kalıplara bağlı kalmamış, ülke gerçeklerine uygun, kendine has mantığıyla hareket etmiş, fakat hiçbir zaman realiteden uzaklaşmamıştır. Yaklaşım tarzının temelinde, devlet – millet uyumunu ön planda tutmuştur, halkın içinden gelerek halkı çok iyi tanıyarak, devlet – millet ilişkisini temel alarak bütün kararlarını vermiştir.

1.2.2. Atatürk'ün Ana İlkesi: Sürekli Planlama – Akılcı Uygulama

Mustafa Kemal, planlı bir liderdi.²⁹ O, yapacağı her şeyi önce planlar sonra eyleme geçirirdi. Bu planlama anlayışı geçici bir dönem için değil, hayatında daima var olmuş ve sürekli uygulamış olduğu bir yaşam felsefesidir. Bunun örnekleri, gerek savaş planlarında, gerek saltanatın ve halifeliğin kaldırılıp, Demokratik Cumhuriyetin kuruluş günlerinde, gerek devrimlerin uygulanma sürecinde görülmektedir. Atatürk sürekli planlama yapan ve bunu doğru zamanda, akılcı yöntemlerle yaşama geçiren bir insandı.

Atatürk, ulus ve toplum çıkarlarına uyumlu akılcı plan ve programları daima benimsemiştir, bu düşüncesini şu sözlerle net olarak ifade etmiştir. “Benim bütün tertiplerimde ve icraatımda kendime hareket kaidesi edindiğim bir şey vardır. O da vücuda getirilen teşkilat ve müesseselerin şahısla değil, hakikatle yaşayabileceğidir. Onun için herhangi bir program, filanın programı olarak değil, fakat millet ve memleketin ihtiyaçlarına cevap verecek fikirleri ve tedbirleri taşıması bakımından kıymet bulup itibar

---

²⁹ Elain D. Smith, Turkey: Origins of the Kemalist Movement (1919-1923), Washington D.C., 1959, (Alıntı: Cemal Enginsoy, ABD Kaynaklarına Göre Atatürk, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, AKDITYK Yayınları, Cilt: VI, Sayı 16, Kasım 1989, Ankara, s. 86).

görebilir.”³⁰ Bu açıdan millet ve memleket yararına, gerçekleri yansıtan planlar hangi partinin veya şahsın olduğu önemi olmadan kabul görür.

Atatürkçülük; kişilerin, kuruluşların, devletin kendi fonksiyonlarını gerçekleştirmede akılcılığı, amaca ulaşmayı sağlayacak araçlardan başlıcası olarak kabul eder.³¹ Atatürkçülükteki plan anlayışı ile demokrasiye ters düşen aşırı akımlardaki plan anlayışı, planın hazırlanması ve uygulanması için kurulacak teşkilat, yetki ve sorumluluklar yönünden farklıdır.³²

Atatürkçülüğün en önemli özelliği, akılcı ve bilimci bir davranış ve zihniyeti yansıtmasıdır. Bunun anlamı ise milli, milletlerarası sorunlara duygusal ve dogmatik açıdan, peşin hüküm ve kalıplarla değil, akılcı, bilimci ve pragmatik bir yaklaşımla eğilmektir. Genel olarak bu yaklaşımlarda insanlığın karşılaştığı her türlü sorunlara çare bulmak için, durum ve şartlar her çareye başvurulmuş olarak incelenip gözden geçirilir, gerçeklere ve ihtiyaçlara uygun tartışma ve muhakeme sonunda bir karara varılarak uygulamaya başlanır. Burada egemen olan unsurlar, mantık ve akıldır.³³

Atatürkçülüğün gerçekleştirdiği bütün eserlerin temelinde sağlam düşünce, akıl ve hareket vardır. Atatürk “Akıl ve mantığın çözümlenmeyeceği mesele yoktur” diyerek bunu vurgulamıştır. Atatürk; “Bu dünyada her şey insan kafasından çıkar. Bir insan başının ifade

---

³⁰ S.K. Karaalioğlu, Resimlerle Atatürk: Hayatı/ İlkeleri/ Devrimleri, s. 241, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s.177).

³¹ Atatürkçülük – Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk Dizisi 3, GKB Hazırlamış, MEB Yayınları No:326, 2001, İstanbul, s. 107.

³² a.k., s. 193.

³³ a.k., s.107.

etmeyeceği hiçbir şeyi düşünemiyorum” ifadesi ile akılcılığın, sorunları çözmeye daima başarıyla uygulanabileceğini belirtmektedir.³⁴

Atatürkçülükte akılcılık, terbiye edilmiş insan zekâsı ile bilim ve teknolojiyi bir bütün olarak ele alır. Zekânın terbiyesi kültür ile mümkündür. Atatürk “Bizim akıl, mantık, zekâ ile hareket etmek en belirgin özelliğimizdir. Bütün hayatımızı dolduran olaylar bu gerçeğin delilidirler” diyerek Türkiye Cumhuriyeti’nin meydana getirilmesinde yapılan her aşamada akılcılığın nasıl kullanıldığını dile getirmiştir.³⁵

Atatürkçülükte akılcılık, insan ilişkilerinde ve faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Atatürkçülük; akılcılığa, bilim ve teknolojiye dayanarak, Türk Devlet hayatını, eğitim sistemini, fikir hayatını, ekonomik hayatı ve bunların değerlerini, hedeflerini, toplumsal ve hukuki yapısını, yönetim esaslarını tespit etmiştir. Bütün faaliyetlerin başlangıç noktası konulara akılcı bir yoldan yaklaşmak olmuştur. Atatürk, eğitim müesseselerinde “kitapların cansız teorileriyle karşı karşıya gelen genç beyinler öğrendikleriyle memleketin gerçek durum ve çıkarları arasında ilişki kuramıyorlar. Yazarların ve teorisyenlerin tek taraflı dinleyicisi durumunda kalan Türkiye’nin çocukları hayata atıldıkları zaman bu ilişkisizlik ve uyumsuzluk yüzünden tenkitçi, karamsar, milli şuur ve düzene uyumsuz kitleler meydana getiriler” sözü ile fikri gelişmenin tesisinde de akılcılığın, gerçekçilik, yapıcılık ve maddi sonuçlar almak olduğunu açıklamıştır.³⁶

Atatürk’ün gerçekleştirdiği devrimlerin devamlılığı ve büyüklüğü, o günkü Türkiye’nin toplum psikolojisi, sosyal yapısı ve sosyo-ekonomik koşulları dikkate alındığında, bunların ancak mantık ve akılcılığın üstünlüğünden kaynaklanarak ve çok ciddi bir plan uygulanarak gerçekleştirildiği anlaşılır. Şapka inkılâbı, harf inkılâbı, halifeliğin kaldırılması, Cumhuriyetin kabul ve ilanı yalnızca akılcılık ve ileri görüşlülük sayesinde gerçekleştirilebilen sosyal olgulardır.

---

³⁴ a.k., s. 107.

³⁵ a.k., s. 108.

³⁶ a.k., s. 108.

Mustafa Kemal Atatürk, kurduğu ülkenin daima ileriye gidişini sağlamak için akıl ve mantık kuralları çerçevesinde hareket etmiş, bağınazlığa, yobazlığa, boş inançlara karşı çıkarak, akıl ve bilim yolunda planlı bir şekilde bugünkü çağdaş Türkiye Cumhuriyet'inin kurulmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak; Atatürk, “Ben, manevî miras olarak hiçbir ayet hiçbir doğma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım, ilim ve akıldır. Benim Türk milleti için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadır. Benden sonra, beni benimsemek isteyenler, bu temel eksen üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse manevi mirasçılarım olurlar” demek suretiyle ilme ve akla verdiği önemi bir kere daha vurgulamıştır.³⁷

I.2.3. Ulusal Kurtuluşun Yeni Devletin ve Devrimlerin Planlanması

Atatürk, 9 Mayıs 1935'te CHP'nin Dördüncü büyük kurultayını açarken yapmış olduğu konuşmada: “Uçurum kenarında yıkık bir ülke... türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra, içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler”³⁸ sözleriyle ülkenin geçirmiş olduğu süreci özetlemektedir.

Yeni kurulan ülkenin geçirmiş olduğu devrim ve evrim sürecinin başlangıç noktası, Mustafa Kemal Atatürk'ün şu sözlerinde net olarak görülmektedir. “Bir takım tasarılarım, hatta büyük tasarılarım var. Ama bunlar yüksek bir mevki elde etmek ya da zengin olmak gibi maddi cinsten değil. Bu tasarılarımın gerçekleşmesini, hem ülkenin yararına olacak,

---

³⁷ a.k., s. 110.

³⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, AKDYYK, Atatürk Araştırma Merkezi, TİTE Yayınları No:1, 1997, Ankara, s. 398.

hem de bana görevimi yapmış olmaktan dolayı zevk verecek büyük bir fikri başarıya ulaştırmak için istiyorum.”³⁹ Mustafa Kemal Atatürk’ün fikrinde başlayan bu plan, çeşitli zamanlarda söylediği sözlerle, demokratik bir ülke kurma kararlılığını açıkça göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşında, Mustafa Kemal hatıra defterine şunları yazıyor: “Benim elime büyük salâhiyet ve kudret geçerse ben içtimai hayatımızda istenilen inkılâbı bir anda bir ‘Coup’ ile tatbik edeceğimi zannederim.”⁴⁰ 6 Temmuz 1918’de yazmış olduğu bu satırlarla, fikrindeki ülkeyi kurmaya bir adım daha yaklaşmaktaydı.

Mustafa Kemal, ülkenin kurtuluşunu, Yeni Türk Devleti’nin kuruluşunu ve devrimleri evrelere ayırarak uygulayacaktı. Bu evreleri şöyle sıralayabiliriz: “Ulusu uyarmak ve egemenliğine sahip çıkılmak. Ulusal müfrezelerle direniş gösterirken Orduyu canlandırmak ve savaş kuvvetlerini kurmak. Kim olursa olsun düşmanı, onurlu bir barışa zorlamak. Kısıntısız ve koşulsuz bağımsız ve çağdaş Türk Devletini kurmak”⁴¹ ve yeni kurulan Türk Devletini, çağdaş, ilerici bir anlayışa kavuşturacak devrimler yapmak.

Ulusal varlığı sağlayacak olan bu plana karşı çıkacak kuvvetler vardı. Dış düşmanlar; başta Hakan olarak iç düşmanlar. Yanında yer alan Komutanlarla Mustafa Kemal; her ikisine karşı Amasya Kararları ile ayaklanacak; birincisi ile savaşıacak; milletvekillerini arkasına alarak ikincisine karşı, devrime girişecektir.⁴²

³⁹ Lord Kinross, Atatürk/ Bir Milletın Yeniden Doğuşu, Çeviri: Necdet Sander, Altın Kitapları Yayınevi, 1990, İstanbul, s.85.

⁴⁰ Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, Ankara, s. 137.

⁴¹ Erikan, a.g.e., s. 296.

⁴² a.k.,s. 297.

Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin durumunu şöyle özetliyordu: “Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini sağlamaya çalışmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun istiklali, padişah, halife, hükümet, bunların hepsi anlamı kalmamış birtakım boş sözlerden ibaretti... O halde ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi? Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak! İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığımız karar, bu karar olmuştur”⁴³ ve bu kararla kurtuluş mücadelesi başlamıştı.

19 Mayıs 1919 tarihine anlam kazandıran bu günde Mustafa Kemal, ilk izlenimlerini şöyle yorumluyordu: “Samsun'a ayak bastıktan hemen sonra beklemeden ulus ve ülke yoklamasına giriştim. Gördüm ki, ulusun ve ülkenin eğilimi bağımsızlık savunuculuğunda duraksayanları utandıracak bir düzeydedir.”⁴⁴ Halkın çoğunluğunun destek vermiş olduğu bu mücadelede planlı örgütlenmenin temelleri burada atılmıştır.

Mustafa Kemal, ilk aşamada yapılacakları şöyle yorumluyordu; “Benim düşündüğüm şeydu: Her yanda bir takım adlarla örgütler oluşmaya başlamıştı. Bunları aynı program ve ad altında birleştirerek tüm ulusu ilgilendirmek ve tüm orduyu da bu amaca yöneltmek gerekirdi. Anadolu'ya ulaştığımda daha Ordu Müfettişi sanı ve yetkileri üzerimdeyken bu noktadan işe başladım ve amaç kısa sürede gerçekleşti. İzlediğim çalışma programı İstanbul tarafından öğrenilince beni İstanbul'a çekmek istediler. Gitmedim.

---

⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, AKDITYK Yayınları, 2004, s.9.

⁴⁴ Seyfettin Turhan, Atatürk'te Konular Ansiklopedisi, Yapı Kredi Yayınları, 1993, İstanbul, s. 392.

Sonunda da istifa ettim.”⁴⁵ Günlerin, saatlerin önem kazandığı bu süreç tarihi bir dönemi başlatıyordu.

Kurtuluş planının yalnız ülkeyi kurtarma kesimini açıklama sırası gelmişti. Burada, I. Dünya Savaşının derslerini iyi değerlendirmiş olarak bir bütün halinden ayırtmamağa çalışacağı devletin üç yapısı (meclis, ulus, ordu) nın kuvvetlerini kullanacaktı. Bunlar, kurduğu Topyekün Savaş öğretisinde ‘Topyekün Kuvvet’ ilkesinin öğeleriyle tarihsel görevini başladıktan hemen sonra hakan ve hükümeti uyarma (Millet Meclisi dağıtılmış) olan birincisine 22 mayısta Başbakana yazdığı raporla; bir asker için duyarlı bir sorun olan ikincisine ‘ulusun protestolar yağdırması’ için 28 mayısta yayımladığı genelge ile; üçüncüsüne komutanlarıyla ilişkisini daha önceden kurmuş olduğu Orduya 29 mayısta gönderdiği yönerge ile başlar.⁴⁶

1919 Hareket Planı, bir bakımdan savaşın çeşitli cephelerde 1919 yılı için nasıl yönetileceği demek olan bu sorun, toplu olarak saptanmış ve yazılmış değildir. Bunlar yerine getirilecek ya da getirilmek yoluna konulacak gibi evre evre yazılmış yazılar ve buyurulardır. Silaha sarılmak, halktan müfrezeler kurmak, işgalin genişlemesini engellemek, bu amaçla yakın birlikleri ve ulusal kuvvetleri kullanmak, bunun gerisinde orduyu savaşa hazır bir hale getirmek diye belirtilebilirdi.⁴⁷

Mustafa Kemal, Kurtuluş Mücadelesine başlarken şöyle diyordu: “Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu... Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktı.”⁴⁸ Bu düşünce çerçevesinde hazırlanan planlar asıl planın birer safhası olarak değerlendirilebilir.

---

⁴⁵ a.k., s. 410.

⁴⁶ Erikan, a.g.e., s. 360.

⁴⁷ a.k., s. 364.

⁴⁸ Nutuk, a.g.e., s. 10-11.

Mustafa Kemal'in, fikrindeki plan, adım adım yürütülecek savaş planının ardından, saltanat ve halifeliği kaldırıp Demokratik bir Cumhuriyet kurmaktı. Bu planın ilk safhası olan; "Türk ihtilâli modern çağların en büyük Türk'ü, eşsiz Atatürk'ün dehası ve Türk milletinin eşsiz anlayış ve fedakârlığı ile gerçekleşmiştir."⁴⁹ Böylece ikinci safhanın uygulanma zamanı gelmişti.

Gerçekleştiği dönem itibariyle Türk Devrimi tarihte stratejik bir yer işgal ediyordu. Sömürgeciliğin ve ulusal birlik hareketlerinin çerçevesini çizdiği birinci dönem kurtuluş savaşları bitmiş, Sovyet Devrimi'nin etkisi ve desteği ile anti-emperyalist nitelikli ikinci dönem kurtuluş savaşları başlamıştı. Türk Devrimi bunların ilk örneği ve öncüsü sayılabilir. Bu yüzden uluslar arası yankıları da büyük oldu.⁵⁰ Planın ikinci safhasını oluşturan bu yeni dönemde, yapılacaklar; saltanatın ve hilafetin kaldırılıp Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlayan ve eğitim, kültür alanlarında yapılacak devrimlerle devam eden bir süreci kapsayacaktır.

Mustafa Kemal, planını safhalara ayırma nedenini ve ikinci safhanın zamanının geldiğini şu sözlerle dile getiriyordu: "Askerlikte bir kural vardır. Düşmanın savaş cephesi çok kuvvetli olursa, onu parçalamak gerekir. Biz milli mücadeleye başlarken karşımızda iki düşman vardı. Biri iç düşman ki, bunu İstanbul hükümeti temsil ediyordu. Ötekisi dış düşmanlardı. Bunu da yabancı işgal kuvvetleri teşkil ediyordu. Her iki düşman ile aynı zamanda savaşmak olanaksızdı. Milli mücadele zafere ulaştıktan ve Lozan Barışı imzalandıktan sonra düşmanları da parça parça ayırmak, sıraya koyarak en önemlilerini

---

⁴⁹ Yılmaz Altuğ, "Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt III, Sayı 9, Temmuz 1987, s. 519.

⁵⁰ Timur, a.g.e., s. 295.

başlangıçta ortadan kaldırmak ondan sonra, diğerlerini ele almak gerekirdi. Yaptığımız budur”⁵¹ diyordu.

Bu aşamada, “Mustafa Kemal, halifelik ve sultanlık meselesini birbirinden ayırdı. Halifeliğin kaldırılması teklifini ülkede kötü yankılar uyandırması ihtimali olduğunu dikkate alarak ilkin sultanlığın kaldırılması, ...bütün iktidarın bütün egemenliğin, TBMM’nin elinde toplanması gerektiğini anlattı”⁵² ve 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM, saltanatın kaldırılması kanununu kabul etti.

Saltanatın kaldırılmasından sonra, halifenin hiçbir gücü kalmamış ve 17 Kasım 1922 tarihinde, Vahdettin geceleyin saraydan ayrılarak, İngilizlerin himayesini istemiş ve bir İngiliz zırhlısına sığınmıştır.

İhtilalci bir karakter taşıyan, ama geçici bir ihtilal olmayan Milli Mücadele, şimdi sosyal yapının sürekli bir yapı değişmesi demek olan devrimler safhasını devam ettirecekti. Yoksa Milli Mücadelenin objektif gelişme dinamizmi tarihi zorunlulukların ulaşılmasını emrettiği hedefler havada kalabilir, Milli Kurtuluş hareketi kısırlaşır.⁵³

Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu aşamada önemli adımlar attılar. Saltanatın kaldırılmasının ardından Cumhuriyetin kurulması, sonra tarihi ömrünü tüketmiş olan hilafetin 3 Mart 1924’te tasfiyesi, dinin siyasetten ayrılışı, yeni devrimlerin temellerini oluşturmuştur.

---

⁵¹ Karal, a.g.e., s. 90.

⁵² S. İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomat’ının Türkiye Hatıraları- 2, Cumhuriyet Yayınları, Aralık 1997, s. 193.

⁵³ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1922/1938, 3. Cilt, Remzi Kitapevi, 1992, İstanbul, s.160.

Mustafa Kemal, Demokratik Cumhuriyet rejimine geçişin gereklerini şu sözlerle açıklıyordu: “Ne olursa olsun halkımızı yönetimle yakından ilgilendirmek, yani yönetimi doğrudan doğruya halkın eline verebilecek bir yönetim biçimi oluşturmak hem ulusal egemenliğin gerçek olarak temsili, hem de bu sayede halkın kendi öz benliği yönünden zorunluymdu. Proje işte bu düşüncelerin, bu incelemelerin esiniyle yapılmıştı.”⁵⁴ Bu rejim değişikliğiyle birlikte planın büyük bölümü tamamlanmıştı.

Tarihsel ve toplumsal koşulları büyük bir ustalıkla izleyen, atacağı her adımı en ince ayrıntısına dek planlayan, halkın gücünü başarıya dönüştüren halk önderi Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında temellerini attığı Cumhuriyeti aşama aşama çağdaş uygarlığa ulaştıracaktır.⁵⁵ Bundan sonra yapılacaklar; çağdaşlaşma ve kalkınma yolunda atılacak adımları kapsamaktadır.

Mustafa Kemal, ülkenin durumunu ve bundan sonra yapılacakları şu sözlerle özetlemektedir: “Ülke baştan sona çorak halindedir. Hain düşman taş taş üstünde bırakmamıştır. Tüm buraları bayındırlaştırmak zorundayız.”⁵⁶ “Barış döneminde yapmak zorunda olduğumuz şeyler pek çoktur. Ulus ve ülkenin Bayındırlık ve zenginliği, kültür ve uygarlığı, hayat ve sağlığı için, kesin ve ciddi bir program dairesinde, ilk barış günlerinden başlayarak, bütün ulusun uyumlu gayret ve çalışmasını sağlamak ilk görev olacaktır.”⁵⁷ “Ne olursa olsun ülke çağdaş, uygar ve yenilikçi olacaktır. Bizim için bu yaşam

---

⁵⁴ Turhan, a.g.e., s. 410.

⁵⁵ Fethi Karaduman, “Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Çağdaş Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu”, Cumhuriyet’in 80. Yıl Armağanı, Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi Yayınları, (Editör: Nuri Adıyeye), 2004, İstanbul, s. 44.

⁵⁶ a.k., s. 127.

⁵⁷ Hüseyin Cevizoğlu, Atatürkçü Düşünce ve Sonuçları, Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Yayınları No:1, 1982, Ankara, s.128.

davasıdır.”⁵⁸ Bu kararlı sözlerle yeni dönemde yapılacakların bitmediğini, yeni programların olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk, yapılan ve yapılacak olan devrimlerin amacını şu sözlerle Meclis’e anlatıyordu: “Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz devrimlerin amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tam çağdaş ve tüm anlamı ve görünümüyle uygar bir toplum haline getirmektir. Devrimlerimizin temel ilkesi budur.”⁵⁹ Bu temel ilke doğrultusunda yapılan en büyük devrim Cumhuriyet’in kurulması olmuştur.

Bu önemli devrimi, yeni devrimler izledi: Şapka ve kıyafet devrimi, bütün dünyanın kullandığı miladi takvimin kabulü, Mecelle yerine yeni Medeni Kanun, Ticaret Kanunu ve Ceza Kanunu kabulü, okunup yazılması çok zor olan Arap harfleri yerine Latin alfabesinin alınması, Arap rakamlarının terk edilmesi, Türk tarihini Batılıların kötü yorumlarına karşı savunmak için alınan önlemler, Kuran-ı Kerim’in Türkçeleştirilmesi...⁶⁰

Bu devrim sürecini Mustafa Kemal, şöyle yorumlamaktadır: “Ben, doğal bir biçimde geçmekte olan devrim ve evrelerini soğukkanlılıkla izlerken, yarının tedbirlerinden başka bir şey düşünmüyordum.”⁶¹ Çünkü yapılacak devrimleri önceden planlayan ve bu planının uygulanmasını adım adım izleyen Mustafa Kemal için sürpriz bir gelişme olmamıştır.

Atatürk’ün 1937’de söylediği aşağıdaki sözlerle de yapılanların henüz bitmediğini daha yapılacak çok şeyin olduğunu, özellikle eğitimde planlı bir kalkınma hamlesi

---

⁵⁸ a.k., s. 127.

⁵⁹ Turhan, a.g.e., s. 163.

⁶⁰ Charles N. Sherrill, Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları – Mustafa Kemal II, Çeviri: Örgen Uğurlu, Cumhuriyet Yayınları, Şubat 1999, s.40.

⁶¹ Fethi Naci, 100 Soruda Atatürk’ün Temel Görüşleri, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 27.

gerektiği vurgulanmaktadır: “Büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi, beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı, ancak, türeli bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak; memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesle yaşatacak fert ve kurumları yaratmak; işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, Kültür Vekâletinin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir.”⁶² O, ömrünün sonuna kadar, ülkesi ve milleti için mücadele etmiş, kendisini halkına adanmıştı.

Mustafa Kemal’in Orta-Doğuda ve Asya’da büyük bir tesiri olmuştur. Bir zamanlar bütün bu Mısırlılar, Faslılar, Cezayirliiler muska gibi Mustafa Kemal’in resmini ceplerinde taşırlardı. Ondan sonra Hintliler O’na hayrandı. Biz bütün bu esir milletlere, yol gösterdik. Atatürk bunu söyledi de: Biz yalnız kendimiz için mücadele etmiyoruz, bütün şarkın, bütün esir, mazlum milletleri için mücadele ediyoruz⁶³ Yakup Kadri’nin bu sözleri çok önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Oda, Mustafa Kemal’in dünyadaki etkileri, özellikle, Asya ve Orta-Doğuda sömürge altındaki ulusların ezilen mazlum milletlerine bağımsızlık yolunda umut ışığı olmasıdır.

Mustafa Kemal, yalnız Türk yurdunu hain iç ve dış düşmanlardan temizlemekle, onların gizli, açık kirli emellerini ortaya çıkarmakla, ulusunu uyarmakla kalmayan, aynı

⁶² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I., s. 419.

⁶³ Reha Bilge, “Atatürk Üzerine Yakup Kadri ve Şevket Süreyya İle Bir Söyleşi”, Ekonomik Yaklaşım, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:6, Aralık 1981, Ankara, s. 115.

zamanda dünyanın başka bölgelerindeki, sömürgecilerin boyunduruğu altında inleyen uluslara da özgürlüklerine, bağımsızlıklarına nasıl kavuşacaklarının yolunu göstermiş olan, bütün dünyanın örnek aldığı, beğeni ve övgü ile kendisinden söz ettiği bir liderdir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihi kişilikler arasında olmasının bir sebebi de, tarihin eksenini ileriye doğru döndürebilmiş olmasıdır. Çünkü kendisini, Türk halkının emperyalist güçlerden ve monarşik Osmanlı rejiminden kurtulma isteği ve çabasına adamıştı.⁶⁴ Bu kadar kapsamlı ve başarılı bir iş çıkarmış Atatürk gibi bir devlet adamı 20. yy.da dünyaya gelmemiştir.⁶⁵

I.2.3.1. Savaş Planlaması

Mustafa Kemal, 1913 yılında, Sofya'da M. Nuri Conker'in Zabıt ve Kumandan adlı eserine cevaben yazmış olduğu Zabıt ve Kumandan ile Hasbihal adlı eserinde; "Askerlik tedvir-i muamelat değil, insanların sevk ve idaresi sanattır tarifine avdet ediyorum ve insanlar nasıl sevk olunur? Diye bir daha kendi kendime soruyorum"⁶⁶ diyordu ve yıllar sonra; "Ben, askerliğin her şeyden ziyade sanatkârlığını severim"⁶⁷ diyordu. "Askerlik sanatı, Mustafa Kemal'in kanısınca bir sağduyu biçiminde idi."⁶⁸ Savaş planları hazırlamak, uygulamak ve bir sonraki hamleyi görebilmek, kısaca savaş yönetmek bir sanattı ve üstün yöneticilik vasıfları isteyen bu sanatı Mustafa Kemal başarıyla uygulamıştı.

---

⁶⁴ Glasneck, a.g.e., s. 6.

⁶⁵ Bern Rill, Kemal Atatürk, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Mai 1996, Hamburg, s. 115.

⁶⁶ Mustafa Kemal Atatürk, Zabıt ve Kumandan ile Hasbihal, Cumhuriyet Yayınları, 1998, İstanbul, s. 93.

⁶⁷ Vakit Gazetesi, 10 Şubat 1939, (Alıntı: Karal, a.g.e., s. 88).

⁶⁸ Kemal Arıburnu, Atatürk'ten Anılar, s. 174., (Alıntı: Adnan Nur Baykal, Yöneticiler İçin Yeni Bir Bakış- Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları, Sistem Yayıncılık Yayınları, 1999, İstanbul, s. 10).

Atatürk, şartlara ve ihtiyaçlara karşı en uygun tedbirleri alabilecek bilgi birikimine ve yeteneğe sahip olduğunu Trablusgarp'tan itibaren göstermeye başlamıştır⁶⁹ ve Derne'deki komutanlığı Atatürk'ün askerlik hayatında önemli bir yer işgal eder. Atatürk hayatının ilk gününden itibaren başarılı olmuş, gün gün bilgi ve deney birikimi ile yetenekleri askeri deha doruğuna, rütbeleri kazandığı meydan muharebeleri ile hak ettiği Mareşalliğe ulaşmıştır.⁷⁰

Mustafa Kemal'in, bu başarılı yaşamında planlamanın hep var olduğu, çeşitli eylem ve söylevlerinde açıkça görülmektedir. Özellikle savaş planlarında bunun yoğun örnekleri mevcuttur.

Çanakkale ve Kurtuluş Savaşında yapılan bu planlar, savaşların seyrini değiştirmiştir. Topuyla, tüfeğiyle, askeriyle, uçağıyla daha güçlü durumda olan düşman kuvvetleri, Mustafa Kemal'in, akılcı planlarıyla mağlup edilmiştir.

Mustafa Kemal, bu planları hazırlarken cephedeki ve cephe gerisindeki her gelişme hakkında bilgi edinir, gelişmelere göre planlar yapar ve bu planlarını çizmiş olduğu çeşitli krokilerle komutan arkadaşlarına anlatırdı. Çizilen, krokilerle yapılan bu sunuşlar, dinleyenler tarafından; anlamama, yanlış anlama, kısa sürede unutma gibi olumsuzlukları ortadan kaldırdığı gibi dinleyenlerin, Mustafa Kemal'e güvenlerini daha da artırmaktadır.

Savaş zamanında çizilen bu krokilere, sayısız örnek verilebilir. Bunlardan biri, Anzak Kolordu Komutanı General Birdwood'un bir anısında dile gelmektedir. Arıburnu'nda ve Conkbayırı'nda Mustafa Kemal'e karşı savaşmış ve mağlup olmuş,

---

⁶⁹ Suat İlhan, Atatürk ve Askerlik – Düşünce ve Uygulamaları, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990, Ankara, s.41.

⁷⁰ a.k., s. 41.

General Birdwood, Mütarekeden sonra İstanbul'a gelir, Perepalas Oteli'ne yerleşir. Çanakkale'den dönmüş olan Mustafa Kemal'de aynı oteldedir. Birdwood, Mustafa Kemal'den bir görüşme talep eder. Saygı ve nezaket kuralları içerisinde geçen görüşmede, General Birdwood, Mustafa Kemal'e "Ekselans bizi nasıl yendiniz?" diye sorar, "tarihlerimiz bunu yazar" cevabına rağmen, General Birdwood, ısrar edince, Mustafa Kemal bir kroki çizerek, şöyle der⁷¹:

"Şu tarihte karaya çıktınız, filanca saate kadar siz şu, biz bu durumda idik. Her şey lehinizde idi. Neden şu çizgide durdunuz, ilerlemediniz?

— Askerlerimiz çok yorulmuştu.

Bundan sonra Conkbayırı'nın krokisini çizen Mustafa Kemal:

— Siz filan gün şu istikamete hareket ettiniz ve şu durumu aldınız. Niçin ilerlemediniz?

— Biz ilerledikçe arkadan su yetişmedi. Askerimiz susuz kaldı ve durdu.

— Görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım; önce yorgunluk sonra susuzluk ordunuzu durdurdu."

Mustafa Kemal'in bilgisi, dikkati ve izah tarzı karşısında etkilenen, General, o günün anısına, çizilen krokiyi ve kalemi alarak oradan ayrılır. Çizilen krokilerle yapılan anlatım büyük bir etki bırakmaktadır dinleyen üzerinde. Bunun bir örneği de, dönemin ABD Büyükelçisi Sherrill'in, bir anısında görülmektedir.

ABD Büyükelçisi Sherrill, Mustafa Kemal'den bahsederken, O'nun diğer batılı liderlerden farklı yönleri olduğunu, özellikle konuyu anlatış tarzının çok etkili olduğunu, çizdiği şekil ve krokilerle insanı o ortama götürdüğünden bahsetmiştir. Özellikle Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmeden önce, Sultan'la yaptığı görüşmenin anlatım tarzından çok etkilendiğini şu sözlerle dile getiriyor⁷²:

⁷¹ Karaalioğlu, a.g.e., s.407, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s. 10-11).

⁷² Sherrill, a.g.e., s. 10.

“Odaya sokulduğum zaman Sultan şurada bir masanın yanında oturmaktaydı (odanın çabucak çizdiği krokisinde Sultan’ın bulunduğu yeri kırmızı kalemle işaretlemişti). Ben burada idim (burasını da mavi kalemle noktalamıştı). Bir pencere vardı (pencerenin bulunduğu yere bir P harfi koymuştu). Sultan benimle konuşurken mütemadiyen pencereden dışarıya bakıyordu.

Heyecanla sormuştum: Acaba pencerenin dışında ne vardı?

Mustafa Kemal bu soruma cevap vermeden önce, önündeki kâğıda mavi kalemle gemi resimleri çizmiş ve bana dönerek:

Yıldız Köşkü’nün hemen karşısında Boğaz’da demirli duran Müttefik Donanması’na bakıyordu, demişti.”

Bu çeşitli krokilerden, Sakarya, Dumlupınar, Anafartalar ve Arıburnu’na ait olanları vardır ve hepsi birbirinden canlıdır. Evet, Mustafa Kemal anlatma aracı olabilecek her şeyi kullanırdı.⁷³ O’nun bu titiz çalışması, ayrıntıları gözden kaçırmamış olması, zaferin kazanılmasında önemli rol oynamıştır.

Mustafa Kemal’in, yöneticilik vasıfları ve bilgi- plan- rapor üçlüsünü çok iyi kullanması Çanakkale zaferini getirmişti, fakat Birinci Dünya Savaşının sonunda ülkenin dört bir yanı işgal edilmiş, İstanbul Hükümeti de, direnmeden ülkenin anahtarını işgal güçlerine teslim etmişti. Bu durum, halk ve asker tarafından büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanmış ve çeşitli yörelerde direnişçi örgütlerin doğmasına sebep olmuştu.

Antiemperyalist halk harekâtı artık bir realiteydi. Şehirlerdeki ulusçu küçük burjuva çevrelerinde ve Yunan Birliklerine karşı savaştan köylü Partizanlarda tek eksik olan bir yönetim merkeziydi. İşçi sınıfı henüz daha çok küçük ve güçsüz olduğundan, bu eksikliği gidermek güçlü ve vatansever birkaç askere düşmüştü. Mustafa Kemal Atatürk’ün objektif durumundan ve kişiliğinden ötürü bu rolü üstlenmesi hiç de sürpriz olmadı.⁷⁴

---

⁷³ Erikan, a.g.e., s. 4.

⁷⁴ Glasneck,a.g.e., s. 9.

Bağımsızlık mücadelesini, 19 Mayıs'ta Samsun'da başlatan Mustafa Kemal, büyük Nutkunda: “Ben, 1919 senesi Mayıs'ı içinde Samsun'a çıktığım gün elimde, maddi hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu ulusal kuvvete, bu Türk milletine güvenerek işe başladım. Ben Türk ufuklarından bir gün mutlaka bir güneş doğacağına, bunun hararet ve kuvvetinin bizi ısıtacağına, bundan bize bir güç çıkacağına o kadar emindim ki, bunu adeta gözlerimle görüyordum”⁷⁵ diyordu.

Emperyalizme karşı başlatılan bu mücadelede, ilk olarak halkın örgütlenmesi, yönetimin tek merkezden planlanıp yürütülmesi gerekmektedir. Nitekim Mustafa Kemal'in kararlı çabaları sonuç vermiş; Amasya Genelgesiyle başlayan, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle devam eden ve TBMM'nin kurulmasıyla sonuçlanan ulusal örgütlenme gerçekleştirilmiş ve aynı zamanda bağımsızlık sonrası yönetim şeklinin de temelleri atılmıştı.

Örgütlenmenin tamamlanma safhasından sonra sıra taarruza gelmişti, fakat bu safhanın da, henüz tamamlanmadığını Mustafa Kemal, şu sözlerle dile getiriyordu: “Ordumuzun kararı taarruzdur. Ama bu taarruzu erteliyoruz. Sebebi, hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekmektedir. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten çok daha kötüdür. Bekleyişimizi, taarruz kararından vazgeçtiğimiz veya bunu başarmaktan ümidimizi kestiğimiz şeklinde anlamak ve yorumlamak yersizdir.”⁷⁶ Taarruz mutlaka yapılacaktı, fakat bir seferde sonuç alınması gerekiyordu. Çünkü ordumuz ikinci bir sefer taarruz edecek donanımına sahip değildi.

⁷⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 1.4.1937, (Alıntı: Kocatürk, a.g.e., s.1).

⁷⁶ Nutuk, a.g.e., s. 431.

Mustafa Kemal; “Daha kesin karar verecek kadar *bilgi* alınmadı.”⁷⁷ “Vaziyeti tamamıyla meydana çıkarmak için telgraf başında kendisine sorduğum suallere aldığım cevaplardan, vaziyetin bildirdiği gibi olduğundan şüphe ve tereddüde düştük.”⁷⁸ “Baylar, bir cephe komutanı için, cephesinin bir kesiminde geçen olaylardan *bilgi* alamamak nedenli güç bir durumdur! Böyle belirsizlik içinde kalmak bütün cephenin yönetimini yanlış yola götürebilir.”⁷⁹ “Ben bütün orduların vaziyetini iyice bilmezsem kendi ordumu nasıl sevk ve idare edeceğimi tayin edemem”⁸⁰ diyordu. Çünkü yapılacak taarruzun, kesin başarıyla sonuçlanması için, bütün cephelerin ve cephe gerisindeki gelişmelerin Mustafa Kemal, tarafından bilinmesi gerekmektedir.

Ordunun hazırlıklarının tamamlanması ve düşman hakkında eksiksiz bilginin alınması için taarruz bekletilmekteydi. Fakat taarruz planı hazırды. Kolordulara 9 Ocak 1920’de (15 nci Kolorduya 14 ve 15 Ocakta üç bölümde) gönderilen plan özetiyle şöyleydi:

Anlaşık Devletler Sivas Kongresinin ilkelerine aykırı ve bu kongrede çizilmiş sınırları değiştirici bir bildiride bulunurlar ve buna karşı İstanbul Hükümeti bir şey yapmaz ya da yapıldığında başarı elde edemezse; ulusal kuvvetlerin birlik ve gücünü, dolayısıyla hükümet ve devletin zedelenmeyen yaşantı gücünü dünyaya ispat etmek üzere uygulanacak ulusal bir plan düzenlenmiştir. Planın yapımına özel emir ile geçilecektir.⁸¹

⁷⁷ Necati Çankaya, Atatürk’ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri, s.76, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s.133).

⁷⁸ Nutuk, a.g.e., s. 390.

⁷⁹ Baykal, a.g.e., s.15.

⁸⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt. II, s. 327.

⁸¹ Erikan, a.g.e., s. 475-476.

Mustafa Kemal Anadolu Genel Komutanı olarak harekatı Afyon'dan yönetecek 12. 14. ve 20. kolorduları kullanacak; General Karabekir (15., 3., 13. kolordular buyrusunda olarak) 3. Kolorduyu Pontus ayaklanma bölgesinde, ötekilerle de buna yardımcı olarak kullanacaktı.⁸²

Hazırlanan ve kolordulara gönderilen planın uygulanması için Mustafa Kemal'in taarruz emrini vermesi gerekiyordu. Fakat Mustafa Kemal: "Daha düşünmeliyim; her şeyi düşünmeden hareket edersem hata ederim."⁸³ "Askeri plan arzuya değil, hesaba dayanarak düzenlenmelidir."⁸⁴ "Muhtelif ihtimalleri çok iyi hesap etmeli, en iyi görüneni cüret ve katiyetle tatbik etmelidir"⁸⁵ diyordu.

Bütün ihtimalleri hesaplayan Mustafa Kemal, taarruz zamanının geldiğini, şöyle açıklıyordu: "Düşman hakkında aldığım çeşitli *bilgileri* yan yana getirdim. Artık bu işi halletmenin zamanı geldiğine inandım."⁸⁶ "Her şey düşünülmüştür. En basit zannedilen tedbirler dahi gözden kaçırılmamış olarak alınmıştır."⁸⁷ Artık eylem planını uygulama zamanı gelmişti.

Mustafa Kemal, uygulanacak büyük taarruz planının ana çizgilerini şöyle açıklamaktadır: "Düşündüğümüz, ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve mümkün olduğu kadar dış kanadında toplayarak, bir imha meydan muharebesi vermektir. Bunun için elverişli bulduğumuz durum, ana kuvvetlerimizi,

---

⁸² a.k., s. 476.

⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, 3. Cilt, s. 476.

⁸⁴ Kocatürk, a.g.e., s. 360, (Alıntı: Oğuz Kazım Atok, Ülkü Dergisi, Cilt:6, Sayı:71, 1944, s.12.

⁸⁵ Karaalioğlu, a.g.e., s. 215, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s.95).

⁸⁶ Baykal, a.g.e., s.15.

⁸⁷ Mahzar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, Ankara, s. 65.

düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan alanlarda toplamaktı. Düşmanın en hassas ve en önemli noktası orasıydı. Çabuk bir kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla mümkündü. Batı cephesi komutanı General İsmet ve General Fevzi bu bakımdan gerektiği gibi bizzat incelemeler yapmışlardı. Harekât ve taarruz planımız çok önceden tespit edilmişti”⁸⁸ ve bu plan büyük bir kararlılıkla uygulanacaktı.

Düşman kuvvetlerinin gücü, Mustafa Kemal’i korkutmuyordu. Çünkü savaşların kazanılması için kuvvetten daha önemli olan şeyin, yönetim olduğunu biliyor ve bunu şu sözlerle ifade ediyordu: “Muharebede kuvvetten ziyade, kuvveti maksada muvafık sevk ve idare mühim olduğu düşünölmelidir”⁸⁹ ve savaşın kaderini değiştiren, bu sevk ve idare olmuştur.

Mustafa Kemal, büyük taarruzu başlatmak için, 24 Ağustos sabahı Ankara’dan hareket etti. Ankara’da hareket edeceği günün akşamı, çevresine: “Taarruz haberini alınca hesap ediniz. On beşinci günü İzmir’deyiz”⁹⁰ demişti. İzmir’e, ondört günde giren Mustafa Kemal, bir günlük yanılmanın sebebini de, düşmanın hatası olarak açıklamıştır. Çünkü Mustafa Kemal, savaşın her aşamasını, her ayrıntısını harcanacak zamana kadar hesaplamıştır.

Mustafa Kemal, zaferden sonra: “Hareketler bütün ayrıntılarına kadar tamamen düşünölmüş, tespit olunmuş, hazırlanmış, idare edilmiş ve sonuçlandırılmıştır.”⁹¹ “Her safhasıyla düşünölmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu

---

⁸⁸ Nutuk, a.g.e., s. 453 - 454.

⁸⁹ Karal, a.g.e., s. 88.

⁹⁰ Atay, Çankaya, s.6.

⁹¹ Kandemir, Yakın Tarihimiz, 2. Cilt, s. 224, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s.149).

harekât Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir kere daha geçiren muazzam bir eserdir”⁹² diyordu.

Mustafa Kemal, zaferin sırrını 27 Ekim 1922’de Bursa Şark Tiyatrosundaki gece toplantısında öğretmenlere, şöyle açıklıyordu: “Memleketimizin en bakımlı, en şirin, en güzel yerlerini üç buçuk yıl kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferin sırrı nerededir, bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde bilim ve teknik prensiplerini rehber kabul etmektedir.”⁹³ Planlı hareket eden, planlarında realiteden uzaklaşmayan, bilim ve teknik ışığında akılcı yöntemler geliştiren kısaca, Yönetim Gerçeğini bilen ve gereklerini en iyi şekilde uygulayan bir liderdi.

Zaferden sonra kendisine deha diyenlere: “Ben askeri deha filan bilmiyorum. Herhangi bir zorluğun önünde kaldığım zaman benim yaptığım şudur: Durumu iyice saptamak, sonrada bu durum karşısında alınacak tedbirlerin ne olduğuna karar vermek. Bu kararı bir kere verdikten sonra artık acaba yapmalı mıyım, yapmamalı mıyım diye kuşku duymamak, kuşkusuz kararı yürütmek ve başaracağıma inanarak yürütmek.”⁹⁴ Yaptığım budur, diyordu.

23 Ocak 1923’te, Morning Post yazarı Grace Ellison’a verdiği demeçte: “Her zaman... Henüz elimizde harp levazımı bulunmadığı zamanlarda bile işin bugünkü neticeleri alacağını hesap etmişim. Taarruzumuzu tehir etmemize sebep, kan dökmemektir.

---

⁹² Nutuk, a.g.e., s. 459.

⁹³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt.II, s. 47.

⁹⁴ Karal, a.g.e., s. 93.

Bu maksatla taarruzdan evvel Fethi Beyi Londra'ya gönderdik. Sulhu kanla değil, mürekkeple imza etmek istiyorduk”⁹⁵ diyordu Mustafa Kemal.

Zor başarılarak, büyük bir zafer kazanılmıştı. Bu zaferle bir ulusun bağımsızlığı kazanılmış ve emperyalizme karşı örnek olacak bir zafer elde edilmişti. Emperyalizme karşı direnen milletler için bu zafer bir sembol olmuştu.

Halkın desteği, Mustafa Kemal ve mücadele arkadaşlarının kararlı çabalarıyla elde edilen bu zaferde dikkat edilecek en önemli noktalardan biri, ‘sevk ve idareyle’ yani ‘Yönetim’ ile cephedeki tablonun olumsuz koşullarına rağmen, savaşın kazanılmış olmasıdır. Bu yönetimde aklın ve ilmin ışığında yapılan planlar ve eksiksiz bilgi – rapor sistemi önemli etken olmuştur.

Mustafa Kemal, cephelerdeki gelişmeler hakkında anında rapor alır, çizdiği krokilerle son tabloyu oluştururdu. Konuya hâkimiyeti tam olduğundan gelen bilgilerin hatalı olup olmadığını anında tespit edebiliyordu. Bunlardan birini, yazar ve milletvekili Yunus Nadi anlatıyor⁹⁶:

Sakarya Savaşından sonra idi. Kurmay Subay cepheden alınan *bilgileri* Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal’e okuyordu. *Bilgiler* arasında cephe komutanlarından biri Seyitgazi'nin bilmem ne kadar doğu veya kuzeyinde bir düşman tümeni görüldüğünden söz ediyordu.

Paşa kaşlarını çatarak: “Hayır, orada düşman tümeni olamaz ve yoktur. Yazımız, iyi baksınlar,” dedi.

Kurmay Subay gittikten sonra orada iki saat daha kaldım. Biz sofrada öğle yemeğini yerken, Subay tekrar geldi: Cevap aldım, orada düşman tümeni yokmuş, efendim, dedi. Cephedeki komutan, gözle görülmüş bir düşman tümeninden söz ederken, Gazi Paşa altı yüz kilometre uzaktan düşman tümeni olmadığını görüyor ve uyarıyordu.

⁹⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, s. 81.

⁹⁶ Arıburnu, a.g.e., s. 170, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s.45-46).

Hassas dengeler üzerine planlanmış böyle bir savaşta, alınan raporların doğruluğu çok önemliydi. Bu bilgiler doğru değerlendirildiğinde savaşın yönünü önemli yönde değiştirebilirdi. Nitekim öyle de olmuştu. Başkomutanlık savaşında alınan bir raporun gelişmelerini de, Mustafa Kemal'in, Yaveri Salih Bozok, şöyle anlatıyordu⁹⁷:

Gelen bir rapora göre düşman çok kötü bir duruma girmişti. Ertesi sabah Afyon'dan gelen Gazi Mustafa Kemal Paşa ile Dumlupınar'a hareket ettik. O civardaki Birinci Ordu Komutanı'nı çadırında bulduk. Gazi, tutsak edilen Yunan subayları arasındaki bir Kurmay subay'ın yanına getirilmesini istedi. Ona bir çay getirmelerini söyledikten sonra, Kurmay subay durum hakkında bilgisi olmadığını açıkladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa haritayı açarak düşman durumu hakkında alınan raporlara göre gelişen durumu işaretledi. Düşman Kurmayı kendi ordusunun düşmüş olduğu ağı görmüş ve durumun çok tehlikeli olduğunu anlamıştı. İnisiyatifi dışında bir hareketle parmağını haritanın üzerinde gezdirdi ve: Bu duruma göre Kolordu Komutanımızla, dört fırka komutanımızın, ordularımızın çemberi içinde bulunduğunu sanırım, dedi. Gazi, aldığı bu bilgiyi hemen telefonla Kolordu Komutanı Kemalettin Sami Paşa'ya bildirdi ve sözü edilen komutanların kesinlikle tutsak edilmelerini istedi.

Bilginin alınışı ve kullanılışı bakımından örnek olarak değerlendirilebilecek, bu olay, onlarca olaydan sadece bir tanesidir. Mustafa Kemal'in, kurmuş olduğu sıkı rapor sistemi sayesinde akan bilgiler savaşın kazanılmasında önemli yer tutmuştur. Kurtuluş Savaşının ardından yapılan bir basın toplantısında, bir gazetecinin sorduğu "Paşa Hazretleri, zaferi neyle kazandınız"⁹⁸ sorusuna, birazda esprili bir cevapla; "Telgraf telleriyle!..."⁹⁹ diye cevap vermesi, bilgi akışının zaferdeki rolünü açıkça göstermektedir.

Mustafa Kemal; "Bilgi kuvvettir"¹⁰⁰ diyordu ve en değerli malzemenin bilgi olduğunu, bilgi çağından önce keşfetmişti. Bu açıdan, bütün eylem ve kararlarından önce yeterli bilgi edinir sonra hareket ederdi. Bu konudaki örneklerden biri de, Celal Bayar ile

⁹⁷ Muhterem Erenli, Atatürk/ Başkomutan, s.144, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s.16-17).

⁹⁸ Banoğlu, a.g.e., s.373.

⁹⁹ a.k., s. 373.

¹⁰⁰ Selman Kılınc, Atatürk'ten İnsanlığa Yol Gösteren Sözler, Truva Yayınları, 2005, İstanbul, s. 62.

ilgilidir. Celal Bayar bir sohbet esnasında, beni tanımadığınızı halde bir telgrafla büyük bir görev vermişsiniz bu beni çok şaşırtmıştı, beni ne kadar tanıyordunuz? diye sorunca, Mustafa Kemal: “...Ben Celal Bey’in harekâtını ilk zamandan beri takip ediyor, yaptığı ve yapacağı işler hakkında teşhis koymuş bulunuyordum. Bir işin başında bulunan insanların muvaffakiyeti de ancak bu suretle temin edilir. Şahsen tanımadığı kimseler hakkında *bilgi* almak suretiyle”¹⁰¹ diye cevap vermişti.

19 Mayıs 1919’da Samsun kıyısında başlayan yolculuk, 9 Eylül 1922’de İzmir’de sona erdi. Ama bu son, bir başlangıçtı da... İstiklal Savaşı, İzmir rıhtımlarında başladı ve orada bitti. Adına Milli Kurtuluş Hareketi denilen büyük ve çağdaş hareketin kuruluş ve inşa devri ise bu bitişten sonra başlayacaktır. Çünkü zafer, Gazi Mustafa Kemal için gaye değil, vasıtaydı.¹⁰²

I.2.3.2. Siyaset Planlaması

Zaferden sonra Mustafa Kemal: “Misakı Milli barış yapmak için en akılcı ve en aza indirgenmiş koşullarımızı içeren bir programdır. Barışa ulaşabilmek için yoğunlaştırılmış ilkeleri içermektedir. Ama ülkeyi ve ulusu kurtarmak için barış yapmak yetmez. Ulusun gerçek kurtuluşu için yapılacak çalışma ondan sonra başlayacaktır”¹⁰³ diyordu.

Mustafa Kemal’in, genç subaylığından beri yapmak istediklerini gerçekleştirmek için beklediği zaman gelmişti. Zaferden sonra planının siyasal boyutunu uygulayacaktı ve bunu şu sözlerle dile getiriyordu: “Hiçbir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için belli başlı bir vasıtaadır. Gaye fikirdir. Zafer bir

¹⁰¹ Celal Bayar, Atatürk’ten Hatıralar, s. 72, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s.20).

¹⁰² Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal, 2. Cilt, Remzi Kitapevi, 1993, İstanbul, s. 495.

¹⁰³ Turhan, a.g.e., s. 410.

fikrin gerçekleştirilmesine hizmet ettiği oranda kıymet ifade eder. bir fikrin gerçekleştirilmesine dayanmayan zafer kalıcı olamaz. O boş bir gayrettir. Her büyük meydan muharebesinden, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir dünya doğmalıdır. Yoksa başlı başına zafer boşa gitmiş bir gayret olur.”¹⁰⁴ O, gaye demokratik, bağımsız, modern ve kalkınmış bir Türkiye Cumhuriyeti idi ve bunun mücadelesi başlıyordu.

Cephede savaşın kazanılmasının yeterli olmadığını, ülkenin aydınlığa çıkabilmesi için yapılacakların bitmediğini de şu sözlerle ifade ediyordu: “Gelecekte, millet hayatını tehdit edecek tehlikelere düşmemek için, ona göre şimdiden hazırlanmak ve çalışmak, vatanımı seven bütün millet fertlerinin borcudur. Gerçekten, vatanımıza ve bağımsızlığımıza göz dikenlere yalnız askerlikçe üstün gelmek kâfi değildir. Memleketimiz hakkında istila emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini kırarak şekilde siyaset, idare ve ekonomi bakımlarından kuvvetli olmak lazımdır.”¹⁰⁵ Mustafa Kemal, bu sözlerle planının hangi safhalarının uygulanacağını da açıklamış oluyordu.

Siyaset, yönetim ve ekonomi alanlarında yapılacakların bir plan ve program çerçevesinde olması gerektiğini de, şu sözlerle ifade ediyordu: “Birçok âlimler, düşünürler, girişimciler zaman zaman, asır asır bu vatani bayındır hale getirmeye, gerçek kurtuluşa erişirmeye çalışmışlardır. Bazıları bütün kalpleriyle, vicdanlarıyla çalışmışlardır. Hâlbuki netice, bir muvaffakiyet göstermiyor. Acaba bunun sebebi nedir? Efendiler, bunun sebebi, şimdiye kadar memlekette bir devlet siyaseti, devlet programı değil, şahsi siyaset, fikirlere göre değişen programlar takip olunmasıdır. Onun için her şeyden evvel, bu millet ve memleket için bir hareket ve çalışma ilkesi oluşturmak lazımdır. Bundan sonra

¹⁰⁴ İmer, a.g.e., s. 48, (Alıntı: Baykal, a.g.e., s.220).

¹⁰⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s.46.

yapacağımız şey, bu olacaktır.”¹⁰⁶ Bu anlayışla ilk hamlesini, devlet yönetimi alanında saltanatı kaldırarak yapmıştır.

Saltanatın kaldırılması ile başlayan bu süreç Cumhuriyet’in ilanı ve halifeliğin kaldırılmasıyla sürecektir. Fakat Mustafa Kemal, Lozan barış görüşmelerinin yapıldığı süreçte de boş durmuyor, ülkenin acil olarak ekonomik güce sahip olabilmesi için İzmir İktisat Kongresini topluyordu. Ülke içerisinde planlı kalkınmanın çalışmaları sürerken, Lozan’da önemli gelişmeler oluyordu.

Mustafa Kemal ve arkadaşları halkın desteğiyle, yokluk, yoksulluk içerisinde işgal kuvvetlerine karşı vermiş oldukları mücadeleden başarıyla çıkmışlardı. Savaş meydanlarında kaybettiklerini masa başında telafi etmeyi düşünen emperyalistler, karşılarında; kararlı, onurlu ve iyi müzakere eden bir heyet bulunca görüşmeler uzamıştı.

İsmet İnönü ve arkadaşlarının, Mustafa Kemal’den tam destek alarak gittikleri Lozan’da, önlerine konulan kararları imzalamamış, günlerce süren sinir savaşına ve her türlü baskıya direnerek cephede kazandıklarını masada vermemişlerdir. Görüşmelerin sonunda, Mondros ve Sevr’de çizilen karanlık tablo Lozan’da yok edilmiş ve Ankara Hükümeti’nin tanınması sağlanmıştır.

Lozan’da çıkan olumlu tablonun yanı sıra, Osmanlı’nın İngilizlere olan borçlarının yeni Türkiye’ye devredilmesi ve uygulanan kapitülasyonlar, yeni kurulan ülkenin kalkınmasında engeller teşkil etmekteydi. Ülkenin kalkınmasını, sanayinin, ticaretin, bankacılık sektörünün, gelişmeyi sağlayacak bütün sektörlerin yok olduğunu ve ülkenin yokluk içerisinde olduğunu çok iyi bilen emperyalist güçler, bu şartlarla kısa sürede

---

¹⁰⁶ Mahmut Saydan, Gazi ve İnkılap, Milliyet Gazetesi, 11.1.1930, (Alıntı: Kocatürk, a.g.e., s.277).

ülkenin batacağını ve ekonomik olarak tekrar bağımlı hale gelececeklerini düşünüyorlardı. Fakat bu ülkeyi kuranlar böyle düşünmüyordu.

Mustafa Kemal: “Hindistan’la Avrupa arasındaki ekonomik yolları, Süveyş’ten Boğazlar ve Kafkasya’dan geçen yolları elinde bulundurarak yaşama gücünü koruyabileceğine inanan Osmanlı İmparatorluğu’yla bu yolları bırakmış olan ve yaşama gücünü kanıtlamak için bu yollara gereksinimi bulunmadığını belirten Türkiye arasındaki farkı görmesi için dünya kamuoyu fazla bekletilmeyecektir”¹⁰⁷ diyordu ve “Ülkeyi bayındır ve ulusu mutlu etmeyi amaçlayan tüm tasarı ve girişimlerde izlenecek programın temel noktaları ele alınmış sayılabilir. Bu başlangıcın gelişkin çizgileri derin incelemelerle belirlenecektir. Özellikle ekonomiye ilişkin çalışmaları dayandıracığımız ilkeler her türlü *bilginin* yanı sıra ve doğrudan doğruya ülke toprakları koklanarak ve bu topraklarda çalışan insanların sözlerine kulak verilerek saptanacaktır”¹⁰⁸ diyerek, kalkınmanın planlı ve ülke şartlarına uygun tam bilgiye dayanılarak yapılacağını belirtiyordu.

Mustafa Kemal, 19 Ekim 1925’te, Konya’da Öğretmenler Birliği müsamesinde, planlı programlı kalkınma çalışmalarını şöyle dile getirmiştir: “Türk milleti programını katiyetle tespit etmiştir...”¹⁰⁹ ve yıllar sonra: “zayıflığımızın sebeplerini yok etmek için bundan böyle hiçbir fırsat ve zamanı ziyan etmeyerek çalışmaya mecburuz. Ancak bu çalışma yıllarca takip edilecek ve uygulanacak bir programa dayalı olmazsa başarısızlığa mahkûmdur”¹¹⁰ diyordu.

¹⁰⁷ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 61.

¹⁰⁸ Turhan, a.g.e., s. 341.

¹⁰⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 246.

¹¹⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 29.12.1933, (Alıntı: Atatürkçülük – Atatürkçü Düşünce Sistemi, a.g.e., s. 211).

Mustafa Kemal, saltanatın kaldırılmasından sonra Cumhuriyeti kurmuş ve ardından halifeliği de tarihin karanlıklarına göndermişti ve idealindeki ülkeyi yaşama geçirme mücadelesini sürdürüyordu. Planının yönetsel boyutunda, gerekli devrimler yapılmış ve demokratik Cumhuriyet kurulmuştu. Ekonomik boyutunda, İzmir İktisat Kongresi'yle, geniş kapsamlı bir kalkınma programı oluşturulmuştu. Sıra, kültür boyutunda yapılacak devrimlere gelmekteydi.

Mustafa Kemal, ana planının her safhasını ayrıca ayrıntılarıyla planlıyor ve zamanı geldikçe uyguluyordu. Zamanlama çok önemliydi, erken veya geç yapılacak bir eylem olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. “Bir işi zamansız yapmak, o işi başarısızlığa uğratmak olur. Her şey sırasında ve zamanında yapılmalıdır”¹¹¹ sözleriyle bu düşüncesini açıkça ifade etmiştir.

Türk Devrimi'nin kalkınma siyaseti, bütüncül kalkınma modeli olarak tanımlanabilir. Bu bütüncül bir kalkınmadır. Buna göre Batı'dan makineleri, aletleri, araçları, fabrikaları almak yetmez. Çünkü aldığımız bu teknolojinin ardında Batı bilimi vardır. Onu da almazsak, aktardığımız teknoloji iğreti ve köksüz olur.¹¹² Bu noktada, Gökalp'ın, İslam Ümmeti ile Türk Milletini Batı Medeniyeti ile sentezleyen görüşleri akla gelmektedir.

Bütünü itibariyle ele alındığında, Gökalp sosyolojisinin temel belirgin ögesi ulusal bilinçtir ve bu kavram, gerçekte Durkheim'ın toplumsal bilinç kavramından uyarlanmıştır. Bir toplumun ulus niteliğini alabilmesi için gerekli öncül koşul, bir ulusal bilince sahip olmasıdır. Hars, bu ulusal bilincin gelişmesini sağlayarak uluslaşma sürecini hızlandırır.

---

¹¹¹ Kansu, a.g.e., s.235.

¹¹² Ahmet Saltık, “79. Yılında Atatürk ve Türk Devrimi'ne Bakış”, Aylık Düşün Dergisi, Atatürkçü Düşünce Derneği Yayınları, Sayı 101, 2002, s. 22.

Bu düşüncelerini geliştirdiği Cumhuriyet öncesi dönemde, Gökalp Türk toplumunun henüz ümmet aşamasında olduğunu belirtmektedir. Bu durumda ulusal sosyolojinin öncelikli işlevi, Osmanlı ümmetini Türk ulusuna dönüştürmek ve bu amaçla ulusal bilinci geliştirmektir.¹¹³

Ancak bu noktada Gökalp, iki temel soru sorma gereğini duyuyor: bilinçlenme sürecine giren Türk harsı Batı uygarlığı ile nasıl uzlaşabilecek ve ulusal bilincin oluşmasında nasıl bir yol izlenecektir? Gökalp önce bir uygarlığın diğer bir uygarlıkla uyuşma olasılığının bulunmadığını, bu nedenle Osmanlı ve Batı uygarlıklarının uzlaşmalarının söz konusu olamayacağını belirtiyor. Bu durumda, Türk toplumu öncelikle ulusal kültürünü sağlamlaştırılmalı ve onun çevresinde bir ulusal bilinç oluşturmaya ağırlık verilmelidir. Bireysel bilinçlerce özümlemiş bu harsı ancak bir aşama sonra Batı uygarlığı ile uzlaştırmak mümkün olabilecektir.¹¹⁴

Nitekim yapılan devrimler ve hızlı değişim süreciyle önemli bir yol alınmıştır. Glasneck, bu konuyu: “Kemalistler, Türkcülüğün savunucularından Ziya Gökalp’ın düşüncelerini benimseyip ona göre davranmışlardır. Gelişimde izlenmesi gereken yol gelişmiş kapitalist ülkelerdeki yoldur. Batı’ya bir yönelim vardır.¹¹⁵ şeklinde yorumlamıştır.

Yönetim şeklindeki değişiklikler tamamlanmıştı. Ekonomik alandaki ilk program yapılmıştı. Sıra; kültür ve hukuk alanlarındaki devrimlere gelmişti. Mustafa Kemal, Türkiye’yi, modern bir ülke haline getirmeye kararlıydı ve: “... Türkiye Cumhuriyeti, artık şeyh ve dervişlerin ülkesi olmayacaktır. İnsan olmak için kültür ne emrediyor ve

¹¹³ Barlas Tolun, Toplum Bilimlerine Giriş, Adım – Murat Yayıncılık, 1996, Ankara, s.109.

¹¹⁴ a.k., s. 109.

¹¹⁵ Glasneck, a.g.e., s. 15.

gerektiriyorsa onu yapmak gereklidir...”diyordu. “Avrupalı uzmanları Ankara’ya çağırıldı; neredeyse Alman Ticaret Hukukunun bütünü, İtalyan Ceza Hukukunu ve İsviçre Modern Hukukunu Türkiye’de geçerli kıldı.”¹¹⁶ Buna rağmen, Avrupalıların bakış açısı tereddütlüydü.

Fakat bir yandan; şapkadan kıyafete, takvimden harfe medeniyet yolunda yapmış olduğu devrimler; diğer yandan; ülkenin kalkınmasını sağlayacak ekonomik plan ve programlar ve Mustafa Kemal’in uygulamadaki kararlı çabaları ilgiyle izlenmekteydi.

Mustafa Kemal, çok iyi bir asker olmasının yanı sıra siyasetle de yakından ilgilendiğini fakat siyasetle askerliğin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini her fırsatta beyan etmiştir. 1918 yılında Minber gazetesiyle yapılan bir görüşmede bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Ben siyasetle 1913 yılında, Sofya ve Belgrad Ataşemiliterliklerini yürüttüğüm yıl içinde ilgilendim. Görevim de sadece askeri değil, askeri – siyasi idi. Bu resmi görevim bir yana bırakılırsa tüm yaşamım Trablusgarp’ta, Balkan Savaşı’nın son aşamasında ve Birinci Dünya Savaşı’nın muharebe meydanlarında askerlikle geçmiştir. Bu itibarla siyasetten söz etmeyi bu meslek mensuplarına bırakmayı uygun bulurum.”¹¹⁷ Bu düşüncesini, Cumhuriyetin ilanından sonrada dile getirecekti.

Mustafa Kemal’in, yıllar önceki bu düşünceleri, zaferden sonrada değişmedi ve her fırsatta ordunun politikadan uzak durması gerektiğini ifade etti. “Çünkü kendisi bir asker olarak getirebileceği tehlikeleri iyi biliyordu”¹¹⁸ ve bu düşüncesini 1 Mart 1924’de TBMM’nin ikinci dönem birinci toplanma yılını açarken verdiği nutukta açıkça şu cümleyle ifade etmiştir: “Memleketin umumî hayatında orduyu siyasetten ayırmak ilkesi,

---

¹¹⁶ Turhan, a.g.e., s. 189.

¹¹⁷ a.k., s.483.

¹¹⁸ Gerd Frank, Allahs Grosse Söhne, Societats Verlag, 1990, Frankfurt, s. 188.

Cumhuriyet'in daima göz önünde tuttuğu bir temel noktadır.”¹¹⁹ Çünkü “Bir ordunun cevheri ne olursa olsun siyasete karışır, birlikte hareket ve savaşma kabiliyetini esastan kaybeder ve vatanın müdafaa gücünü hiçe indirir. Siyasete karışmış bir ordunun, karışmadan önceki disiplini ve savaşma kabiliyetini yeniden kazanabilmesi için çok zaman ister.”¹²⁰ Bu açıdan, Meclis içerisindeki asker arkadaşlarının iki meslekten birini tercih etmeleri gerektiğini belirtmiştir.

Asker ve siyasetin ayrışması düşüncesinin ardından, siyasi bir partinin kurulması gereği doğmuştu. Çünkü ülke yönetiminin belli bir organizasyon ve program dâhilinde derli toplu, planlı, programlı yönetilmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal; “Bizim ulus bireylerimiz ayrıksız çalışmaya can atar. Ama harcanan emekten en fazla verim sağlama çalışmada uygulanan yöntemle bağlantılıdır. Önce yöntemlerimizi en fazla verim getirecek biçiminde saptamalıyız. Bir de, çalışmanın dağınık olması halinde o çalışmanın bileşke halinde vereceği sonuçtan çok düşük olur. O nedenle ulusun toplumsal gereksinimlerini karşılamak ve geçmişteki kayıplarını gidermek için akla en uygun programı saptamak zorundayız. Program tüm ulusa uygulanmalıdır. Bu ise ancak siyasi kuruluşlarla gerçekleştirilebilir”¹²¹ sözleriyle bu düşüncesini açıkça ifade etmiştir.

Mustafa Kemal çok planlı hareket etmektedir, hiçbir şeyi zamanı gelmeden uygulamaya koymamıştır. Örneğin siyasi bir parti konusundaki düşüncelerini 24 Ekim 1919'da Amasya'da Tesvir-i Efkâr muhabiri Ruşen Eşref ile yaptığı görüşmede şöyle ifade etmiştir: “Memleket olmazsa fırka kaç para eder? Evvela memleket selamete çıkabilsin ki,

¹¹⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s.348.

¹²⁰ Ali Fuat Cebesoy, Atatürk'ün Yüksek Kumandanlık Kudret ve Meziyetleri, Atatürk Görüşler ve Hatıralarla, s.88, (Alıntı: Kocatürk, a.g.e., s. 362).

¹²¹ Turhan, a.g.e., s. 342.

fırkalar da ondan sonra bir siyasi, bir içtimai esasa, içtihadı ibtina ederek teşekkül edebilsin.”¹²² Artık memleket selamete çıkmıştı ve bir siyasi partinin varlığı yakındı.

Mustafa Kemal, kurulacak partinin, tüm milleti temsil etmesi ve planlı çalışması gerektiğini, 14 Ocak 1923’de, İleri Gazetesi Başyazarı Celâl Nuri’ye: “Ben öyle bir parti kurmayı tasavvur ediyorum ki, bu parti milletin bütün sınıflarının refah ve saadetini temine yönelmiş bir programa sahip olsun. Milletimizin şartları buna müsaittir”¹²³ diyordu.

Mustafa Kemal, 16 Ocak 1923’te İstanbul gazeteleri temsilcileriyle yaptığı görüşmede de: “Program bütün milletçe, tatbik olunmalıdır. Bu ancak bir teşekkülü siyasi ile mümkün olur”¹²⁴ diyordu ve ileride kurulacak Cumhuriyet Halk Fırkası’nın, plan çerçevesinde olduğunun ipuçlarını veriyordu.

Sonuç olarak; “Atatürk, bütün kurumları dejenere olmuş, her yerinden çökme çatırtıları başlayan fakat bu durumu anlamayıp bu yamalı bohça imparatorluğu ayakta tutmağa ve yürütmeye çalışan beceriksiz devlet yöneticilerinin hatalarını büyük bir maharetle tamir ederek yeni bir Türkiye yaratmıştır.”¹²⁵ “Mustafa Kemal Atatürk, hiç şüphesiz 20.yy’ın en büyük devlet adamlarından biridir. Enerji ve azim ile Osmanlı Devletinin çöküşünü kullandı ve bir herkül görevini gerçekleştirdi. Mütteliklerin ganimet iştahlarına karşı Modern Türkiye’yi kurdu ve kısa süre içerisinde Türkiye’nin batıya açılmasını sağlayan temel reformları gerçekleştirdi.”¹²⁶ Bu yeni Türkiye, planlı bir

¹²² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, s. 12.

¹²³ a.k., s.54.

¹²⁴ a.k., s. 64.

¹²⁵ Neşet Çağatay, Atatürk Önderliğinde Saltanattan Cumhuriyete Geçen Türkiye, 50. Yıl Kitabından Ayırbaşım, 1973, s. 101.

¹²⁶ Dietrich Gronar, Mustafa Kemal Atatürk oder Die Geburt der Republik, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt, 1994, s. Önsöz.

kalkınma programı uygulayan, siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında yapmış olduğu devrimlerle tamamen farklı ve modern bir ülke olduğunu dünyaya kanıtlamıştır.

I.3. Atatürk Dönemi Planlama Çalışmalarına Genel Bakış

Atatürk dönemi planlama çalışmaları değerlendirildiğinde, savaş planlarının dışında, üç boyutlu planlama çalışmalarının olduğu görülür. Bu üç boyut; yönetsel planlama, fiziki planlama ve ekonomik planlamadır. Bunlardan birincisi; savaş planları dahil bütün planların hazırlanışını ve uygulanışını ve siyasi alanda yapılan program ve devrimleri kapsayan yönetsel planlamadır.

İkincisi; imar planları, demiryolları ağı ve kurulan fabrikaların yer seçimini kapsayan fiziki planlamadır. Üçüncüsü ise; İzmir İktisat Kongresi'yle başlayan Birinci ve İkinci Sanayi Planları'yla devam eden ekonomik planlamadır. Ülke kalkınmasının temellerini oluşturan, ekonomik plan ve programlar ayrıntılı olarak diğer bölümlerde değerlendirilmiştir.

I.3.1. Yönetsel Planlama

Dünya tarihine damgasını vurmuş; asker, devlet adamı, mimar, iş adamı hangi alanda olursa olsun, başarılarıyla tarihe geçmiş insanların ortak paydası iyi bir yönetici olmalarıdır. Yönetimin izlerini sürdüğümüzde, Tunç Çağına kadar uzanan bir yolculuk gerekmektedir.

İkel insan toplulukları için, kurumlaşmış bir yöneten – yönetilen ayrımından, dolayısıyla bildiğimiz anlamdaki bir yönetimden ve yönetim ideolojilerinin varlığından söz edilemez.¹²⁷

Toplumun neolitik dönüşümüyle birlikte nitelik değiştiren insan, araç kullanan tek yaratık olarak, tarihinde ilk kere, hem üretim yapma ve hem de kendisine gerekenden fazlasını üretme yeteneğini edinmekte; böylece, üretim çalışmalarının örgütlenmesi ve ürün fazlasının bölüştürülmesi gibi salt yönetsel bir görevin maddi ve teknik temellerini oluşturmaktadır.¹²⁸

Demirin bulunmasıyla, tarım ve savaş aletlerinin yapılması, yöneten yönetilen ayrımının doğmasına neden olmuştur. Bir yandan, savaş aletlerinin yapılması, savaş eğitimlerinin verilmesi ve savaşların yönetilmesi, diğer yandan, tarım aletlerinin yapılması, toprağın işlenmesi, kendilerine yetecek üründen fazlasını üretmeleri ve dağıtımı, yöneten yönetilen ayrışmasının giderek artmasına neden olmuştur. Fakat bu ayrım net olarak ortaya çıkmış olsa da bilimsel olarak bir yönetimden söz edilememektedir.

M.Ö. 5000’li yıllardan Sanayi Devrimi’ne kadar geçen süreçte, yine ‘yönetim’in izleri görülmektedir. Sümerlilerde, Mısırlılarda, Çin’de, Babil’de çeşitli yönetim uygulamaları ve birçok eserde iyi yönetimin örnekleri bilinmektedir.

Fakat yönetimin bilimsel olarak ele alınışı, 1800’lü yılların sonlarını bulmuştur. F.W. Taylor’un, ‘Bilimsel Yönetim Yaklaşımı’ kabul gören ilk bilimsel çalışmaları oluşturmaktadır. Taylor, yönetimin bir sanat olarak öğrenileceğini şu sözlerle ifade etmiştir: “...Yönetim kaçınılmaz bir şekilde sanat haline gelecektir... Hâlen pozitif

¹²⁷ Kurthan Fişek, Yönetim, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, Ankara, s. 33.

¹²⁸ a.k., s. 33.

bilimlerin dışında kaldığına inanılan yönetim unsurlarından birçoğu yakın bir zamanda, mühendislikte olduğu gibi tablo ve cetveller haline getirilecek, kabul görüp uygulanacaktır... Yöneticilik, bazı kimselerin şu veya bu şekilde temas ettiği birkaç örgütteki gözlemlerine dayanan belirsiz bir takım fikirler olmaktan çıkıp, açıkça belirlenmiş ve bir takım değişmez ilkelerden oluşan bir sanat olarak öğretilecektir...”¹²⁹

Taylor’dan sonra, ‘yönetim süreci yaklaşımı’ ile Henri Fayol, yönetimin önemine dikkat çekerek, yönetimin; planlama, örgütleme, yöneltme, eşgüdüm, denetim sürecini takip etmesi gereği üzerinde durmuştur. Yönetim planlama ilişkisinin ilk olarak açıkça ifade edilmesini kapsayan bu dönemden sonra, benzer birçok sınıflandırma yapılmış olsa da, hepsi planlama temelli olmuştur. Günümüze kadar profesyonel yöneticilere rehber olan bu anlayış çeşitli şekillerde tanımlansa da, plansız bir yönetimin başarı şansının zayıf olduğu kabullenilmektedir.

Sonuç olarak; “Plânlama Yönetimin özü, ruhudur.”¹³⁰ “Yönetim ise en kısa deyişle belli bir amacın, eldeki kaynak ve olanaklar kullanılarak plânlı karar ve eylemler sonucunda gerçekleştirilmesini sağlamaktır.”¹³¹ Artık, sorun yönetimin planlı veya plansız olma sorunu değil, yönetimin başarılı ve etkin olabilmesi için, planlamanın sağlıklı bilgiye dayanılarak yapılması sorunu olmuştur.

Yönetimsel etkinlik, elde edilen bilgilere dayalı plânları, planların uygulanması sürecinde sürekli bilgilenmeyi, eş güdümü, izleme, değerlendirme ve denetim için belli

---

¹²⁹ Frederick W. Taylor, Shop Management, Harper and Brothers Publishers, 1947, s. 63, (Alıntı: Atilla Baransel, Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1979, İstanbul, s. 42).

¹³⁰ Özşen, Üçüncü Uluslar arası Sempozyum Bildirileri, s. 138.

¹³¹ a.k., s. 135.

aralıklarla raporlardan yararlanmayı gerektirmektedir. Yönetimin sistemli işleyişi bu üç aracın sırası ile birbiriyle bağlantılı olarak yerinde ve zamanında kullanılmasına bağlıdır.¹³²

Bilgi, plan ve rapor araçlarının etkin bir biçimde kullanılma gereksinmesi, 'yönetim bilgi sistemi', 'yönetim rapor sistemi' biçiminde adlandırılan uygulamaların gerçekleşmesine yol açmıştır. Öte yandan 'planlar hiyerarşisi', 'planlama sistemi' deyişleri de gerçekte kanımızca daha doğru bir deyiş olan 'yönetim plan sistemi'ni ifade etmek için kullanılmaktadır.¹³³

Mustafa Kemal'in, yönetsel planlama anlayışı incelendiğinde, bütün yönetsel eylemlerinin planlı olduğu ve bütün planlarının da aklın ve bilimin ışığında yeterli bilgi çerçevesinde yapıldığı görülür.

Bunun birçok örneği verilebilir. Savaş planlarında, siyaset planlarında, fiziki planlarında, ekonomik planlarında kısaca bütün planlarının uygulanışında yönetsel planlamanın bariz örnekleri görülür. Yine o dönemde yapılan hükümet programları da yönetsel planlamaya verilebilecek örneklerdendir.

Yönetim alanında yapılan ve uygulanan en büyük planlı eylem saltanatın ve halifeliğin kaldırılıp, Cumhuriyetin kurulmasıdır. Bunun gerekliliğini Mustafa Kemal şöyle açıklamaktadır: "Sultanlarla, halifelerle yönetilmiş ve yönetilmekte olan ülkelerde vatan için, millet için en büyük tehlike, sultan ve halifelerin düşman tarafından satın alınmalarıdır."¹³⁴ Ayrıca, Cumhuriyet yönetiminin en demokratik yönetim şekli olduğunu açıklamıştır.

---

¹³² a.k., s. 145.

¹³³ a.k., s. 139.

¹³⁴ Kılınç, a.g.e., s. 36.

I.3.1.1. Yönetmel Planlama Çerçevesinde Hükümet Programları

Tek partili dönemde, yapılan parti programları gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra, hükümet programı olarak uygulanmaktaydı ve bu dönemde yapılan programlarda asla ütopyik bir anlayışa yer verilmemiş, aksine ülke gerçeklerine bire bir uyan programlar yapılmıştır.

Yapılan bu programların nasıl olması gerektiğini Mustafa Kemal, şu sözlerle açıklıyordu: “Başarılı olabilmek için, öyle bir program izlemeye mecburuz ki, o program, milletin bugünkü haliyle, toplumsal ve hayati ihtiyaçlarıyla, ortamın şartları ve çağın gerekleriyle tamamıyla orantılı ve uyşur olsun, bunun için, büyük fakat hayali ve karmaşık düşüncelerden tamamıyla sıyrılarak, gerçeğe nüfuz edici bakışlarla bakmak ve el ile dokunmak gereklidir. Girişilecek şeyin ne olduğu, bu suretle kendiliğinden ortaya çıkar.”¹³⁵ Bu anlayışla yapılan bütün plan ve programlarda realiteden ve bilimden uzaklaşmamıştır.

I.3.1.1.1. 1927 Programı

Tek partili dönemde yapılan, parti programları aynı zamanda hükümet programı olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, programları küçük değişikliklerden sonra hükümet programı olarak uygulanmış ve her dört yılda bir yeni program yapılmıştır.

İlk olarak 1927 yılında yapılan program, Mustafa Kemal Atatürk'ün yayınladığı beyannamenin okunmasıyla ve kurul tarafından kabul edilmesiyle yürürlüğe girmiştir.

---

¹³⁵ Hüseyin Cevizoğlu, Atatürkçü Düşünce ve Sonuçları, Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Yayınları, Ankara, 1982, s.91.

Beyannamenin başında; “Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyetçi, Laik, Halkçı ve Milliyetçidir ve milletin iktisadi menafini temin etmeği birinci derecede haiz-i ehemmiyet addeder. İşbu esasat fırkamız için bütün siyasetinde ve bütün kanunların vaz ve tatbikinde hakimdir”¹³⁶ denilmektedir ve fırkanın dört ilkesi beraber sayılan beyanname beş bölümden oluşmaktadır.

1- Dahili, Adli ve Harici Siyaset: Emniyet ve asayişin sağlanması ilk görev sayılmıştır. Nüfus politikası da en önemli konulardan biri olarak kabul edilmiştir. Tek dereceli seçim usulünün gerçekleştirilmesinin bir amaç olduğu, fakat ne kadar zamanda bu sonucun alınacağını bilinmediği, buna rağmen en erken zamanda uygulamanın başlatılacağı belirtilmiştir.

Mahalli idarelere yeterince yetki verilmesi mülki taksimatın ıslahı önemli sayılmıştır. Adli siyasette; çağdaş demokratik medeniyetlerin zihniyetini, Türkiye'nin kanunlarına ve teşkilatına dayanarak yapmak, adaleti halkın ayağına götürmek ilke kabul edilmiştir. Harici siyasette; uzun mücadeleler sonucu kazanılan hukukun korunması ve mütekabiliyet dairesinde uluslar arası dostluğun esas olduğu belirtilmiştir.¹³⁷

2- Maarif Siyaseti: Maarifin millilik, laiklik ve tek mekteplilik sistemine dayanması esastır. İlk tahsilin zorunlu ve parasız olması hedeflenmiştir. Meslek okulları, Darülfünun ve sanayi-i nefise mekteplerinin geliştirilmesine çalışılacaktır. Çok önemli olan harf

---

¹³⁶ Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, 1927, (Alıntı: Tuncay Dursun, Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları, Kültür Bakanlığı Yayınları/ 2784, Ankara, 2002, s.11).

¹³⁷ Dursun, a.g.e., s.22.

meselesi düşünülmektedir.¹³⁸ Harf inkılâbının planlandığının ilk belirtileri bu programda yer almıştır.

3- *İçtimai ve Sıhhi Siyaset*: Ailenin korunması üzerinde durulmuş ve millet olarak tasarrufçu olup, hayat pahalılığı ile mücadele etmek gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, ülkenin sağlıkla ilgili sorunlarını gidermek, sağlık hizmetleri ve yardıma muhtaç insanları devlet himayesi altına almak gibi konular, bu çerçevede programa alınmıştır.

4- *Mali Siyaset*: Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküşüne mali problemlerin sebep olduğu vurgulanmış ve yeni kurulan ülkenin bu duruma düşmemesi için sıkı mali politikaların yürütüleceği belirtilmiştir. Programda; mali dengeyi sağlamak, açık bütçe vermemek, vergilerde millet menfaatine uygun vergi ve gümrük sistemini uygulamak, kaçakçılıkla mücadele etmek ve hazineyi güçlendirmek konularının yönetimin bu dönemki planları kapsamında olduğu belirtilmiştir.

5- *İktisadiyat*: Ekonomi alanında yapılan ilk adım olan, İzmir İktisat Kongresi, zamanla yetersiz kalmıştı. Bu açıdan yönetimin ekonomi alanında programa aldığı konuların başında, ekonomik gücün artırılması vardır. Bu çerçevede; ekonomik açığın kapatılması, yol ve limanların yapılarak, kara, deniz ticaretinin geliştirilmesi, zirai birlikler ve kooperatiflerin çoğaltılması, kredi kuruluşlarının açılması özellikle devlet bankasının kurulması programa alınmış ve temel amacın kamu yararı olduğu vurgulanmıştır.

---

¹³⁸ a.k., s.23.

I.3.1.1.2. 1931 Programı:

1931 Programı, 1927 Programıyla tasnifleri açısından benzeşse de içerik olarak büyük farklılıklar göstermektedir. 1931 programının ana hatları, İsmet İnönü'nün 9 Mayıs 1931'de TBMM'de yapmış olduğu, programı sunuş konuşmasında görülmektedir¹³⁹:

İmar faaliyeti ve memleketin iktisadi vaziyetinin inkişafı Hükümetimizin başlıca nasbı nazar ettiği mevzulardır. Onun için evvel emirde hem imar ve iktisadın hem alelumum Devlet hayatının nizamı için mebd ve mesnet olan mali düşüncelerimizden bahsetmeliyim. Bilirsiniz ki satış fiyatlarının beynelmilel pazarlarda hızlı talebi her memleket gibi bizi de müteessir etmiştir. Memleketin ihtiyatlı ve mahsullerinin çeşitli olması sayesinde bizim buhrana mukavemetimiz daha ümit bahş ve kudretli bir mahiyettedir. Bununla beraber Devlet sarfiyatında gayet ihtiyatlı tedbirler ile yeni sanayi karşılamak kararını ittihaz ettik. Düşünüyoruz ki bu sayede iktisadi ve mali hayatımızı ciddi sarsıntıya maruz kılmadan yeni inkişaf safhalarına ve yeni imar programlarına geçebileceğiz. Mali ve iktisadi tedbirlerimizin hepsinde çiftçilerimizin vaziyeti ve mahsullerimizin himayesi bizim esasımızdır. Bu memleketin muhtaç olduğu iktisadi teşekküllerin kuvvetlenmesine ve çoğalmasına çalışıyoruz. Gerek kredi müesseselerinde, gerek iktisadi teşekküllerde ziraatımızla sureti mahsusa da iştigalimize şahit olacaksınız. Memleket iktisadiyatında iş hayatını tanzim eden kanun layihası hazırdır.

Altı Ok'un, ilk kez bir arada verildiği ve devletçiliğin tanımının yapıldığı 1931 Programı, 27 programına nazaran daha geniş kapsamlıdır. Giriş kısmıyla başlayan program Sekiz kısımdan oluşmuştur.

Birinci kısım, vatan, millet, devletin esas teşkilatı ve amme hukukunu kapsayan esaslar'dan oluşmuştur.

Esaslar kısmında kuvvetler birliği kabul edilmekte, tek dereceli seçimlerde büyük hedefler arasında sayılmaktadır. Ancak bunun için vatandaşların gerekli siyasi olgunluğa erişmesine kadar beklemenin gerçekçi olduğu da vurgulanmaktadır. Siyasi haklar

¹³⁹ İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920–1973, Birinci Cilt, 1920–1938, Derleyen: Ali Rıza Cihan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 56, Ankara, 1992, s. 345–347.

konusunda cinsiyet ayrımının reddedildiği ve kadınlara mebus seçimlerinde de siyasi haklarını kullanma imkânı sağlamak için müsait zemininin hazırlanmasının bir görev kabul edildiği belirtilmiştir.¹⁴⁰

İkinci kısım, 1. maddesinde ‘altı ok’ sıralanmış, devrimcilik ve devletçiliğinde eklenmesiyle altıya çıkan ilkeler ilk defa bir arada bu programda yer almıştır.

Bu kısmın, 2. maddesinde, halk arasında sınıf ayrımının olmadığı belirtilmiş, iş bölümünden kaynaklanan meslek sınıflarının olduğu ve Türk halkının; (1) Küçük çiftçiler, (2) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, (3) İşçiler, (4) Serbest meslek sahipleri, (5) Sanayiciler, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccarlar, şeklinde gruplandırıldığı ve bunlar arasında sınıf ayrımı değil birbirini tamamlayan bir yapılanmanın olduğu belirtilmiştir.

3. kısımda; ziraat, sanayi, madenler, ormanlar ve ticaret konuları değerlendirilmiş, ayrıca, serbest girişimcilerin kredi sorunlarının çözümüne önem verilmiş ve bir iş kanununun çıkarılması planlanmıştır.

4. kısımda; mali dengelerin sağlanması üzerinde durulmuş, gümrük tarifelerinin düzenlenmesi ve denk bütçenin sağlanması planlanmıştır.

5. kısımda; eğitim ve öğretim konularını kapsamaktadır. Ayrıca, Türk tarih ve dilinin öğretimi konuları üzerinde durulmuştur.

6. kısımda; ailenin korunması, nüfusun arttırılması, salgın hastalıklarla mücadele gibi sosyal hayat ve genel sağlığa ilişkin konulara ayrılmıştır.

---

¹⁴⁰ CHF Programı, 1931, s.7-8.

7. kısımda; iç, dış, adli siyaset, memurlar ve serbest meslek sahipleri hakkındaki değerlendirmeleri kapsayan beş maddeden oluşmuştur.

8. kısımda; yurt savunmasına ilişkin konuları kapsamaktadır.

Program, hükümet programı olarak uygulanmadan önce, ekonomi, maliye ve adliye alanlarıyla ilgili bazı değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır.

I.3.1.1.3. 1935 Programı

Bu programdaki en önemli yeniliklerden birisi, plan kavramına yer verilmesi olmuştur. Devletin ve özel kuruluşların meydana getireceği kurumların belli bir programa uygun olacağı ve devlet planlarının ülkeyi, ihtiyaç olan sahalarda kurum sahibi yapmayı hedefleyeceği belirtilmiştir.¹⁴¹

1935 programının da, diğer programlar gibi kararlı bir şekilde uygulanmaya devam edileceği İsmet İnönü'nün 7 Mart 1935'te TBMM'de yeni programı sunuş konuşmasında net olarak görülmektedir: "Hükümet şimdiye kadar olduğu gibi sade bir program sahibidir. Ancak programı tatbik için sağlam bir azim ve kati bir karar ile çalışmak yolundadır. Biz, inkılâpların vücuda getirdiği yeni Türk cemiyetinin içeriden ve dışarıdan sulh ve emniyet içinde çalışıp ilerlemesini amaç tutuyoruz. Sulhun ve huzurun bozulmadan kalacağına ve icabında ehliyetle ve fedakârlıkla korunacağına, yurdun imarı ve yurttaşın refahı için birinci şart olduğuna inanıyoruz."¹⁴² Bu anlayışla yapılan programın özü aşağıda verilmiştir.

---

¹⁴¹ a.k., s.68- 69.

¹⁴² İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, s.390.

1935 Programı, 1931 Programı gibi giriş ve sekiz kısımdan oluşmuştur. Giriş bölümünün önceki programla aynı olduğu fakat ek olarak “partinin güttüğü bütün esaslar, Kemalizm Prensipleridir”¹⁴³ şeklinde bir ifadenin yer aldığı görülür. Bu ifadeyle Kemalizm’in artık ekonomik bir sistem olarak benimsendiği de, net olarak anlaşılmaktadır.

1935 programında, 1931 programından farklı olarak, ‘altı ok’un, parti esaslarının yanı sıra devletinde esasları olarak kabul edilmesi önemli bir ayrıntıdır. Esasların yer aldığı, birinci kısımda bu açıkça belirtilmiştir. 1931 programında, ‘altı ok’, sadece Partinin ana vasıflarından sayılıyordu. 1935 programının ikinci kısımda ‘altı ok’ yine CHP’nin ana vasıfları olarak da sayılmıştır.

Altı ilkenin bazılarının tanımlarına ilaveler olmuştur. Bu ilavelere, özellikle devletçilikle ilgili açıklamalarda rastlanmaktadır: Devlet, özel sektörün yaptığı bir işi bizzat kendisi yapmaya karar verirse, yani devletleştirme yaparsa, özel bir kanun çıkaracak ve yurttaşın bu konudaki zararını ödeyecektir.¹⁴⁴

1935 programında ayrıca, yurttaşların ev sahibi yapılabilmesi için Emlak Bank’ın güçlendirileceği, tefecilikle savaş, iş kanununun çıkarılması ve kaçakçılıkla mücadele konuları da vurgulanmıştır.

Fiyat kontrollerinin yapılacağına ve tröst ve kartelleşmenin engelleneceğine dair hükümlere yer verilmiştir. Programda turizm de önemsenmiştir. Ulaşım ve özellikle haberleşme ağlarının geliştirileceğine dair özel hükümler konulmuştur.

---

¹⁴³ CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 2.

¹⁴⁴ a.k., s.10-11.

Toprağın rasyonel kullanımı ile hayvancılığa da vurgu yapılmıştır. 34. madde de her Türk çiftçisini yeterli toprak sahibi yapmak ve topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özel kamulaştırma kanunları çıkarmak hedeflenmiştir.¹⁴⁵

Eğitim ile ilgili konularda programda yer almıştır: ilköğrenim süresi beş yıl olarak belirlenmiştir. Fakat duruma göre 3. ve 4. sınıfa kadar eğitim verebilen köy okulları da açılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Üniversitelerin sayısının artırılması ve halk eğitiminin yaygınlaştırılması da hedeflenmiştir. Radyo, opera ve bale de, ilk defa eğitim ve kültür alanında önemli işlerden sayılmıştır.

Programda gençlikle ilgili hedefler geniş bir yer tutmuştur. 50. madde bu amaçla yazılmıştır: ‘Türk gençliği, onu temiz bir ahlak, yüksek bir yurt ve devrim aşkı içinde toplayacak ulusal bir örgüte bağlanacaktır...’¹⁴⁶ Gençlik, artık devrim hedefleri doğrultusunda sıkı bir disiplinle yetiştirilecektir.

Nüfus artışı politikalarının uygulanmasında; yurtdışından gelen Türklere her türlü yardımın yapılması esas kabul edilmiştir. İşçi ve esnafın parti programı çerçevesinde örgütleneceği belirtilmiştir. Köy ve köylünün önemi belirtilmiş ayrıca, kent ve kırsalda yaşayanların sağlıklı ortamlarda barınmaları için gerekli tedbirlerin alınacağı ilk kez bu programda yer almıştır.

Yeni program, derneklerle ilgili birçok yeni hüküm getirmiştir: etnik yapı ve sınıflarla ilgili fikirleri yayma ve sınıf kavgası amacı ile dernek kurulması yasaklanacaktır. Kamu görevlileri ise buldukları görevin sıfat ve hüviyeti ile dernek kuramayacaklardır. Öğrenci dernekleri siyasetle uğraşamayacaktır. Uluslar arası nitelikte dernek

---

¹⁴⁵ a.k., s.30.

¹⁴⁶ a.k., s.41.

kurulamayacaktır. Faydalı görülen bu tür derneklerin kurulmasına veya şubelerin Türkiye de açılmasına izin verme yetkisi Bakanlar Kuruluna tanınacaktır.¹⁴⁷

Yapılan bu programın planlı bir biçimde gerçekleştirileceğini Hükümet adına Recep Peker şöyle açıklıyordu: “...Ekonomi ve bayındırlık, kültür işlerimiz, teşkilatımız, halk terbiyesi, teşekküllerimiz hep planlaştırılacaktır.”¹⁴⁸

I.3.2. Fiziki Planlama

Osmanlı İmparatorluğu dönemi dışta bırakılacak olursa, Türkiye’de kent planlamasının tarihçesini 1920’lerden başlatmak olası görünmektedir.¹⁴⁹ Ankara’nın imarıyla başlayan kent planlarının dışında, demiryolları politikaları ve İktisadi Devlet Teşekkülleri’nin dağılımı, Atatürk döneminde fiziki planlamanın kapsamını oluşturmaktadır.

Türkiye’nin Avrupa kültür ve medeniyeti tarzında şekillenmesi ve böylelikle şark’ın yüzyıllardan beri süre gelen geri kalmışlığından ve ezilmişliğinden kurtuluşu Mustafa Kemal Atatürk’ün hayallerinden biriydi.¹⁵⁰

Mustafa Kemal, 1923’te Ankara’nın başkent seçilmesiyle başlattığı fiziki planlama çalışmalarını yaşamının sonuna kadar planlama anlayışı içerisinde sürdürmüştür. 1937

---

¹⁴⁷ a.k., s.49-50.

¹⁴⁸ CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 1935, s.49, (Alıntı: Dursun, a.g.e., s.72).

¹⁴⁹ Ruşen Keleş, “Siyaset Dışı Planlamadan Planlamasız Siyasete”, 1. Planlama Kongresi – Planlamanın Meşruiyeti ve Plancıların Konumları, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, s.32.

¹⁵⁰ Glasneck, a.g.e., s. 16.

Kasım'ında söylediği; “şehircilik işlerinde de, teknik ve planlı esaslar dâhilinde çalışmak lazımdır”¹⁵¹ sözleri bu anlayışının devam ettiğinin açık ifadesidir.

Ülke çapında uygulanan fiziki planlamanın, üç önemli ögesinin olduğu söylenebilir. Bunlardan en önemlisi üç imparatorluğa başkentlik yapmış İstanbul'un bırakılarak Ankara'nın başkent ilan edilmesidir. “Bu devrimci bir karardır. İstanbul ülkenin dış dünya ile en sıkı eklemelenmiş, bir bakıma en çok batılılaşmış kesimidir. İstanbul'un bırakılmış olması, yeni ya da ‘gerçek’ bir çağdaşlaşma modelinin aranmakta olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu tür ulusalcı bir çağdaşlaşma örneğinin kozmopolitleşmiş İstanbul'da gerçekleştirilemeyeceği düşünüldüğünden, Ankara'da yaratılmasına çalışılmaktadır. Anadolu'nun ortasında yozlaştırıcı etkilerden uzak, ‘gerçekten’ aydınlanmış bir ulus-devletin başkenti yaratılacaktır.”¹⁵² Bu stratejik ve cesaret gerektiren bir karardır.

Fiziki planlamanın ikinci ögesini, tüm ülkeyi ‘demir ağlarla örmek’ politikası oluşturur. Başkent merkezli ve millileştirme politikalarıyla, yabancıların ellerinde olan ve birbirinden kopuk hatların millileştirilerek, eksik kısımları da tamamlanarak tüm ülkenin demir ağlarla birbirine bağlanması ve böylelikle Ankara'dan yurdun her bölgesine ulaşımın demiryollarıyla yapılabilmesinin sağlanmasıdır.

Fiziki planlamanın üçüncü ögesini ise, “...sanayi planlarında yapılması öngörülen fabrikaların yerlerinin demiryolu güzergâhı üzerindeki küçük Anadolu kentleri olarak seçilmesidir. Bir yandan bu kararlar, öte yandan Anadolu'nun tüm yerleşmelerinde kurulan

¹⁵¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 411.

¹⁵² İlhan Tekeli, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1998, İstanbul, s.5.

halkevleri, modernite projesinin tüm ülke sathına yayılması isteğinin en somut kanıtlarıdır.”¹⁵³ Bu politikalar doğrultusunda fiziki planlar yapılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından 1928 yılına kadar olan dönem ülkemizde henüz planlama çalışmalarının başlamadığı ve mevzuat olarak 1882 yılından beri yürürlükte olan ve yollar, yangın yerleri ve binalarla ilgili hükümleri kapsayan “Ebniye Kanunu”nun uygulandığı dönemdir. Kanun uygulanması; İstanbul’da “Şehremaneti” denilen, bugünkü belediye örgütüne benzer bir örgütçe yapılmaktadır. 1924 yılında Ankara’da da böyle bir örgüt kurularak ilgili mevzuatın uygulanması sağlanmıştır.¹⁵⁴

Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden yıllarda, şehirleşme problemlerimizi çeşitli daire ve müesseseler, kendi bakımlarından, aralarında bir koordinasyon olmadan ele almışlar ve faaliyetleri daima başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁵⁵ Bu açıdan kurulan örgütün önemi daha açık görülmektedir.

Kalkınma, bu dönemde, Ankara örneği dışında, yoğun olmaktan çok, yaygın bir nitelik taşır. Devlet, birçok kent ve kasabanın Başkent ve İstanbul ile ulaşım bağlantılarının kurulmasına çalışmıştır. Hemen hemen bütün sanayi kuruluşları, İstanbul kenti, Marmara ve Ege bölgeleri dışında kurulmuştur. Fabrikaların çoğu, 10 bini aşmayan yerlerde kurulmuşlardır. Fabrika kurulan yerlerin hepsinden, demiryolu geçmektedir.¹⁵⁶

Bu dağılımdan az gelişmiş yörelere öncelik tanındığından, Trakya, Doğu Karadeniz ve Güney bölgeleri, bu dağıtımdan yeterince pay alamamışlardır. Cumhuriyetin

---

¹⁵³ a.k., s.5.

¹⁵⁴ 50 Yılda İmar ve Yerleşme 1923–1973, İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları 1973, Ankara, s. 14.

¹⁵⁵ Ruşen Y. Keleş, Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 122-104, Şehircilik Enstitüsü yayınları No:8, Ankara., 1961, s.235-236.

¹⁵⁶ a.k., s. 260.

kuruluşundan sonra, Anadolu’da bazı kentlerin, oldukça hızlı bir gelişme göstermesi, ekonomik kaynakların bu tür dağıtımından geniş ölçüde etkilenmiştir.

I.3.2.1. Ankara’nın Başkent Seçilmesi ve Ankara’nın İmarı

Mustafa Kemal’in ileriye görebilmesi, geleceği planlayabilmesi onun şahsına özgü yeteneklerinden birisidir. O, yıllar önce devletin merkezinin Ankara olacağını şu sözleriyle dile getiriyordu: “Siyasi başkentimiz Anadolu’nun ortasında kalacaktır. Batının ve Doğunun temsilcileri bizimle bu başkentte temas edecektir. Bu başkentte her türlü diplomatik meseleler görüşülecektir. Bu başkentte memleketin iç ve dış politikası idare edilecektir. Bu başkentte, milletin sinesinde doğan hükümet çalışacaktır.”¹⁵⁷ Bu düşüncesi, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında da, değişmedi.

Mustafa Kemal, 16 Ocak 1923’te İzmit’te gazetecilerle yaptığı konuşmada merkezi hükümetin neresi olacağı hakkında şu bilgileri vermişti: ¹⁵⁸

Hükümet merkezi neresi olmalıdır? Düşündük. Bendenizce iki nokta-i nazardan tetkikat yapmak icap eder. Biri her nevi taarruz ve tecavüze karşı yerinden kıpırdamayarak kuvvet ve sükûnetini muhafaza edebilecek bir yer olmalı. Bu itibarla tabii memleketin merkezini araştırmak lazım. Yoksa bir geminin topundan telaşa düşebilecek bir yerde hükümet merkezi olamaz. İkincisi: Hükümet merkezi öyle bir yerde olmalı ki hükümet nazarını memleketin bütün muhitlerine müsavi surette atfedebilsin. Memleketin bir kenarına çekildiğimiz zaman vatanın bizden uzak kalan gayri mamur yerlerini unutuveriyoruz. Biliyorsunuz ki Anadolu bugün baştanbaşa harabe halindedir. Kasaba ve şehir denilen yerler de öyledir. Niçin böyledir? Çünkü İstanbul’u merkezi hükümet yapmışız ve kendimizi yalnız onun cazibesine kaptırmışız.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Aydemir, Tek Adam, 1. Cilt, s.141.

¹⁵⁸ Yücel Özkaya, “Atatürk Biyografisinden Sayfalar”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, AKDITYK Yayınları, Cilt: VI, Sayı 16, Ankara, Kasım 1989, s.105.

¹⁵⁹ Arar, a.g.e., s. 40.

Mustafa Kemal Atatürk, başkentini Anadolu'ya alınması nedenlerini birçok açıklamasında dile getirmişti ve çok önceden düşündüğü bu planını uygulama zamanı gelmişti. Cumhuriyetin ilan edileceği ay içerisinde öncelikle başkentini Ankara olması çalışmalarını başlatmıştı. 9 Ekim 1923'te İsmet İnönü'nün, kanun tasarısını meclise sunması ve 13 Ekim 1923'te bu teklifin kabul edilmesiyle, Ankara resmen başkent ilan edilmiştir. Mustafa Kemal, Ankara'nın başkent seçilmesini, büyük Nutkunda, şöyle dile getirmiştir:

Bu seçimde, coğrafi durum ve askeri strateji en büyük önemi taşıyordu. Devletin başkentini bir an önce tespit ederek, içten ve dıştan gelen kararsızlıklara bir son vermek şarttı. Gerçekten de, bilindiği üzere, başkentini İstanbul olarak kalacağı veya Ankara olacağı konusunda öteden beri içeride ve dışarıda kararsızlıklar görülüyor, basında demeçlere ve tartışmalara rastlanılıyordu. Bu arada İstanbul'un yeni milletvekillerinden bazıları, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un hükümet merkezi olarak kalması gereğini bazı örneklerle dayanarak ispat etmeye çalışıyordu. Ankara'nın gerek iklim, gerek ulaştırma araçları ve gelişme kabiliyet ve istidadı ve gerekse mevcut tesisler ve kuruluşlar bakımından hiç de uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar; İstanbul'un "payitaht" olması lazımdır ve mutlaka olacaktır, diyorlardı. Bu ifadeye dikkat edilirse, bizim "başkent" deyimimizle kastettiğimiz anlam ile, bu ifadelerdeki "payitaht" deyimini kullananların görüşleri arasında bir fark bulmamak mümkün değildir. Bundan dolayı, bu konuda zaten kesinleşmiş bulunan kararımızı resmen ve kanuni yoldan ilan ettirerek, "payitaht" sözünün de yeni Türkiye Devleti'nde kullanılmasına gerek kalmadığını göstermek lazım geldi. Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 tarihli tek maddelik bir kanun tasarısını Meclis'e teklif etti. Altında daha on dört kadar zatın imzası bulunan bu kanun teklifi, 13 Ekim 1923 tarihinde uzun görüşme ve tartışmadan sonra çok büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Kabul edilen kanun maddesi şudur: 'Türkiye Devleti'nin başkenti Ankara şehridir.¹⁶⁰

Ankara'nın başkent olmasından ardından yankıları bitmedi. Bu konuda muhalif görüşlerin olmasının yanı sıra, çok doğru bir karar olarak değerlendirenler çoğunlukta idi,

---

¹⁶⁰ Nutuk, a.g.e., s. 539.

bu kararı olumlu bulan aydınlardan Şevket Süreyya Aydemir, kararı şu şekilde değerlendirmektedir¹⁶¹:

13 Ekim 1923, Ankara'nın Başkent olarak ilanındır. Bu büyük bir olaydı. Ankara'nın başkent oluşu yeni devletin gözlerini anavatanın büyük parçası, fakat asırlarca süren ihmaller, bakımsızlıklar, ihanetler içinde çökmüş, bunalmış olan Anadolu topraklarına çevirişidir. Yeni ve artık milletler arası hukuk bakımından da müstakil Türkiye hükümetinin, Anadolu'nun en viran şehirlerinden biri olan tozlu, sıtmalı, harap ve en küçük imar ve konfor nasibi görmemiş ve ancak 25.000 kadar nüfuslu Ankara'da yerleşme kararı, istiklal mücadelesinin gelenek ve hatıralarına karşı asil bir saygı ve bağlılık nişanesi olduktan başka Ortadoğunun yeni jeopolitiği bakımından da gerçek ve ileri görüşlülüğe dayanan bir olaydı. Demek artık yeni devlet, Anadolu temeli üstünde gelişecek ve İstanbul'un rahatlık verici, yumuşatıcı havası, yeni liderlerin henüz bozulmamış iç varlıklarını sarsamayacaktı.

Mustafa Kemal, Ocak 1924 tarihli Vakit gazetesinde çıkan beyanatında: “Ankara merkez-i hükümettir ve ebediyen merkez-i hükümet kalacaktır”¹⁶² diyerek bu konudaki tartışmalara son noktayı koymuştur.

Ankara'nın başkent olarak ilanından sonra, bir özel yasa ile o zamanki şehremanetine 4 milyon metrekare toprağın, başkenti geliştirmek amacıyla, 1915 yılı değerlerinin 15 katı üzerinden kamulaştırılması yetkisinin verilmesi, bu dönemin önemli bir adımıdır.¹⁶³

O dönemdeki gelişmeleri Seyyah Kandemir şöyle yorumlamaktadır: “Ankara'nın bugün almakta olduğu yeni ve asri çehresi İmar Müdürlüğünün sistemli faaliyeti neticesidir. Şehir, Türkiye Cumhuriyetinin merkezi olduğu günden itibaren gerçi yeni yeni binalarla süslenmeğe başlanmıştı. Fakat bütün arzu ve gayretlerle rağmen bu imar faaliyeti

¹⁶¹ Aydemir, Tek Adam, 1. Cilt, s.141.

¹⁶² a.k., s. 141.

¹⁶³ Ruşen Keleş, Kentleşme ve Konut Politikası, A.Ü., SBF Yayınları No: 540, Ankara, 1984, s. 331-332.

hiç de asri bir hükümet merkezine lâyük bir hal ve şekilde devam edemiyordu.”¹⁶⁴ İşte Ankara’yı tamamıyla modern bir hale getirmek ve bütün Türkiye için örnek olabilecek bir şekilde yeniden imar edebilmek amacıyla Hükümet 1351 numaralı kanunla ‘Ankara Şehri İmar Müdürlüğü’nü kurmuştur.

Ankara’nın modern bir kent olarak yeniden kurulması rejim için bir prestij projesiydi. Bu nedenle çok sınırlı olanaklara sahip olan bütçeden büyük bir payın bu amaç için harcanmasından kaçınılmadı. Batılı bir başkentte bulunması gereken ve devletin çalışabilmesi için gereksinilen kamu yapıları İstanbul’daki Sanayi-i Nefise mektebi hocaları tarafından ve Milli Mimarlık akımı ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirildi.¹⁶⁵

Ankara için bir uluslararası imar planı yarışmasının açıldığı 1928 yılında, yarışmacılara verilmek üzere, Ankara Şehremanetince hazırlanan “Ankara Şehrinin Müstakbel Planı Hakkında Mühassıslara verilen Şifahi, Tahriri Direktif ve Doneler” adlı belgede, veri olarak yer alan bilgiler şunlardı: Rüzgârların yönü ve şiddeti, yağmur düzeyleri, nemlilik derecesi, ağaçlar, hava gözlem istatistikleri, kentin tümünün ve bazı kesimlerinin çeşitli ölçekteki haritaları vb.¹⁶⁶

Ankara’nın imarı için açılan yarışmayı, Prof. Jansen kazanmıştı. Jansen’in planı merak ediliyordu. Ankara gibi her tarafı yeni baştan imar edilen bir şehri tasarlayan fikir

¹⁶⁴ Seyyah Kandemir, Ankara Vilâyeti, Türkiye Seyahatnamesi No:1, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1932, s. 141.

¹⁶⁵ Yıldız Sey, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Mimarlık ve Yapı Üretimi”, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1998, İstanbul, s.26.

¹⁶⁶ Ruşen Keleş, Kentleşme ve Konut Politikası, A.Ü., SBF Yayınları No: 540, Ankara, 1984, s. 121–122.

nasıl bir bakış açısına sahipti? Jansen’de, yeni baştan imar edilecek bu şehir için şunları söylüyordu¹⁶⁷:

Bir hükümet merkezinin vahdet ve hakimiyet ifade eden bir inşai fikir altında kurmak imkanı pek azdır. Bu gibi şehirlerin birkaç asır zarfında meydana gelmeleri ya esas fikrin bulunmasını yahut birçok şehircilik fikirlerinin yan yana yaşamasını intaç etmiştir. Ankara için vaziyet başkadır. Burada bakir bir toprak üstünde, ufacık bir taşra kasabacığı, Amerika’nın sanayi şehirlerine mahsus bir süratle, bir memleketin bütün idare ve kültür merkezlerine mücehhez bir devlet merkezi halini almaktadır.

1929 senesi mayısında “Ankara şehri imar müdürlüğü” tarafından şehrin imar planının tatbikine başlandığından her türlü yapı müsaadesi de bu müdürlük tarafından veriliyordu. Mayıs 1929’dan Haziran 1930’a kadar Müdürlüğe eşhas tarafından 410 ve resmi devair tarafından 195 inşaat müsaadesi için müracaat vuku bulmuş, yalnız 69 inşaata müsaade edilmiştir.¹⁶⁸

Ankara’nın başkent olmasıyla birlikte, kentte sürekli artış gösteren memur sayısı, bu dönemde uygulanan konut politikalarında, önceliği memur konutları sorununun çözümüne yöneltmiştir.

Memurların konut sorunlarını çözmeye verilen önceliğin ilk belirtisi, 1925 tarih ve 586 sayılı yasa ile bütün memurlara, konut kooperatifleri kurmaları için, aylıklarının yarısı kadar avans verilmesi olmuştur. Bunu, 1928’de Ankara’da memur konutları yapımını amaçlayan 1352 sayılı yasa izler.¹⁶⁹

Ankara başkent olduktan sonra yapılan imar ve kentleşme çalışmalarında, Ankara’nın ağaçlanması da gündeme gelmişti.

---

¹⁶⁷ Kandemir, a.g.e., s. 142.

¹⁶⁸ a.k., s.143.

¹⁶⁹ Keleş, Kentleşme ve Konut Politikası, s.331.

1924 senesinde istasyon ile Gazi Çiftliği arasında bir fidanlık müessesesi meydana getirildi, İstanbul Orman Mektebinden, İzmit vilayetinden birçok fidanlar alındı. Bunların bir kısmı Gazi Çiftliğindeki ağaçlanma sahasına dikildi.¹⁷⁰

Getirilen fidanlar dikilmekle beraber, o bölgede hangi cins fidanların daha çabuk yetişeceğini anlamak için ayrıca, tohum ekmek yöntemiyle de araştırmalara başlandı. Bütün düşünceler Ankara'nın istenildiği gibi ağaçlanamayacağı noktasına takılıp kalıyordu, hemen herkes bu çabaların hiçbir fayda vermeyeceğini düşünüyordu.

En büyük sıkıntı susuzluktu, toprakta da rutubet azdı. Böyle bir iklimde ormancılık yöntemi terk olunarak bu ağaçları bahçecilik esasına göre yetiştirmek gerektiğine karar verildi. Fidanlara bir çocuk gibi bakılmağa başlandı ve sonunda başarı elde edildi.

Tohum ekmek suretiyle iklime alışan nevilere akasya, gladiçya, akçaağaç, karaağaç ve bazı cinslerin tutması yüzde yüzdür. Etimesgut, Balgat köyleri ağaçlanma sahasında ve diğer fidanlıklarda da dikilen fidanların tutma nisbeti hemen tamamdır.¹⁷¹

Yapılan tohum çalışmaları ve ısrarcı politikalar sonuç vermiş, dışarıdan fidan almak yerine fidanlar Ankara'da yetiştirilmiş ve kısa zamanda Ankara'nın ağaçlandırılmasının yanı sıra, Ankara'dan diğer illere de fidan gönderilmeye başlanmıştır.

Çiftlikle Ankara istasyonu arasının ağaçlanması 3 sene içinde tamamlanmak üzere muntazam bir plan tatbik olunmaktadır. İlk yıl 350.000 ağaç dikilecektir. Bundan başka 75.000 asma ve 100.000 asma çubuğu ve 20.000 kadar meyve fidanı dikilmesi kararlaştırılmıştır. Yeni ağaçlar, Akasyadan başka cinsler olacaktır.¹⁷²

---

¹⁷⁰ Kandemir, a.g.e., s. 144.

¹⁷¹ a.k., s. 146.

¹⁷² a.k., s. 146.

Bugünkü Ankara'nın akciğerleri olan, Atatürk Orman Çiftliği, Atatürk'ün her ayrıntısıyla bire bir ilgilendiği muazzam bir eserdir. Çiftlik ilk oluşum sürecinde 20.000 dönüm iken Atatürk'ün büyük projesi kısa zamanda 150.000 dönüme çıkarılmıştır.

Ankara'da yapılan bu çalışmalar, ilgiyle izleniyordu. Noëlle Roger, 'En Asie Mineure' adlı kitabında bu çalışmalarını şöyle özetlemiştir¹⁷³:

...Vekil, inşaat devresindeyiz, diyordu. Hangi vekil? Maarif vekili, Dahiliye, Sıhhiye, Hariciye Vekili mi?..

Hangisi olursa olsun, aynı kelimeyi hepsi de tekrar ediyorlardı. Hepsi genç, aynı ateşli ifadelerle, aynı heyecanlarla, aynı projelerle dolu... Bunlar, aynı emele, aynı fikre malik oldukları halde, Mustafa Kemal'in etrafında toplanmışlardır.

Henüz inşaat devresindeyiz!..

Ne inşaatı, hâlâ bu ne inşaatır?

Her şey, vekâletler, mektepler, enstitüler, hastaneler, kışlalar, memur evleri, suyolları, yollar, kilometrelerce şimendiferler, bir numune şehri, ne bileyim, her şey işte...

Bir başka cümle, diğerinin karşısına dizilir:

Biz, hiç te büyük olmayan kendi menabiiimizi hesaba katmak mecburiyetindeyiz.

Her şeyi yapmak.. Fakat bu kadar az sermaye ile! Kendi yağı ile kavrulmak, kendini kendinden yaratmak! Ve günden güne, boş zannedilen bu projelerin fiil sahasına çıktıkları ve günün planı içine girdikleri görülmektedir. İşte, Türk mucizesi.. Budur!..

I.3.2.2. İmar Mevzuatı ve İmar Planları

1913 tarihli "İdare-i Umumiyye-i Vilâyat Kanun-ı Muvakkatı" II. Meşrutiyet döneminin en önemli idari reformudur. Bu kanuna göre; vilâyet, hem devlet yönetiminin mülkî- idarî birimlerinden biri, hem de tüzel kişiliğe sahip bir yönetimdir.¹⁷⁴

¹⁷³ a.k., s. 147-148.

¹⁷⁴ Cenk Reyhan, "1913 Tarihli Vilâyat Genel İdaresi Geçici Kanunu", Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 9, Sayı 1, Ocak 2000, TODAİE, Ankara, s. 130.

Buna göre 1913 tarihli muvakkat/ geçici kanunun iki önemli özelliği vardır. Birincisi; vilâyet umumî meclisini bir tüzel kişilik olarak düzenlenmiş ve bir karar organı durumuna getirmiş; ikincisi, vilâyet umum meclisinin içinden seçilen sürekli organ olarak vilâyet encümenini öngörmüş böylece vilâyetin yerel işlerinde bu meclisin yetkilerini belirleyici duruma getirmiştir.¹⁷⁵

1929 yılına kadar yürürlükte olan bu yasanın, birinci maddesinde belirtilen yetki ve görevleri Keleş, şöyle açıklamıştır¹⁷⁶:

Ülkenin, teftiş bölgelerine ayrılması, yönetim açısından gerekli görülmüştü. Bununla birlikte, bu bölgelerden her birinin başında bulunan genel müfettişlerin görev ve yetkilerine ilişkin yönetmeliğin 23. maddesi, bu örgütlenmenin, bir tür “bölge plancılığı” yapacağını düşündürüyordu. Bu maddeye göre, “Genel müfettişlikler, yetkili uzmanlara bölgelerin orman, maden, tarım, eğitim durumunu ve kalkınma olanaklarını ve yollarını inceleyeceklerdi. Ayrıca, Bölge içindeki illerin ortak işlerinin görülmesinde ahengin sağlanması görevi de kendilerine ait olacaktı.

1913 yasası imparatorluk döneminde doğru dürüst uygulanmadan, Cumhuriyet dönemine geçilmiştir. Ne var ki, Cumhuriyet döneminde de İl Özel Yönetimleri üstlenmiş oldukları bu görevi başarı ile yürütebilen canlı ve etkin kuruluşlar niteliği kazanamamıştır.¹⁷⁷

Özetle denilebilir ki, 1923–1938 yılları arasında il özel idareleri, 1913 yılından gelme temel mevzuatın verdiği birçok görevleri yapmaya gayret etmişler; bu arada merkezi idare kuruluşlarına yardımcı olmaya çalışmışlardır.¹⁷⁸

¹⁷⁵ a.k., s. 131.

¹⁷⁶ Keleş, Kentleşme ve Konut Politikası, s. 232.

¹⁷⁷ Selçuk Yalçındağ, Kırsal Kalkınma Projeleri ve Yerel Yönetimler, F. Ebert Vakfı, İstanbul, 1993, s.19.

¹⁷⁸ Mustafa Dönmez, “ Cumhuriyetin 75’inci Yılında İl Özel İdareleri”, Cumhuriyetin 75. Yılında Mahalli İdarelerimiz, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1998, s. 42.

Bu dönemde imar ile ilgili gelişmeleri Geray şöyle özetlemiştir:

İmar planı yaptırma görevi ülkemizde ilk önce, Başkent Ankara için 1928'de öngörülmüştür. 1351 sayılı yasa ile Ankara'da kurulan İmar Müdürlüğüne Ankara için imar planı yaptırma görevi yüklenmiştir. 1930 yılında, 1580 sayılı Belediye Yasası ile, bütün belediyelere imar planı yaptırma görevi verilmiştir. Aynı yıl içinde çıkarılmış olan 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu, bu zorunluluğu salt 20.000 ve daha yukarı nüfuslu Belediyeler için öngörmüştür. Plan yapımı için üç yıllık süre tanınmıştır. Nüfusu 20.000'den az olan yerler arasında nüfus artış oranı belli bir yüzdeyi aşan beldelere de imar planı yaptırma olanağı sağlanmıştı. 1933'te çıkarılan 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Yasası yayınlandığı günden sonraki beş yıl içinde bütün belediyelerin kent planlarının düzenlenmesini öngörüyordu. Yasanın yürürlükte kaldığı 22 yıllık dönemde, 860 belediyeden 503'ü (%58.5'i) imar planı yaptırmış fakat planlar genellikle uygulanmamıştır.¹⁷⁹

1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Yasası'nın 15. maddesinin 30. fıkrasında Beldelerin harita, kadastro ve müstakbel şehir planlarını yaptırmak ve en az beşer yıllık bir mesai imar programı hazırlamak ve uygulamak, aynı maddenin 31. fıkrasında beldenin sokak ve meydanlarını plana ve programa uygun olarak düzenlemek ve iyileştirmek, 32. fıkrasında da beldenin lağım ve çukurlarını plan ve programa göre yapımını ve onarımını gerçekleştirmek görevleri yer almaktadır.¹⁸⁰

Ülkesel boyutta yapılan planların yerel planlarla uyum içerisinde olması gerekmektedir. Bu gerekliliği Özşen, şöyle yorumlamıştır¹⁸¹:

Kalkınma Planının bütünlüğünün sağlanması için onun yerel planlarla ilişkilerinin kurulmuş olması, ayrıca yerel planların da dayandıkları verileri ulusal yada yerel kalkınma planlarından almaları gerekmektedir. Böylelikle veri akımlarında bütün planların işbirliği içinde bulunmaları sağlanmış olacaktır. Ancak direktif akımının ulusal plandan yerel ve yersel

¹⁷⁹ Cevat Geray, Kent Planlaması Konusunda Merkez ve Yerinden Yönetim İlişkileri, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Dergisi, Cilt 6, Sayı 4'den ayrı bası, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 2.

¹⁸⁰ Tayfur Özşen, "Yerel Yönetimler ve Planlama", (Türk İdare Dergisi, Yıl 59, Sayı 377, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, Aralık 1987, s.123)

¹⁸¹ Tayfur Özşen, "Yerel Yönetimler ve Planlama", (Mülki ve Mahalli İdareler Düzeyinde Planlama, İçişleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 366.)

planlara doğru olması gerektiği sürekli olarak göz önünde tutulmak durumundadır. Ulusal kalkınma planlarının bütünlüğü ilkesi yerel yönetimlerin tüm çalışmalarını bu planın veri ve direktiflerine göre düzenlemelerini, bu planda ön görülen hedef ve amaçlara uygun plan ve program hazırlamalarını zorunlu kılmaktadır.

İmar yasası ile köylere bu konuda her hangi bir görev verilmemiş olmakla birlikte, çeşitli yasalarda köylerin imarına, yapı işlerine ilişkin çeşitli görevlerin köy muhtarlıklarına bırakıldığı anlaşılmaktadır. 422 sayılı Köy Yasası (Mart 1924'te çıkarılmıştı), köy muhtarlıklarının isteğe bağlı ve zorunlu olan görevlerini sıralarken köyler için imar planı yapılmasını öngörmemiş, fakat fiziksel planlamayla, yapı ve bayındırlık işleriyle yakından ilişkili bazı görevler göstermiştir.

Köyün bu konudaki zorunlu işlerini Geray şöyle özetlemektedir¹⁸²:

- Köyün bir başından öbür başına uzanan ve köy meydanından geçen çaprazlama iki yol yapmak (Mad. 13/10).
- Köyün büyüklüğüne göre orta yerinde, olanak yoksa kenarında bir meydan açmak (Mad. 13/11).
- İhtiyar kurulunun toplanıp köy işlerini görüşmesi için köy meydanının yanında bir köy odası yapmak (Mad. 13/12).
- Yol üzerinde uğrak ve konak yeri ise köye, köy odası yanında ocaklı ve ahırlı bir konuk odası yapmak (Mad. 13/13).
- Köyden hükümet merkezine ya da komşu köylere giden yolların kendi sınırı içindeki dilimini yapmak, onarmak, küçük hendek ve derelerin üstüne köprü yapmak, bu yollar üzerinde gelip geçmeyi güçleştiren engelleri kırmak, kaldırmak (Mad. 13/18).
- Milli Eğitim örgütünün vereceği örneğe göre okul yapmak. İlk kez yapılacaksa, köyün en havadar yerine yaptırılması, her halde bir bahçesi bulunması zorunludur (Mad. 13/15).
- Mescit yaptırmak (ilk kez yapılacaksa mescidin köy meydanının bir yanına yerleştirilmesi gerekir) (Mad. 13/14).
- Evlerde, odalarla ahırları bir duvarla birbirinden ayırmak (Mad. 13/4).
- Birdenbire yıkılarak altında adam ve hayvanat kalacak derecede çürümüş, eğilmiş duvar yada damları bir sakatlık çıkarmaması için yıktırmak yada onarttırmak (Mad. 13/28).

¹⁸² Cevat Geray, “Köy Düzeyinde Planlı Çalışmalar”, Şehircilik Sorunlar- Uygulama ve Politika, A.Ü., SBF Yayınları No: 358, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayınları Sayı: 13, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 731.

— Köy yollarının, meydanının çevresinde, köy içinde ve çevresinde ki su boylarına, mezarlıklara, mezarlıkla köy arasına ağaç dikmek, dikilen ağaca bakmak, korumak (Mad. 13/16).

— Köy Yasası, bu konuda bazı isteğe bağlı işlerde öngörmüştür. Belediyelerden farklı olarak, köylerin, köy derneği adı verilen ve seçmenlerden oluşan kurulda alınan bir kararla (bu karar vali veya kaymakamın onayına bağlıdır), isteğe bağlı görevleri zorunlu görev durumuna getirmeleri olanaklıdır.

Yukarıda sıralanan zorunlu görevler, konuyu bir köy imarı planı anlayışı içinde ele almaksızın, genel fakat basit bazı tedbirlerdir. Söz konusu yasa köydeki yeni yapılacak yapılar için bir yerleşme alanı belirtmesine, yapı işlerinin denetim altına alınmasına, yeniden köysel yerleşme kurulmasına ilişkin konularda herhangi bir önerme taşımamaktadır.¹⁸³ Yukarıda sayılan görevlerde, köylerin maddi ve teknik yetersizlikleri nedeniyle yapılamamaktadır.

1924 tarihli köy kanunumuz, köylerimizi küçük bir belediye kabul etmiş ve tüm görev ve teşkilatı ile kendine yeterli olmasını ön görmüştür. Bu nedenle, komün idaresi bakımından Köy Kanunumuza mükemmel denebilir. Ancak kanaatimizce burada unutulmuş tek nokta, köye verilen görevlerin, bu görevlerin gerektirdiği teşkilat, kaynaklar ve mali güç olmadan nasıl yürütülebileceği noktasıdır.¹⁸⁴

18 Mart 1340 tarihli ve 442 sayılı köy yasasının 43. maddesinde ihtiyar meclisinin köy işlerini “en ziyade lazım olandan” başlayarak bir sıraya koyacağı ve biri yapıлып bittikten sonra sırayla hepsini köylüye gördürmeye çalışacağı, önce yapılması gereken sağlık, yol, okul işlerinin geri bırakıldığını köyün bağlı olduğu kaymakam ya da vali haber

---

¹⁸³ a.k., s. 733.

¹⁸⁴ Ziya Çoker, Yönetimde Yeniden Yapılanma Kırsal Yörede Yeni Bir Yönetim Modeli, (20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.61.)

alır ve şikâyet üzerine öğrenirse bunların göstereceği yolda işlerin yapılacağı belirtilmiştir.¹⁸⁵

Köy hizmetlerinin plana ya da programa göre yürütüleceği konusunda yasada başkaca bir hüküm bulunmamaktadır.¹⁸⁶ Fakat köyleri kalkındırma çabaları hep sürmüştür. Mustafa Kemal'in "Cumhuriyet'in on beşinci yılı planlı, sistemli ziraat ve köy kalkınmasının mebde-i olmalıdır"¹⁸⁷ sözleri köy kalkınmasının planlı bir şekilde sürdürüleceğini açıkça ifade etmektedir.

Yürürlüğe Giren Kanun ve Kararnameler

Cumhuriyetin kuruluşundan 1938'e kadar, Türkiye'de Kentsel, Metropolitan ve Bölgesel Planlamalarla ilgili başlıca kanunları tarihsel gelişimi içinde şöylece sıralayabiliriz:

Ebniye Kanunu: (1882) yılında yürürlüğe girmiştir. Yollar, yangın yerleri ve binalarla ilgili hükümler getirmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında aynı şekilde uygulanmıştır.

642 Sayılı Kanun: (1927 yılı), Ebniye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve yangın yerlerinin düzenlenmesi ile ilgili hükümler getirmektedir.

1351 Sayılı Kanun: (28 Mayıs 1928), Ankara Şehri İmar Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifesi'ne dair kanun.

¹⁸⁵ Özşen, Yerel Yönetimler ve Planlama, s. 126.

¹⁸⁶ a.k., s. 126.

¹⁸⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s. 425.

1351 Sayılı Kanuna Ek 1504 Sayılı Kanun: Ankara İmar sınırları içinde yapılacak inşaatın harita, plan ve programa uygunluğunun İmar Müdürlüğünce onaylanması, yol, park, meydan gibi yerlere ayrılan yörelerde inşaat yasağı ve bu yerlerin kamulaştırılması.

1580 Sayılı Belediyeler Kanunu: (14 Nisan 1930), İmar planı yaptırma zorunluluğu, bu kanunla bütün belediyeleri kapsamıştır.

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu: (1930 Yılı), Nüfusu 20.000'i aşan, ya da iki sayım dönemi arasında % 15'den fazla artan belediyelere 3 yıl içinde imar planı yapma zorunluluğu yüklenmiş; yangın, deprem ve benzeri âfetlerden yıkılan yerlerde bu süreyi 6 aya indirmiştir.

1504 Sayılı Kanuna Ek 1663 Sayılı Kanun: (1933 Yılı), Ankara İmar Müdürlüğünce, imar sınırları içindeki arsaların birleştirilmesi ve plana göre parsellenip sahiplerine %15'e kadar eksigi ile dağıtılma yetkisinin tanınması.

2290 Sayılı Belediye Yapı ve Yollar kanunu: (1933 Yılı), Her Belediyeye 5 yıl içinde ve gelecek 50 yıl için, kent planı yaptırma zorunluluğunun konması, belediyelerin harita ve imar projeleri, yapı ve onarımlar ve yapıda uyulması gerekli teknik koşullar ile ilgili hükümlerin getirilmesi.

Belediyeler Bankasının Kurulması: (1933 Yılı), Hükümet, ilgili kanunda yer alan bazı hususların teknik eleman ve para yetersizliği yönünden uygulanamayacağını görerek, bu gibi işlere kredi sağlamak üzere 15 milyon lira sermayeli "Belediyeler Bankasını" kurmuştur.

1580 Sayılı Belediye Kanununa ek 2763 Sayılı Kanun (1935 Yılı): Nüfusu 10.000'den yukarı belediyelerin harita ve imar planlarını, içme sularını, spor alanlarını ve kanalizasyon işlerini 2490 sayılı kanuna göre yaptırmağa İçişleri Bakanlığının yetkili

kılınması. Bu amaçla İçişleri Bakanı'nın Başkanlığında 'Belediye İmar Heyetleri'nin kurulması. Belediyelerin, bu işler için gerekli ödeneği bütçelerine koymalarının kabul edilmesi.

Belediyeler İmar Fen Heyetinin kurulması: (1936 Yılı), Belediyelere teknik yardım sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu kurul, belediyelerin yapacağı halihazır harita, imar planı ve su işlerinde müşavirlik, kontrollük yapmak ve yaptırmakla görevlendirilmiştir.

3196 Sayılı Kanun: (1937 Yılı), Ankara Şehri İmar Müdürlüğünün Ankara Belediyesine bağlanması.

3458 Sayılı Kanun: (1938 Yılı), Mimarlık ve Mühendislik Kanunu.

I.3.2.3. Demiryolları ve Diğer Ulaşım Ağı Plan ve Politikaları

Mustafa Kemal, ülke kalkınmasının araçlarından birinin de ulaşım şartları olduğunu çok iyi biliyordu. "Ekonomik yaşamın çalışması ve canlılığı ancak ulaştırma araçlarının, yolların, demiryollarının, limanların durumu ve ölçüsüyle orantılıdır."¹⁸⁸ "Hiç kuşku yok ki ekonominin yollarını çağın gerektirdiği biçimde yapabilmek için genel bir plan çerçevesinde davranmak gerekmektedir"¹⁸⁹ sözleriyle, ulaşım ağının da bir plan çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini vurguluyordu.

Mustafa Kemal Atatürk, 15 Ocak 1923'te, Batı Anadolu'da halka yaptığı bir konuşmada: "Yollarımızı açan, günümüz ilerleyişlerinin gerektirdiği tam bir olgunluğa

¹⁸⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s.227.

¹⁸⁹ Arı İnan, Atatürk'ün 1923 Eskişehir – İzmit Konuşmaları, (Eskişehir Toplantısı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s.21.

ulaştırmak gereklidir. Ancak böylelikle ülkede egemen olan fakirliği ve sefilliği çözebilmiş oluruz”¹⁹⁰ diyordu.

Yürütölen çabalar sonuç verdi ve “Ulaştırma alanında elde edilen başarılar, iç pazarın önemli ölçüde büyümesine yol açtı. Ulaşımın toprak altı servetlerini ve bölgesel üretim fazlalarını taşıma işini kolaylaştırmasıyla, o zamana kadar kullanılmayan üretim güçleri işe koşulmuş ve endüstrileşme alanında önemli adımlar atılmış oldu.”¹⁹¹ Bu gelişmelerde yürütölen demiryolları politikası, birinci derecede etkilidir.

Ekonomik kalkınma alt yapının gelişmesine bağlıydı. Bu nedenle ve her şeyden önce Osmanlı zamanında çok kötü durumda olan demiryollarının gelişmesi gerekiyordu. Yılda 200 km demiryolu yapıldı ve onarıldı. Alman Bankası'nın bünyesinde olan (İstanbul – Halep – Bağdat) hattı devletleştirildi. Atatürk'ün yaşamının son dönemlerinde demiryolları SSCB'ye ve İran'a kadar uzatıldı. Devlet yolları 1930'dan 1939'a kadar iki katına çıktı.¹⁹²

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, yanlış yapılan işlerden biri demiryolu politikasıydı, demiryollarının % 70'i yabancıların elindeydi ve yeni yapılacak hatlar için Osmanlı İmparatorluğunun ilginç bir garanti yöntemi vardı. Bu yöntemi Müderrisoğlu şöyle açıklamaktadır¹⁹³:

Yabancılar demiryolu yapırlarken, bir yandan kendi ülkelerinin çıkarlarına göre hareket etmişler, bir yandan da çeşitli güvencelere sahip kılınmışlardır. Yapılan demiryolları işletmeye açıldığında, belirli bir kâr sağlayamazlarsa, Osmanlı Hükümeti bu kârı garanti ederek yabancılara ödemektedir. Genellikle imtiyaz verildiğinde söz konusu garanti de yüklenilmektedir. Bu garanti kilometre başına kâr esasına dayanmakta, yabancıların bu

¹⁹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 54.

¹⁹¹ Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, s. 16.

¹⁹² Rill, a.g.e., s.111.

¹⁹³ Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.88.

miktardan az kâr sağlamaları halinde, farkı Osmanlı Hükümeti ödemektedir. Her demiryolu imtiyazı verilmesi sonucu Devletin dış borç altına girmesi olağandır. Şunu da ekleyelim ki, Osmanlı İmparatorluğu demiryollarının % 31 ine sahip bulunuyor, geri kalan demiryollarının % 37 si Alman, % 21 i Fransız ve % 11 i İngiliz şirketlerinin ellerinde bulunuyordu.

Mustafa Kemal, demiryollarıyla ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmişti: “Şimdi ticareti düşünürken ister istemez kapitülasyon düzenini hatırladım. Kanımız pahasına kaldırdığımız kapitülasyonların, sonsuz olarak gömülmesini sağlamak gerekir. Ancak o zaman ticaret ve sanayimiz gelişebilir. Bundan sonradır ki Türk ticaretinin dünya ticaretiyle rekabet edebilmesi için gerekli tedbirleri düşünebiliriz. Bunun içinde iki şey lazımdır. Birincisi her çeşit malı üretmek, ikincisi de hemen şoseleri ve demiryollarını yapmak. Tüccarlarımızı kalkındırmak için, ticaret işini yabancı kapitalistlerin ellerinden almak gerekir. Bizim ihraç mallarımız ancak kıyılarımıza kadar ulaşmakta, orada hemen yabancıların ellerine geçerek yurtdışına gitmektedir. Böylece kârımızın önemli bir bölümü bizden uçup gitmektedir. Bunun için ihracatımızın tahsis noktaları da tüccarlarımızın elinde olmalıdır.”¹⁹⁴ Bu, doğru teşhisle demiryollarına ağırlık verildi.

Mustafa Kemal, “Ulusumuzun uygarlık yolunda gelişmesi için devletin bütün yönetim birimlerinde öngördüğümüz maddi ve manevi önlemler ancak demiryolları ve yollarla gerçek ürünlerini verebilir”¹⁹⁵ diyordu, çünkü demiryollarının ekonomik hayatın gelişmesi için, kurulacak fabrikaların ürettiklerini yeni pazarlara ulaştırabilmesi için şart olduğunu biliyor ve bunu her fırsatta dile getiriyordu.

13 Kasım 1931’de Malatya’da yapmış olduğu bir konuşmada demiryollarının önemini şöyle vurguluyordu; “Demiryolları ülkenin toptan, tüfekten daha önemli bir güvenlik silahıdır. Demiryollarını kullanacak olan Türk ulusu öz yapısındaki sanat

¹⁹⁴ Aralov, a.g.e., s.203.

¹⁹⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 50.

becerisini, demirciliğini eserini tekrar göstermiş olmakla övünç duyacaktır. Demiryolları Türk ulusunun refah ve uygarlık yollarıdır. Türkiye’de ekonomik yaşamın üstün gelişmesi ancak demiryollarıyla olacaktır. Ulusun mutluluğu bağımsızlığı bu yollardan geçecektir.”¹⁹⁶

Mustafa Kemal, demiryollarının yapılması için gelen yabancı teklifleri değerlendirerek, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki imtiyazlar verilmeden ve yapılacak demiryollarının Türkiye Cumhuriyeti adına yapılması şartıyla yabancı şirketlere verilebileceğini söylemiştir.

Demiryollarının eksik kısımlarının yapımı için gelen tekliflerden; “Türkiye, Tchester’in tekliflerini kendisi için elverişli görüyordu. Demiryolu inşası projesi, doğu ve güney illerini içine almaktaydı. Bu demiryollarından bir bölümü stratejik düşüncelerle gerekliydi: İran’a, dolayısıyla İran petrollerine, böylece Musul petrollerine giden bir demiryolunun yapılması gerekiyordu.”¹⁹⁷ Tchester’in projesi çok çaba harcamasına rağmen yeterli sermayeye sahip olmadığı için sonuç alınamamıştır.

Devletçe kurulan demiryolları işletmesiyle ilk defa, ekonomik çıkarlara ve milli ihtiyaçlara uygun demiryolu yapımına başlandı. Ağırlık noktası, o zamana kadar başka bölgelerle hiçbir bağlantısı bulunmayan Ankara’nın doğusunda ki bölgeler üzerinde toplandı. Savaş tahribatının onarılması, 1939 yılına kadar sürmüş ve 3.756 km. olan demiryolu bu tarihte 7.324 km’ye ulaşmıştır.¹⁹⁸

---

¹⁹⁶ a.k., s. 301.

¹⁹⁷ Aralov, a.g.e., s., 273-274.

¹⁹⁸ Atatürk’ün Ekonomi Görüşleri, s. 14–15.

Demiryolu üzerinde bulunan hemen bütün kentler demiryolundan az veya çok yarar görmüşlerdir. Ancak demiryollarından uzak kalan kentler ise bu yeni olanaktan hemen hiç etkilenmediklerinden gelişme süreçleri denilebilir ki 1950'lerde başlayan demiryolu yerine karayolu politikasının işlerlik kazanacağı tarihlere kadar sönüklükten kurtulamamıştır. Her ne kadar civarlarında hızlı gelişen kentlerin, bu kentler üzerinde bir etkisi olmuşsa da, bu etki onların birincilere nazaran çok daha ağır bir tempo içinde gelişmesini mümkün kıldı. Örneğin demiryolu olmayan bir Antalya'nın, demiryolu olan Adana veya Mersin karşısındaki gelişmesi çok ağır cereyan etti.¹⁹⁹

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Anadolu kentlerinin değişmeye başladığı görülmüştür. Anadolu kentlerinde ülke içi ve ülke dışı ticareti eline geçirmiş yabancı uyruklu tüccar ve iş adamları ile gene Anadolu kentlerinde azınlıkları temsil eden ticaret erbabının çekilip gitmeleri üzerine ticaret sahası yeniden Türk tüccarlarının eline geçmiş oldu. Bu şekilde ticaret milli olma özelliğini kazandı. Kapitülasyon'ların kalkmış olması kırsal alandaki ürünlerin ticaretinin devlet veya Anadolu tüccarları eli ile yapılmasına olanak hazırladı. Yapılan fabrikalar ve demiryolları sayesinde Anadolu çağ atladı.

Kısaca, Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki gelişmeler şu şekilde özetlenebilir.

Cumhuriyet döneminde Edirne- İstanbul- Ankara- Sivas- Erzurum demiryolu Kars'a kadar uzatılmıştır. Aynı şekilde batı- doğu yönlü kuzey hattının güneyinde ona paralel ikinci bir hatta Güneydoğu Anadolu'ya uzatılmıştır. Bu şekilde kuzey ve güney

---

¹⁹⁹ Necdet Tunçdilek, Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3367, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 4, İstanbul 1986, s. 149.

demiryolu hatları Kuzey Anadolu'yu hem kuzey hem güney kıyı bölgelerine, hem de batı bölgelerine bağlamış oluyordular.²⁰⁰

Türkiye üzerinde yapılmış olan demiryolu şebekesi aynen Batı Dünyası'nda olduğu gibi, güzergâhı üzerinde bulunan kentlerin, kasabaların ve demiryolu hattına civar yörelerin kalkınmasındaki payı büyük oldu. Her ne kadar bu kalkınma kentlerin bütün fonksiyonları ile atağa kalkması gibi bir süreci başlatmamışsa da, ilk etki kır sahasının kapalı ekonomiden çıkıp açık ekonomiye geçmesi şeklinde cereyan etti. Bu, kırla kent arasında evvelce varken sonradan kopmuş olan bağın yeniden kurulmasına âmil oldu.²⁰¹

Mustafa Kemal, stratejik önemi nedeniyle önceliği demiryollarına vermişti ve ülkenin içinde olduğu şartlar karayollarına yatırım yapılmasına uygun değildi. Demiryollarının tamamlanması ve ülke sanayisinin harekete geçmesinden sonra karayollarına da yatırım yapılmasına sıra gelmişti.

Mustafa Kemal'in, 1 Kasım 1937'de, Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılına Açış Konuşmasında şöyle diyordu: "Demiryolu hatlarımızı iç sahalara bağlayacak ve bu hatların bir an evvel milli ekonomik kalkınmaya âzami hizmetini temin edecek olan kara yolu inşaatı, önümüzdeki devrelerde teksif ve bir plan dahilinde tevsi edilmek lazımdır."²⁰²Bu sözlerle, karayollarının da planlı bir şekilde yapılacağı vurgulanıyordu.

Zamanın sınırlı şartları nedeniyle karayollarına yatırım geç yapılmıştı. Fakat stratejik önemi ve ticari alandaki işlevi nedeniyle ağırlık demiryollarına ve denizyollarına verilmişti.

19 Mayıs 1919 da, Türk denizciliği tamamen çökmüş bulunuyordu. İthalat ve ihracattaki önemlerine göre İstanbul, İzmir, İskenderun, İzmit, Trabzon, Mersin, Samsun, Çanakkale, Sinop, Antalya şeklinde sıralanan Anadolu limanları; İngiliz, Fransız, İtalyan ve

---

²⁰⁰ a.k., s. 150.

²⁰¹ a.k., s. 151.

²⁰² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt I, s. 417.

Yunan işgali altındadır. Ayrıca Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz’de işgalci devletlerin donanmaları egemendir. Bu koşullar altında, Anadolu bir deniz ticaret filosuna sahip olsa bile, Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca mevcut bir iki savaş gemisi de silahsızlandırılmış olduğundan, savaş gemilerinin korumasından yoksun olarak deniz ulaşımı yapılabilmesi mümkün olamayacaktır.²⁰³

Mondros Mütarekesinden sonra, Lozan Anlaşmasının, 1926 yılına kadar Avrupa şirketlerine kabotaj hakkı tanımış olması, Türkiye’nin deniz ulaşımı ve deniz ticaretinde gelişmesini sınırlıyordu. Ayrıca, kalifiye deniz personelinin olmaması, bu alanda geri kalmamıza neden oluyordu.

Hükümet önce deniz personelinin yetiştirilmesi üzerinde durdu. “...üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye; endüstrisi, ticareti ve sporu ile, en ileri denizci millet yetiştirmek kabiliyetindedir. Bu kabiliyetten istifadeyi bilmeliyiz; denizciliği Türkün büyük milli ülküsü olarak düşünmeli ve onu az zamanda başarmalıyız.”²⁰⁴ Mustafa Kemal’in bu sözleriyle, denizcilik alanında da planlı çalışmalar başlamıştır.

1923 yılında kurulan devlet denizcilik işletmelerinin tonajı arttırıldı. Hükümet 1930’lu yıllarda tüm deniz yolları idaresini eline geçirme çabalarına girişti. 1936 yılında sona eren bu tekelleşme olayı, filonun gençleştirilmesi ve büyütülmesi, yabancıların elinde bulunan kabotaj hakkının devletleştirilmesiyle tamamlanmıştır. Bu faaliyetlere, 1935 yılında 1.200 tonluk bir tankeri denize indiren gemi yapım endüstrisi de eklenmiştir.²⁰⁵

Yapılan programlı çalışmalar sayesinde olumlu gelişmeler yaşanmıştı. Mustafa Kemal Atatürk; “Liman işlerinde modern ve planlı çalışma ve tarifelerdeki tenzilatın uyandırdığı memnuniyetin verimli neticeleri, ticarete dikkati celbetmiştir. Bu yolda devam

²⁰³ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 91 – 92

²⁰⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 416.

²⁰⁵ Atatürk’ün Ekonomi Görüşü, s. 15.

edilmesinde isabet olacaktır”²⁰⁶ ve “Yeni gemiler inşa ettirmek ve bilhassa eski tersaneyi, ticaret filomuz için, hem tamir, hem yeni inşaat merkezi olarak faaliyete getirmek esbabını temin etmek lazımdır. Şu günlerde yüksek Meclis’e su mahsulleri ve Deniz Bank hakkında bir layiha gelecektir. Mevzuunun, yüksek alakanızı çekeceğinden şüphe etmiyorum”²⁰⁷ diyordu.

Sonuç olarak, 1938 yılına kadar çok yol alınmıştır. Sadece; “1923'de toplam 96 bin Gross/Tonluk 306 Gemi var iken, 1938'de toplam 265 bin Gross/Tonluk 1500 civarında gemimiz vardır.”²⁰⁸ Bu oran dahi, denizcilikte ne kadar ilerleme kaydettiğimizi göstermektedir.

Mustafa Kemal, ülke kalkınmasını eşgüdümlü bir şekilde planlı olarak yürütürken, ekonomiyi güçlendirecek ulaşım ağında demiryollarına ve denizyollarına ağırlık vermesinin temel nedenlerinden biri de ülkenin gelecekte içinde olmak zorunda kalabileceği bir savaşta, bu ulaşım ağının hayati önem taşımasıdır. Atatürk ayrıca ekonomi amaçlı olmasa da, Havacılığa da büyük önem vermiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında havacılık; sivil havacılık ve havacılık sanayii olmak üzere iki koldan geliştirilmeye çalışıldı. 16 Şubat 1925'te Atatürk'ün emriyle, daha sonra Türk Hava Kurumu adını alacak olan, Türk Tayyare Cemiyeti kuruldu. Türk Hava Kurumu (THK) planörcülük, motorlu tayyarecilik, paraşütçülük ve modelcilik dallarında kamplar, eğitim tesisleri, yarışma vb. faaliyetlerle Türkiye'de sivil havacılığın gelişmesinde önemli rol oynadı. THK'nın görüşleri ve amaçları doğrultusunda 1928 yılında Tayyare Makinist Mektebi açıldı. Fransa ve Almanya'ya uçak mühendisliği öğrenimi için öğrenciler gönderildi. Eskişehir'de bir tamirhane kuruldu. Kurumun planör ve motorlu uçaklarının onarım ve revizyonu amacıyla 1925 yılında Ankara-Akköprü'de kurulan marangoz atölyesi daha sonra planör imalathanesi

²⁰⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, s. 415.

²⁰⁷ a.k., s. 416.

²⁰⁸ Şahap Osman Aras, “Atatürk’ü Anmak ve Anlamak”, mailto:osmanaras@yereIgundem.com., 24.01.2006.

halini aldı. Burada 1938–1939 yılları arasında 150 planör inşa edildi. Kurum, uçaklarının üretim ve bakımı için çeşitli tesisler kurdu. 1935 yılında Türkkuşu hizmete girdi.²⁰⁹

6 Ekim 1928'de resmen üretime geçen Kayseri'deki fabrikada Türk ve Alman ekipler birlikte çalıştı. Fabrika, çift motorlu Junkers A-20 bombardıman uçaklarının yapımı için hazırlıklarını bitirdikten sonra A-20'lerin montajı üzerinde çalışırken çıkan bir sorun nedeniyle Junkers firması tüm hisselerini 3 Mayıs 1928'de THK'ya devretti. Fabrika sonradan Hava Müfettişliği'nin emrine verildi. 1929 yılında tesisler onarım ve revizyondan geçti. 1932 yılına kadar burada 15 adet Junkers A-20 imal edildi. Bunlar tamamen metal yapım olup Türk Hava Kuvvetleri'nin ilk telsizli uçaklarıydı. 1932' den sonra ilk anlaşma Amerikan Curtis-Wright grubuyla yapıldı. Anlaşmada Curtis'den av, yolcu ve Fledgling uçakları alınması planlandı. Bununla beraber Curtis-Wright uçaklarının montajının Kayseri'de yapılmasına karar verildi. Bu anlaşma sonrasında yapılan diğer anlaşmalarla fabrika, II. Dünya Savaşı'na kadar içlerinde Alman Gotha 145, İngiliz Miles-Magister gibi uçaklarında bulunduğu 112 adet uçak imal etti. 1939'da fabrikanın uçak üretim, bakım ve revizyon hakkı Türk Hava Kuvvetleri'ne verildi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Amerikan yardımı sebebiyle uçak üretimi durduğundan yeni projeler devreye konulmadı, tesisler uçak bakım ve onarımı amacıyla 1950'de Kayseri Hava İkmal ve Bakım Merkezi oldu.²¹⁰

Sonuçta zamanın zor şartlarına rağmen, 1925'te kurulup 1926'da faaliyete geçen Eskişehir uçak fabrikası ve Almanlarla ortak kurulan Kayseri'deki uçak fabrikaları, 1950 sonrası, Amerikan yardımı(!) politikalarının kurbanı oldu ve net bir sebep gösterilemeden pasifize edildi. Kurulan fabrikaların yer seçimine dikkat edilirse, Eskişehir ve Kayseri'nin tercih edilmesinin fiziki planlamanın bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.2.4. Fiziki Planlama Çerçevesinde İktisadi Devlet Teşekkülleri

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ülke kalkınması için yapılan her eylem bir planın uygulaması olmuştur. Bu bağlamda, kalkınmanın tüm yurttan eşit şekilde yapılması için kurulacak tesislerin yurdun özellikle geri kalmış bölgelerine ağırlık verilerek ve tüm

²⁰⁹ <http://www.ttg.org.tr>, “Tayyare'den Uçak'a Bir Montaj Öyküsü”, 24.01.2006.

²¹⁰ a.k.

ülkeye yayılarak gerçekleştirilmesi birinci prensip olmuştur. İkincisi de yapılacak tesislerin demiryolları ağı üzerine inşa edilme prensibidir.

Bu dönemin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Hemen hemen bütün tesisler, İstanbul şehri, Marmara ve Ege bölgeleri dışında kurulmuştur.
2. Bir kaç dışta bırakılırsa, fabrikaların hepsi, nüfusu 10.000'i aşmış yerlerde kurulmuşlardır.
3. Fabrika yerlerinin hepsinden demiryolu geçmektedir.
4. Trakya, Doğu Karadeniz ve Güney bölgeleri, bu dağıtımdan yeteri kadar pay alamamışlardır.

Anadolu'nun ortasında bazı şehirlerin, Cumhuriyetin kuruluş yıllarını izleyen yıllarda, oldukça hızlı bir gelişme göstermesi ile bu yatırım dağılışının biçimi arasında yakın bir ilişki olsa gerekir.²¹¹

Cumhuriyet dönemine girildiği yıllarda Türkiye, iki liman şehri ve bu şehirlerin etrafında geliştirilmiş yol ağıyla, zirai ürünü dış ülkelere satan bir görünüme sahiptir. Cumhuriyet Türkiye'si bu yol ağına bağımlı yapıyı değiştirmek için Anadolu Kentlerini demiryolları ile birbirine bağladı. Devlet fabrikaları Anadolu'ya serpiştirildi. Bu

---

²¹¹ Ruşen Keleş, "Bölge Planlaması ve Bölge Kalkınması", Şehircilik Sorunlar- Uygulama ve Politika, A.Ü., SBF Yayınları No: 358, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayınları Sayı: 13, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 188/189.

yerleştirme politikası 1950'lerden sonra Demokrat Parti Hükümetlerince karayolu programıyla kısmen değiştirildi.²¹²

Genel olarak İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin, Devletçilik ilkesinin uygulama biçimini oluşturduğu kabul edilmektedir.

Atatürk'ün sürekli yakından ilgilendiği ve güvendiği İktisadi Devlet Teşekkülleri, kalkınmanın ve sanayileşmenin öncüsü ve asıl önemlisi itici gücü olma niteliğine sahip kılınmıştır.

Ancak kendilerine yaşamsal bir önem verilen İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin nasıl, nerelerde ve hangi önceliklere ağırlık verilerek kurulması gerektiğinin bilinmesi, gelişigüzel veya el yordamıyla değil, belirli bir düzen içinde gerçekleştirilmesi zorunluluğu açıktır. Devletin bizzat yürüteceği girişimciliğini ve bu alandaki itici gücünü plansız yürütmesi beklenemezdi. Ekonomik kalkınmaya önem ve ağırlık veren ülkemizde kamu teşebbüslerinin güçleri ile varlıklarını kabul ettirmelerinin lüzumu anlaşılmıştı. Kamu teşebbüsü olmaksızın planlama yoluyla yalnız özel teşebbüsü teşvik ederek ve müdahale ederek ekonomik kalkınmanın mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Ancak devlet yatırımlarının yürütülmesi planlı olacaktır.²¹³

Türkiye'nin sanayi sektörünün belirli merkezlerde toplanma yerine kentlere dağılma prensibi coğrafi açıdan gözden geçirilebilir. Hemen belirtelim ki, Batı Avrupa modeli sanayinin belirli sahalarda toplanması, bu sektörün özünden kaynaklanan bir zorunluluk değildir. 17. yüzyıldan itibaren enerji o dönemde maden kömüründen elde edildiği için sanayi zorunlu olarak kömür havzaları üzerinde toplanmak zorunda kalmış oluyordu. Yani toplanmayı kömür havzaları (enerji) organize ediyordu.²¹⁴

²¹² Akın Eryoldaş, "Bölge Planlama'nın Araçları", 1. Planlama Kongresi – Planlamanın Meşruiyeti ve Plancılarının Konumları, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, s.72.

²¹³ Atatürkçülük – Atatürkçü Düşünce Sistemi, s. 211.

²¹⁴ Tunçdilek, a.g.e., s.154.

Sovyet Rusya içinde bu örnek verilebilirdi. Çünkü Sovyet Rusya'nın en büyük sanayi merkezleri kömür havzalarının üzerinde veya civarında toplanmıştı. Fakat Türkiye için bu uygun olmayan bir durumdu. Çünkü ülke, her şeyden önce o dönemde sanayiye yürütecek elektrik ve petrol gibi enerji kaynaklarından veya olanaklarından ve sanayiye kaldıracak büyüklükte kömür havzalarından yoksundu. Ayrıca, o dönemde uygulanan kalkınma politikalarında geri kalmış yörelere öncelik verilmesi, sanayinin tek bölgede toplanmamasına neden gösterilebilir.

Sanayi tesislerinin kentlere dağıtılmış olmasında diğer bir neden, böyle bir sistemin uygulanmasının Anadolu'nun geleneksel sanayi tipini yansıtması açısından düşünülmüş olabilirdi (sanayi tesislerinin birimler halinde kentlere dağıtılması ilkesi, batı modelinden daha çok, Anadolu modelini andırıyordu). Çünkü Anadolu modelinde geleneksel kır – kent etkileşimi üzerinde gelişen sanayinin enerji maddesi ormanlara dayandığı için, enerjide toplanmayı değil, dağılmaya daha yatkın idi. İkincisi, her kentin uğraşısının birbirine benzememesi ilkesi böyle bir dağılımı destekleyebilirdi. Bu koşullar altında geleneksel modelin Türkiye'de 20. yüzyıl teknolojisi kullanılarak yürütülmesi yolu en iyi biçimde şeker sanayindeki uygulama ile başlatılmış oldu.²¹⁵

Aslında, enerji kaynaklarının belirli bir merkezde olmaması nedeniyle kurulan tesislerinde belli bir merkeze toplanmadığı görüşü tam olarak doğru kabul edilemez. Çünkü bu dönemde yürütülen politikalara baktığımızda asıl sebebin fizibilite etütleriyle tespit edilen en kârlı yatırım yerleri politikası değil, bütün memleketin özellikle geri kalmış bölgelerin kalkındırılması ve istihdam sorununun bölgeler arası dengesizliğe yol açmadan çözülmesi anlayışı vardır. Eğer, en kârlı yatırım merkezleri veya enerjiye en yakın bölgeler politikası güdülseydi, liman olan bölgelere öncelik tanınırdı. Fakat bakıldığında tam aksine Marmara, Ege ve Akdeniz'e hemen hemen hiç yatırım yapılmadığı görülür.

---

²¹⁵ a.k., s.154.

lke kalkınmasının temelini oluşturan ‘İktisadi Kamu Teşebbüsleri’nin kuruluş yeri seçiminde, dikkat çeken bir nokta da bütün tesislerin demiryolları güzergâhı üzerine kurulmuş olmasıdır. Nakliye sorunu düşünülerek yapılmış bu yatırımların altında yatan temel etkenlerin biri de, kurulan fabrikaların o bölgede bol miktarda yetişen ürünlere yönelik olmasıdır.

Bugün satmaya çalıştığımız KİT’leri yeşerten, çekirdeklerini atan bu Birinci Endüstri Planı ve bu planların öngördüğü yatırımlar mekan planlamasına zen gösterilerek, mekan da dengeli dağıtılarak geliştirilmiş yatırımlardır.²¹⁶

Sonuç itibariyle; “...bu plan mkemmел bir şekilde uygulandı. Bu iş için kurulan şeker şirketi ülkenin o dört ayrı bölgesinde tarıma paralel biçimde fabrikalar kurdu (Alpullu, Uçak, Eskişehir, Turhal). Ekserleri ile şekerpancarının nasıl yetiştirileceğini köylülere öğretti ve üretime geçildi.”²¹⁷ Büyük bir başarı sağlayan şeker projesinden sonra, fabrikası olmayan kentlere, dokuma fabrikaları kurularak, ülkenin geri kalmış yörelerinin kalkındırılması anlayışı sürdürüldü.

Anadolu’nun her il’ini demiryollarıyla saran ve elektrik santralleriyle donatmayı amaçlayan bu kalkınma hamlesi, sanayi planlarında izlenen strateji gereği olarak, kurulacak tesislerinde hammadde kaynaklarına yakın, demiryolları hattı üzerinde ve bölgeyi kalkındırarak şekilde mekansal dağılımını gerçekleştirmiştir.

²¹⁶ İcen Brtcene, “Anayasalar ve Planlama”, 1. Planlama Kongresi – Planlamanın Meşruiyeti ve Plancılarının Konumları, TMMOB şehir Plancıları Odası, Ankara, s.48.

²¹⁷ a.k., s.158.

I.3.3. Kalkınma Planlaması

Planlamanın en yaygın kullanımı, ekonomik ve toplumsal yapıyı bütünüyle ele alan kalkınma planlaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle hızlı kalkınma zorunluluğunda olan ülkeler açısından bu tür planlama büyük önem taşımakta, bu amaçla ekonomik ve toplumsal gelişmeyi sağlamak için Kalkınma Planları hazırlanmaktadır.²¹⁸

Planlı kalkınma düşüncesine Cumhuriyetin ilk yıllarında gerekli ağırlığı veren ve plansızlığın başarısızlıkla sonuçlanacağını söyleyen Atatürk, bu görüşünden sonuna kadar sapma göstermemiştir. Bu anlayışla yönetsel ve fiziki planlamanın yanı sıra ülkesel boyutta ekonomik ve toplumsal gelişme sağlayacak kalkınma plan ve programları hazırlatmakta ve uygulamaktadır.

Atatürk'ün ayrıntıları ile düşünülmüş bir ekonomi sistemi içinde, hızlı ve dengeli bir ekonomik kalkınma politikası, stratejisi ve taktiği mevcuttu.²¹⁹

Zamanına göre çok ileri bir ekonomik düşünceyi temsil eden Atatürk'ün görüşleri, kalkınmanın uzun süreli plana bağlanması mecburiyetini de içine almaktadır. 1930'larda ulaşılmış olgunluğu ile 'planlı kalkınma stratejisi' batının demokratik ülkelerinde İkinci Dünya Savaşından sonra ancak gerçekleştirilebilmiştir. Oysa Atatürk; ekonomik kalkınma planının yapılmasını ilk defa 1 Mart 1922'de TBMM'nin 3. toplantı yılını açılış konuşmasında şöyle ifade etmiştir: "Bundan sonra ki ekonomik politikamızda tespit etmiş olduğumuz bu temel esaslara uygun olarak hazırlanacak bir plana göre, Bakanlar

²¹⁸ Tayfur Özşen, Planlama Yönetimi – Türkiye'de APK Birimleri Uygulaması, İçişleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayın No: 426, 1987, Ankara, s. 3.

²¹⁹ KKK, Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, KKK Yayınları No:3, 1982, Ankara, s. 12.

kurulumuzun uygulamaya geçmesini bekliyoruz.”²²⁰ Bu sözlerle, ülke kalkınmasının planlı olacağını açıkça ifade etmektedir.

Atatürk ülke kalkınmasının plânlı çalışma ile başarılı olacağına inanmış ve bunu kendi döneminde uygulattırılmıştır. Hazırlanan sanayi planlarıyla yakından ilgilendiği, hatta satır satır okuyup düşüncelerini belirttiği, 1933 ve 1936 yıllarında yayınlanan plânlarda görülmektedir. Sonuç olarak; Atatürkçülükte plân, ekonomik kalkınma için önemli bir araçtır. Bu plânın; uygulanabilir olması yanında, ekonomiye, bilim ve teknolojiye ve Türk Devleti'nin Atatürkçü değerlerine, ekonomik durumuna uygun niteliklerinin olması gerekir. Atatürk geliştirilen model için yepyeni güdümlü ekonomik model kuruyoruz diyerek, plânla ve programla ne yapmayı amaçladığını belirtmiştir.²²¹

---

²²⁰ a.k., s. 85-86.

²²¹ Atatürkçülük – Atatürkçü Düşünce Sistemi, a.g.e., s. 212.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI

Sanayi devriminden sonra çağın gerisinde kalan, sanayide, ticarete, tarımda kısaca ekonomik kalkınmayı sağlayacak her alanda gelişmelere seyirci kalarak ekonomik çöküntüsünü hazırlayan Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte tamamen yok oluşunu da kabullenmiştir.

Fakat bu teslimiyeti kabul etmeyen halk ve bu halkı örgütleyerek ülkenin bağımsızlığını sağlayan Mustafa Kemal Atatürk, yeni kurulan ülkenin demokratik, laik ve güçlü bir ekonomiye sahip olabilmesi için planlar geliştirmektedir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra artan bu çabaların ilki Cumhuriyet ilan edilmeden başlayan İzmir İktisat Kongresidir.

Ekonomi alanında yakın tarihimizde yapılan ilk çalışma olan bu kongrede hükümet Liberal çizgiye yakın politikalar uygulamıştır. Fakat devletin stratejik önem arz eden işletmeleri millileştirmesi, yeni demiryolları yapması ve bu dönemde Mustafa Kemal'in koyduğu sermaye ile İş Bankasının kurulması bu dönem politikalarının tam olarak Liberal olmadığını göstermektedir.

1929 Dünya ekonomik buhranına kadar yürütülen bu politikalar, bu dönemden sonra farklılık göstermiş ve hükümet devletçilik prensibini benimseyerek ekonominin belirleyici gücü olmuştur. 1929 Buhranına kadar uygulanan bu politikalar bu bölümde ayrıntılı olarak incelenmektedir.

II.1. Cumhuriyet Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Politikaları

Mustafa Kemal: “Bu vatan, çocuklarımız ve torunlarımız için cennet yapılmış lâyıktır. Bu da iktisadi faaliyetle kabildir”²²² diyordu. Çünkü kazanılan bağımsızlığın sürdürülebilir olabilmesi güçlü ve tam bağımsız ekonomiyle gerçekleştirilebilirdi.

Ulusal Kurtuluş Savaşından utku ile çıkanlar, Anadolu ulusal eylemini başarıya kavuşturanlar, gerçek bir bağımsızlığın sağlanabilmesi ve bu bağımsızlığın sürekli olabilmesi için ekonomik bağımsızlığı temel ilke olarak görmüştür. Ekonomik bağımsızlık bir ülkenin, bir ulusun kendi kendine yeter duruma gelmesi, yaşaması, gelişmesi için başkalarına el açmaktan kurtulmasıdır.²²³

Mustafa Kemal Atatürk, “başkalarına el açmadan tam bağımsız olarak yaşayabilmek için, kazanılan zaferlerin ekonomik zaferlerle taçlandırılması gerektiğinden” bahsetmiş ve bu vatanın gelecek nesiller için bir cennet durumuna getirilmesine karar vermişti. Çünkü ülke birçok açıdan, özellikle ekonomik açıdan geri kalmış durumdaydı.

Bu konuda Mustafa Kemal Atatürk şöyle der; “Uçurum kenarında yıkık bir ülke... türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... yıllarca süren savaş...”²²⁴ ve bu savaşların sonunda, yokluk, yoksulluk. Ülkede ne sanayi ne çalışacak kalifiye eleman ne de bunları eğitecek okul ve öğretmen vardı.

Sadece sanayide değil, tarım ülkesi olmasına rağmen, ilkel tarım yöntemleri ve tarımı işleyecek çiftçinin birçoğunun savaşta kaybedilmesi tarımda da yetersizliklere neden

²²² Mustafa Kemal Atatürk, Kadro, 22. Dergi, 1933.

²²³ Suna Kili, Türk Devrim Tarihi, Tekin Yayınevi, 1995, İstanbul, s. 245.

²²⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 398.

oluyordu. Ayrıca zor şartlarda yetiştirilen ürünler ulaşım olanaklarının yetersizliği nedeniyle dış pazarlara ulaştırılamıyordu.

Osmanlıdan kalan dış borçlar ve Kapitülasyonlar ekonomi üzerinde bir kambur oluşturuyordu. Yeni kurulan ülkenin içinde bulunduğu karamsar tablo zamanın aydınlarını umutsuzluğa düşürürken Mustafa Kemal Atatürk'ün, uygulayacağı kararlı, ekonomi plan ve politikalarıyla aydınlığa ulaşacaktır.

II.1.1. Cumhuriyet Öncesi Ekonomi Politikaları (1838 – 1922)

Sanayi devrimiyle birlikte sürekli kan kaybetmeye başlayan, çağın ve teknolojinin gerisinde kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik çöküşünü hızlandıran 1838 Serbest Ticaret Anlaşması ile Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı döneminde uyguladığı ekonomi politikaları, Cumhuriyet öncesi uygulanmakta olan politikalarının örneklerini oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin serbest ticarete geçiş serüveni 1838 yılında İngiltere ile Baltalimanı Ticaret Anlaşması adı verilen bir anlaşmayı imzalamasıyla başlamıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, iktisat politikasını tam serbest ticaret rotasına oturtmuştur. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı serbest ticaret politikasının ilk sonucu Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarını doldurması, Osmanlı Devletinin açık pazar haline gelmesi olmuştur. 1838 Ticaret Anlaşması her şeyden önce Osmanlı Ekonomisine öldürücü bir darbe indirmiş, ülkedeki geleneksel üretici kesim Batı ürünlerinin rekabeti karşısında iktisadi hayattan silinmiştir.²²⁵

Gümrüksüz giren İngiliz gelişmiş makine endüstrisi malları Osmanlı'nın korumasız el tezgahı endüstrisini kısa zamanda ezmiştir. Zamanla bir çok ülke ile serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu olumsuz politika sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni sanayi atılımları olmamış, varolanlar da gelişmemiştir. Osmanlı sanayii geleneksel el tezgâhlarına, tarıma dayanırken, serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkeler sanayi devrimi sürecini tamamlamış ülkelerdi. Böylelikle ihracatın çok üstünde ithalat harcamaları yapılmış, bu durum savaşlarla da

²²⁵ Ahmet Sayar, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, Der Yayınları, İstanbul, 1986, s.213.

birleşince devasa finansman açıkları ortaya çıkarak dış borca muhtaç bir ülke haline gelmiştir.²²⁶

1854 yılında Kırım Savaşı ile dış borca başlayan Osmanlı Devleti 1875 yılında borçlarını ödeyemez hale geldiği için moratoryum ilan etmiştir. Bu tarihte ihracat geliri 19 milyon sterlinken, sadece kısa vadeli borçlar 16,5 milyon sterlin, hükümet geliri ise 22,5 milyon sterlidir.²²⁷

Dış borçlanma süreci Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Yanlış ekonomik politikalar izlemesi nedeniyle ülkeyi ağır bir fakirliğe sürükleyen Osmanlı Devleti, Amerikan Doları'nın 167 kuruş olduğu yıllarda 32 milyon Türk Lirası dış borcu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras bırakmıştır.²²⁸

Kurtuluş Savaşı döneminde, TBMM Hükümeti emisyonla gitmemiş, savaşın finansmanı arttırılan vergiler ve alınan bağışlarla karşılanmıştır. Zor şartlara rağmen karşılığı olmayan paranın basılmaması, o dönemin sıfır enflasyonla kapanmasını sağlamıştır.

Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da kullanılan para Osmanlı parasıydı. İstiklal Savaşı'nı T.B.M.M. hükümeti yürütüyordu. Ancak emisyonun yani para basımının anahtarı İstanbul rejimindeydi. T.B.M.M. savaş boyunca kendi adına para basmamıştır. Aynı paranın iki ayrı egemenlik alanında kullanıldığı durumlarda emisyonu kontrol altında tutan tarafın tartışılmaz bir avantajı vardır. Karşılıksız para basılmasıyla başlatılabilecek bir enflasyon, satın alma gücünün İstanbul yöresinde toplanmasını sağlayarak Kuvayı

²²⁶ Hasan Sabır, Atatürk'ün İktisat Zihniyeti, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/Ataturk.htm>

²²⁷ Gülten Kazgan, Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s.39.

²²⁸ Sabır, a.g.m.

Milliye'nin finansmanını felce uğratabilirdi. Neyse ki bu tehlike gerçekleşmemiş ve İstiklal Savaşı enflasyonsuz gerçekleştirilmiştir.²²⁹

Görüldüğü gibi ne İstanbul Hükümeti ne de T.B.M.M. açık finansman politikası uygulamamış ve Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da enflasyon problemi yaşanmamıştır. Bu noktada Milli Mücadele'yi başarısızlığa uğratmak için elinden geleni yapan İstanbul Hükümetleri'nin neden emisyon politikasıyla Milli Mücadele'ye sekte vurmadığı tartışılabilir. Kanımızca İstanbul Hükümetleri para politikasının ne derece önemli bir silah olduğunun farkına varacak düzeyde iktisada hakim değildi. Aksi takdirde, zaten her türlü ihanetin içinde olan İstanbul Yönetimi, para basarak Kuvayı Milliye'nin elindeki kaimelerin değerini düşürür ve Atatürk'e karşı iktisadi bir savaş başlatırdı. Kuşkusuz bu uygulama da savaşın sonucunu değiştirmezdi, belki bir süre savaşın uzamasına sebep olabilirdi.²³⁰

Atatürk'ün iktisat siyasetinde makroekonomik istikrarın önemli bir yeri olmuştur. Öyle ki, enflasyonsuz para politikası Cumhuriyet tarihinde sadece Atatürk zamanında uygulanabilmiştir. İsmet İnönü'nün şu sözleri çok enteresandır: "Hükümet olarak yılda iki kez ödeme yapamayacak duruma düştüğümüz olurdu. Gider konuşurdum. Birkaç milyon liralık emisyonun bizi ferahlatacağını anlatmaya çalışırdım. Bir defa bile 'evet' dedirtemedim. Türkiye Cumhuriyeti'nde enflasyon problemi Atatürk'ün vefatıyla başlamış ve bir daha da durdurulamamıştır."²³¹

Sonuç olarak, Cumhuriyet öncesi ekonomisi çökmüş, dış borçla yaşamını sürdürmeye çalışan, dışa bağımlı bir ülkenin varlığı söz konusu iken, Kurtuluş Savaşı döneminde İstanbul Hükümeti ve Ankara Hükümeti olarak iki ayrı hükümet söz konusu olmuş ve iki ayrı para politikası uygulanmıştır. Bu dönemde İstanbul Hükümeti yaşamını dış borçla sürdürürken aynı parayı kullanan Ankara Hükümeti sıkı para politikası uygulamıştır. Bu anlayış Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da devam edecektir.

²²⁹ Feridun Ergin, Kemal Atatürk, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 1978, s.183/184.

²³⁰ Sabır, a.g.m.

²³¹ Mustafa Aysan, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000, s.37.

Bu dönemde uygulanan politikaları Avcıoğlu Şöyle özetlemiŐtir²³²:

- Avrupa devletleriyle tam eŐitlik. 1856 ve 1878 AntlaŐmalarının feshi ve böylece yabancı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine karıŐmasının önlenmesi. Avrupa kamu hukukundan Türkiye'nin öteki devletlerle eşit biçimde yararlanması. (Savaşa girince ittihatçılar, ilk iş olarak bunu gerçekleŐirmişlerdir. Lozan'da da baş isteğimiz budur).
- Kapitülasyonlara son verilmesi (1914'te kaldırılmıŐ, savaştan sonra tekrar getirilmıŐ, Lozan'da son kavga verilmiştir).
- Türkiye'de Rum ve Ermenilerin ekonomik egemenliğine son verilmesi, onlardan açılan yerleri Türklerin doldurması.
- Milli sanayinin bir gümrük himayesiyle korunması. (1916 yılında Türkiye ilk kez gümrüklerini serbestçe saptamıŐtır. Lozan'da beş yıl bu tarifenin deđiŐmemesi kabul edilmiş, Türkiye 1929'da gümrüklerine egemen olmuştur).
- Yabancı Şirketlere karşı milli sanayiye ayrıcalıklar tanınması ve geliştirilmesi için 1915 Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılması. (1927'de benzer bir kanun çıkartılacaktır).
- Milli sanayiye desteklemek üzere devletin imtiyazlar tanıdığı ve maliye bakanı'nın kurucusu olduğu bir İtibar-ı Milli Bankası (İŞ Bankası, bunun yerini alacaktır. Müslüman tüccarın İttihatçılar döneminde kurduğu Adapazarı İŐlam Bankası, Türk Ticaret Bankası olacaktır. Terhin-i Akar Bankası, Emlak ve Kredi Bankası'nı teşkil edecektir).
- Devletin alım – satımlarda kayırıp yüksek kâr etmesini sağladığı ve hatta İttihat ve Terakki Partisi'nin ortak olduğu özel himayeli Şirketler kurulması. (İttihat ve Terakki ile Anadolu tüccarlarının ortak oldukları Anadolu Milli Mahsulat Şirketi, İstanbul Belediyesi'ne Anadolu'dan topladığı buğdayı satar. Yapılan ekmek, fırıncıların ve partinin ortak olduğu Ekmekçiler Derneğine gider. Bakkallarla partinin ortak bulunduğu Milli Kantariye Şirketi de her türlü kolaylığı görür.)
- Yerli malı kullanılmasının teşvik edilmesi.
- Milli sanayiye kalifiye işçi yetiştirmek için sanayi okullarının çoğaltılması, demiryolu okulu açılması.
- Ordu eliyle demiryolu kurma ve işletmeye yönelmesi. 1915'te çıkan bir kanunla Ankara – Sivas – Erzurum, Sivas – Samsun, Erzincan – Karadeniz kıyısı ve Trakya

²³² Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, 4. Kitap, Tekin Yayınevi, 1991, İstanbul.

demiryollarının yapılması ve işletilmesi Ordu'ya verilir. Sivas demiryolunun Kızılırmak'a kadar uzatılması gerçekleştirilir. Hicaz demiryolu Mısır'a doğru uzatılır (Cumhuriyet döneminde bu politika sürdürülecektir).

- Tarımda modern işletmeciliği geliştirmek için tarım okulları sayısının artırılması, kurslar açılması, Ziraat Bankası olanaklarının genişletilmesi, kooperatifçiliğin güçlendirilmesi. Devlet arazisinin 40 yıl taksitle emeklilere satılması ve bu arazi karşılığı kredi verilmesi, bir kanunla gerçekleştirilir (Cumhuriyet'ten sonra da benzer bir tarım politikası izlenecektir).
- Tâtil-i Eşkâl Kanunu ile grevin yasaklanması.

II.1.2. Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Politikaları (1923 – 1938)

Cumhuriyet dönemine girildiğinde çok kötü durumda olan, dışa borçlu, memleketin stratejik önemli teşkilatlarının yabancıların elinde olduğu, enkazı kalmış bir ülke devralınmıştır.

Şevket Süreyya; “Yeni Türkiye de iktisadi bir inkılâbın manası, her şeyden evvel memleketimizin ortaçağ iktisadiyatından muasır iktisadiyata, yani geniş ve çeşitli emtia mübadelesine, makine sanayine muasır para ve kredi sistemine geçmesi, binaenaleyh memleketimizde içtimai iş bölümünün tam manası ile inkişafı demektir. Bu itibarla zamanımızda “iktisadi terakki”nin manası evvela içtimai iş bölümünün bu suretle geniş ve mürekkep bir şekil almaması ve bu esnada da bu mesnet üzerinde iş ve iktisat münasebetlerinin ileri ve planlı bir nizam altına alınışından ibarettir”²³³ demektedir.

²³³ Şevket Süreyya Aydemir, “İş Kanunu Yeni Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir”, Kadro Dergisi, 30.Sayı, 1934, s.5.

Genç Cumhuriyetin ilk planlama çalışmaları mekânsal boyutta 1924'den sonra olsa da, ekonomik alandaki planlı çalışmaları net olarak 1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra, devletçilik prensibini benimsediği yıllarda başlamıştır.

O günler de Sovyet Rusya'dan başka ülke ölçüsünde planlamaya giden hiçbir devlet yoktu. Bizim ilk denememizin ürünü olan Beş Yıllık Sanayi Planı (1933–1938) için Sovyet Rusya, hem hazırlık hem de uygulama aşamalarında teknik ve malî yardımda bulundu.²³⁴

Yeni kurulan ülke, iktisaden plancı ve müdahaleci bir devlet olduğu gibi, onun bu plancılık ve müdahalecilik vasfı da hiçbir zaman geçici ve muvakkat bir vasıf değildir. Çünkü o liberal – demokratik Devletin tarihi bir reaksiyonu ve liberal – demokratik nizamı âlemi takip eden hem siyasetten hem iktisaden müsavi haklı ve sınıfsız milletler devrinin devlet tipi olacaktır.²³⁵

Yeni Devletin planlı bir iktisat Devleti olması zaruri bulunduğunu işaret edince bu milli planın çerçevesi içine girmesi zaruri olan iktisadi vazifeler kendiliğinden tezahür eder. Yeni Türkiye de, şimdi milletin en büyük mücadelesi bizzat Türk toprağı ile yapacağı mücadele olacaktır. Milli Kurtuluş Devletinde sınıf mücadelesi yerini tabiatla mücadeleye bırakacaktır. Birçok yerlerde metruk, baştanbaşa harap ve birçok kıymet kaynakları henüz hatta keşfolunmamış bile bulunan Türk toprağının baştanbaşa işlenmesi, bu toprak üstünde yaşayan ve fakat âdeti haysiyet kırıcı bir yoksulluk içinde çırpınan Türk milletinin giyimli, tok, şen ve kalabalık olması hülâsa milli iktisadın yeniden baştanbaşa kurulması milli iktisat planının ana mevzuudur. Bu geniş inşa ve kuruluş işi ise her şeyden evvel kuruluş vasıtaları ve bilhassa milli sermaye üstündeki telâkkilerimizin plancı ve devletçi bir görüşle yeniden gözden geçirilmesini icap ettirir.... Saniyen milli sermaye, yani memleketi yeniden kurmak, yolları, limanları yapmak, madenleri, ormanları işletmek, hayvan cinsleri ıslah ve miktarlarını çoğaltmak, zirai gıda maddeleri ve hammaddeler istihsalâtını azami arttırmakla beraber

²³⁴ Fehmi Yavuz, “Ülke Ölçüsünde Planlı Çalışmalar”, Şehircilik Sorunlar- Uygulama ve Politika, A.Ü., SBF Yayınları No: 358, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayınları Sayı: 13, Ankara, 1973, s. 59.

²³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, “Yeni Devletin İktisadi Fonksiyonları”, Kadro, 29.Sayı, 1934, s. 11.

köylünün sâyini azami kıymetlendirmek, sanayi kurmak için lazım olan nakit şeklinde müterakim sermaye de bugün hiç şüphesiz emrinizde teraküm etmiş değildir. Bütün bu kuruluş işleri için zaruri olan milli para yahut geniş devlet kredisi meselesi de yeni Devletin ilk olarak halle mecbur olduğu bir yeni iktisat meselesi olarak karşımızda duruyor.²³⁶

1929–1930 yıllarında zayıf ve kırılgan Türkiye ekonomisini insafsızca sarsan büyük buhran karşısında, önce korumacılığa, sonra devletçi sanayileşmeye geçiş, Türkiye iktisat tarihinin en başarılı yıllarıdır. Bu sayede ekonomi, 1932–1939 yılları arasında ortalama %7,9'luk büyüme ve Cumhuriyet yıllarının en dinamik sanayileşme dönemlerinden birini gerçekleştirmiştir. Üstelik dış açık vermeden.²³⁷

Osmanlı Devleti'nden genç Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan miras; fakirlik, yerli sanayi olmamasından dolayı dışa bağımlılık, dış borç ve üretimin olmadığı bir ekonomi idi. Ülkede kayda değer bir sermaye birikimi olmadığından, bir başka deyişle, yanlış politikalar nedeniyle Türk burjuvazi sınıfı oluşmadığından yatırım yapabilecek zengin yoktu. Ticaret Osmanlı döneminde ağırlıklı olarak Rum, Ermeni ve Yahudilerin tekelinde olmuştur. Atatürk'ün "...askeri ve siyasi bağımsızlık ancak ekonomik bağımsızlıkla taçlandırılırsa korunabilir" anlayışı Cumhuriyet Türkiye'si'nin kalkınma çabalarının temelini oluşturmuştur. Bu anlayış çerçevesinde bir çok ekonomik reforma girişilmiş, daha sonra tüm Cumhuriyet tarihi boyunca yakalanamayacak ekonomik istikrar sağlanmıştır.²³⁸

Mustafa Kemal'in uyguladığı Maliye, Para, Dış Ticaret ve Tarım Politikaları Cumhuriyet dönemi ekonomi politikalarının temelini oluşturur. Bu politikalar bir sistem yaklaşımı anlayışıyla düşünülmüş ve planlı bir kalkınma modeline dönüştürülmüştür.

1923 Yılında Türkiye İktisat Kongresinde açıklanan dilekler ve alınan kararlar doğrultusunda ekonominin kurumsal ve yasal yapısı yeniden düzenlenmeye başlanmıştır.

---

²³⁶ a.k., s. 13.

²³⁷ Korkut Boratav, "Cumhuriyet Tarihinden Parlak ve Gri Sayfalar", Cumhuriyet'in 80. Yılı Armağanı, Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi Yayınları, (Editör: Nuri Adıyeko), 2004, İstanbul, s.21.

²³⁸ Sabır, a.g.m.

Bütçe ve maliye politikaları da bu doğrultuda şekillenmiştir. Para politikası konusunda “sağlam para, istikrarlı para” politikasını belirlemiş olan hükümet, maliye politikasında “denk bütçe, düzgün ödeme” ilkelerine titizlikle bağlı kalmıştır.²³⁹

Türkiye’de bütçenin gerçek anlamda hukuki, siyasi, ekonomik ve teknik olarak hazırlanıp uygulanması Cumhuriyet dönemi ile başlamıştır. Ayrıca 1927 yılında yayınlanan Muhasebe-i Umumiye Kanunu hükümlerine uyulması esası getirilmiştir.²⁴⁰

Atatürk’ün Maliye Politikasının esasını “Denk Bütçe, İç ve dış itibarı yüksek bir hazine” oluşturur. Çizelge 1’de, Atatürk dönemindeki bütçeler ve tespit edilen kesin hesap sonuçları verilmiştir.

Bu dönemde borçlanmadan kaçınılmış, devlet bir vatandaş gibi gelir elde etmeden harcama yapmamaya özen göstermiştir. Uygulanan titiz politikalar sonucu 1926’dan sonra bütçe denkliliği sağlanmıştır.

Atatürk’ün vefatıyla başlayan maliye politikasındaki tavizler ve 1950’den sonra tamamen terk edilen Atatürk dönemi maliye politikası, günümüze kadar gelen kötü gidişin başlangıcı olmuştur. 1950’den sonraki dönemde Amerika’dan borç paraların alınması ve günümüze kadar da bu politikadan vazgeçilememiş olması, Atatürk döneminde oluşturulan bütün politikaları tersine çevirmiştir.

---

²³⁹ Ahmet Ulusoy, Maliye Politikası, Derya kitapevi yayınları, Trabzon, 2003, s.287.

²⁴⁰ Gülay Çoşkun, Devlet Bütçesi – Türk Bütçe Sistemi, (Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara, 2000, s.18).

Çizelge 1. Atatürk Dönemi Bütçeleri ve Kesin Hesap Sonuçları (Milyon TL)

28 Şubat'ta bulan yıl	Bütçe ödenekleri			Kesin hesaplar		
	Açık			Açık		
	Gelir	Gider	Fazla	Gelir	Gider	Fazla
1920	51	63	-12	—	—	—
1921	—	79	—	—	—	—
1922	—	87	—	—	—	—
1923	—	—	—	—	—	—
1924	129	140	-11	138	132	6+
1925	191	184	7+	171	202	31+
1926	190	190	—	180	172	8+
1927	195	194	1+	204	199	5+
1928	207	207	—	222	201	21+
1929	221	220	1+	224	213	11+
1930	223	223	—	217	210	7+
1931	187	187	—	186	208	-22
1932	169	169	—	214	212	2+
1933	170	170	—	174	174	—
1934	184	184	—	207	202	5+
1935	195	195	—	201	—	—
1936	213	213	—	242	—	—
1937	231	231	—	263	—	—
1938	250	250	—	257	—	—

Kaynak: Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları No:3, 1982, Ankara, s.91.

Çizelge 1'de verilen oranlarında, 1926 yılından itibaren denk bütçenin sağlandığı görülmektedir.

Atatürk döneminde uygulanan bütçe ve para politikalarını Ahmet Ulusoy, şöyle yorumlamaktadır²⁴¹:

1920'li yıllarda olduğu gibi 1930'lu yıllarda da hükümetler sıkı para, sağlam para ve denk bütçe ilkelerinden ayrılmamışlardır. Yine bu dönemde istikrarlı para politikası izlendiği için gerekli yatırımların % 70'inden fazlası bütçe gelirleriyle finanse edilmiştir. Diğer taraftan zaten yüksek olan ve bütçe gelirlerinin yaklaşık %32'sini bulan savunma harcamaları daha da artmıştır. Devlet harcamaları içinde önemli bir yer tutan diğer bir kalemden iç ve dış borç anapara taksitleri ve faiz ödemeleridir. Bu kalem bütçe harcamalarının % 20-23'üne ulaşıyordu. Devletin normal bütçe gelirlerinin önemli bir bölümü tekel gelirlerinden ve hükümetin hizmetleri karşılığı elde edilen gelirlerden oluşmuştur. 1932-38 döneminde tekel gelirleri devlet harcamalarını yaklaşık % 17'sini, hükümet hizmetleri karşılığı elde edilen gelirler ise % 5.5'ini karşılamıştır. Bütçe gelirlerinin % 70'ten fazlası dolaylı vergilerden oluşmaktaydı. Devletin gelirleri içinde en yüksek pay yılda ortalama % 38 ile harcamalar üzerinden alınan vergilere aitti. Bu vergiler içinde birinci sırada ithalat vergileri gelmekteydi. Devlet, harcamaları sürekli artmasına rağmen bunları normal geliri ile sağlamaya ve bütçenin denkleğini korumaya büyük özen göstermiştir. 1930'lu yıllarda borçlanmaya kısa vadeli avanslar dışında başvurulmamış, başka bir deyişle harcamaların emisyonla karşılanması yoluna gidilmemiştir. Sıkı para ve denk bütçe politikalarının sürdürülmesi çabalarına yılda % 7 büyüme de eklenince enflasyonist bir baskı ortaya çıkmamıştır.

Atatürk döneminde, bütçeyi denkleştirmek için vergi politikaları önemli yer tutmuştur. Bu dönemi Edizdoğan, şöyle yorumlamaktadır²⁴²:

Türkiye'de bütçe kurumlarının yerleşip gelişmesi Cumhuriyet döneminde mümkün olabilmiştir. Cumhuriyet milli hükümler hakkı ile birlikte bütçe hakkını da tam ve eksiksiz bir şekilde getirmiştir. 1924 Anayasasında, "Vergi, devletin genel giderleri için halkın pay vermesi demektir" denilerek vergi açık ve kesin bir şekilde tanımlanmış, "vergiler ancak kanunla salınır ve alınır" hükmüne yer verilmekle kanunsuz vergi alınması yasaklanmıştır. Böylece verginin kanunilik esası 1924 Anayasası ile konulmuştur. Bundan sonra vergiler sürekli olarak yapılan reform çalışmaları ile modern bir vergi sistemi içinde ülkenin özelliklerine ve ihtiyaçlarına uygun bir duruma getirilmeye çalışılmıştır.

²⁴¹ Ulusoy, a.g.e., s.288.

²⁴² Nihat Edizdoğan, Kamu Bütçesi, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa, 1998, s. 27.

Atatürk, sürdürülebilir bir kalkınma için ekonomik istikrara ne derecede önem verdiğini politika ve uygulamalarıyla göstermiştir. Atatürk döneminde dış ticaret açığı olmadan, enflasyona başvurulmadan, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma sağlanmıştır. Atatürk, para sıkıntısına bir çözüm yolu olarak emisyonla başvurulması önerilerine her defasında karşı çıkmıştır.²⁴³

Atatürk'ün 1 Mart 1922 Tarihli T.B.M.M. açılış konuşmasında "Türk parası sağlam değerini tutmaktadır. Hükümet bu siyasaya çok değer vermektedir; bundan böyle bu siyasadan ayrılmayacaktır" sözleri istikrarlı bir para politikasından yana olduğunu göstermektedir.²⁴⁴

Atatürk, "basılacak paranın üretim karşılığı olmalıdır, üretim karşılığı olmadan para basmanın arz- talep dengesini bozacağını" ve sonuçta enflasyona yol açacağını belirtmiştir. Bu nedenle para arzından ve borç para kullanmaktan daima kaçınmıştır. Atatürk döneminde uygulanan para politikası sonunda "Türk Lirası"nın İngiliz Sterlini karşısındaki seyri Çizelge 2'de verilmiştir.

Türkiye'nin dış politikası ile ekonomi politikası sıkı bir bağlantı içindedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Lozan Antlaşmasının geçici kararlarının mecbur kıldığı çok yönlü serbest ticaret ilkesine göre hareket edilmiş, bunun sonucunda dış ticaret bilânçosu sürekli olarak açık vermiştir. Bu nedenle 1929 yılında gümrük duvarı kurulmuş ve buna 1931 yılında kota sistemi eklenmiştir.²⁴⁵ Atatürk döneminde, ithalat – ihracat ilişkisi Çizelge 3'te verilmiştir.

²⁴³ Hazma Eroğlu, Atatürk ve Devletçilik, Ankara, 1981, s.50/51.

²⁴⁴ Ali Osman Balkanlı, Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Kriz, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2002, s.87.

²⁴⁵ Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, s. 21.

Çizelge 2. Atatürk Döneminde Türk Lirasının İngiliz Sterlinine Göre Değeri ve Tedavüldeki Banknotları

(Yıllık Ortalama değerler)

Yıllar	1 sterlin eşdeğeri (kuruş)	Tedavüldeki Banknotlar (M.TL)
1919	381	158
1920	443	—
1921	605	—
1922	729	—
1923	763	—
1924	836	161
1925	892	165
1926	928	153
1927	945	153
1928	956	153
1929	1009	159
1930	1032	159
1931	965	159
1932	741	164
1933	702	161
1934	636	165
1935	616	170
1936	624	179
1937	624	169
1938	616	194

Kaynak: Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları No:3, 1982, Ankara, s.95.

Çizelge 2'de verilen oranlarda görüldüğü gibi Devletçilik politikalarının etkin uygulanmaya başladığı 1931 yılından itibaren Türk parası değer kazanmaya başlamıştır.

Çizelge 3. Atatürk Döneminde İhracat ve İthalat (Milyon TL)

Yıl	İhracat	İthalat	Açık (-) veya Fazla (+)	İhracatın
				İthalata Oranı (%)
1923	85	145	-60	59
1924	159	194	-35	80
1925	192	242	-49	80
1926	186	235	-48	80
1927	158	211	-53	74
1928	174	224	-50	78
1929	155	256	-101	60
1930	152	148	4+	103
1931	127	127	—	100
1932	101	86	5+	111
1933	96	75	21+	128
1934	92	87	5+	106
1935	96	89	7+	108
1936	118	93	25+	127
1937	138	114	38+	120
1938	145	150	-5	97
1939	127	118	9+	107

Kaynak: Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları No:3, 1982, Ankara, s.96.

Çizelge 3'te verilen ihracat - ithalat oranları devletçilik politikalarıyla birlikte olumlu yönde değişim göstermiştir.

İthalat kısıtlanması, mal sağlama bakımından yeterince esnek olmadığından hükümet, ilk beş yıllık plan sırasında ikili takas usulüne başvurdu. Çeşitli ülkelerle özel antlaşmalar yapılarak tarafların denk ölçülerde alışveriş yapmaları sağlanmak istendi bu tedbirler sayesinde Türkiye 1930 ve 1939 yılları arasında, ödemelerde denge sağlayan olumlu bir ticaret bilânçosuna sahip olmuştur.²⁴⁶

Mustafa Kemal, dış açık verilmemesine büyük önem veriyordu. İhracatı arttırıcı çalışmaların yanı sıra, ithalata getirilen kota ve vergilerle ithalatı azaltıcı politikalar uyguluyor ve ülke kalkınmasını sağlayacak yabancı sermayeye de, ihtiyaç olduğunu ancak ülke menfaatine uygun şartlarla yabancı sermaye kullanılabileceğini belirtiyordu.

Atatürk'ün yabancı sermayeye karşı tutumunu: “Harap ve geri kalmış memleketimizi medeniyetin gerektirdiği dereceye bir an evvel yükseltmek için yalnız milli sermaye kâfi gelmez. Haricin sermayesine ve ihtisasına da ihtiyacımız vardır. Bu noktada, dar bir milliyetperverlikten çıkıyoruz, daha geniş milliyetperver oluyoruz”²⁴⁷ diyerek, net olarak belirtmiştir.

Fakat gerektiğinde yabancı sermaye olmadan da, ekonomik kalkınmanın yapılabileceğini, 1923 yılında şu sözlerle açıklamaktadır: “Devlet yapısını yaşatmak için dışarıya başvurmaksızın memleketin kaynak ve gerekleriyle yetinme tedbirlerini bulmak gereklidir ve mümkündür.”²⁴⁸ Mustafa Kemal'in bu tutumu giderek belirginleşir.

Cumhuriyet döneminde uygulanan ekonomi politikalarından biri de tarım politikalarıdır. Ekonomik bağımsızlığı sürdürebilmek ve güçlü bir ekonomi oluşturabilmek

²⁴⁶ a.k., s. 21.

²⁴⁷ Gazi'nin Nutuklarından Alınmış Vecizeler, Muhit Mecmuası No: 32, 1931, (Alıntı: Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, s.100).

²⁴⁸ Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, 4. Kitap, s. 1388.

için İzmir İktisat Kongresi'yle, sanayide, ticarete ve tarımda gelişmeleri sağlayacak ilk program yapılmıştır. Ülkenin bir tarım ülkesi olduğu, fakat ilkel yöntemler, bilinçsiz ve plansız çalışmaların ülke ekonomisinde büyük kayıplara neden olduğu görülmüş, bu durumu değiştirmek için bilinçli politikalar uygulanmıştır.

Bu dönemde oldukça isabetli kalkınma stratejileri ile ilk önce tarımsal modernleşme ve gelişmenin alt yapısını oluşturma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Vergiden çok “haraç” niteliği taşıyan “aşarın” kaldırılması, tarımın finansman gereksiniminin karşılanması için Ziraat Bankası'nın yeniden düzenlenmesi, tarım kredi ve satış kooperatiflerinin kurulması, üreticilerin eğitilmesi, alt yapı yatırımlarının başlatılması, bu alanda atılan adımların en önemlileridir.²⁴⁹

17 Mart 1923'te, Tarsus'ta çiftçilerden Ramazan Ağa'nın tebrik sözlerine karşılık Mustafa Kemal şöyle seslenmektedir: “Bu akşam, hayatımın en mutlu bir gecesidir. Çünkü bu akşam, halkımızın çoğunluğunu teşkil eden çiftçilerimizle bir masa başında bulunmaktayım. Biz bu masa başında onların emeğiyle elde edilmiş bir ekmek yiyoruz. Mutluluğu elde etmek için iki vasıta vardır: Biri silah, öteki de sabandır. Yalnız silahla başarıya ulaşan bir millet, günün birinde sefil ve acınacak bir duruma düşer. Ancak sabanla elde edilen başarılar devamlı ve sağlam olabilir. Silahı kaldıran el yorulur ama sabanı tutan el gün geçtikçe güçlenir. Saban daima silahı yenmiştir. Bunun için biz her şeyden önce çiftçilerimizi kalkındırmalıyız. Çünkü rençperler ve çobanlar halkımızın temel direğini

---

²⁴⁹ Ahmet Şahinöz, “Tarım Politikaları”, Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, (Editör: B. Yediyıldız), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2002, s. 117.

teşkil ederler.”²⁵⁰ Bu anlayışla uygulayacağı tarım politikaları tarımda yeni bir devrin başlamasına neden olmuştur.

Mustafa Kemal: “Yurdumuz tarım ülkesidir. Bu bakımdan halkımız çoğunlukla çiftçidir, çobandır. Onun içindir ki, en büyük gücü, varlığı bu alanda gösterebiliriz ve bu alanda önemli yarışmalara katılabiliriz”²⁵¹ “Tarım enstitülerinin bir an önce kurulmalarına önem veriyoruz. Bu yıl tarım kooperatiflerinin örgütlenmesine başlanmış olması özellikle memnuniyetimizi artırıyor. Bu kooperatifleri ülkenin her yanına yaymak görüşüne çok değer veriyoruz. Yine bu arada çiftçiye toprak vermek de hükümetin izlemesi gereken bir politikadır. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği ölçüde toprak sağlamak ülke üretimini zenginleştirecek başlıca önlemlerdendir”²⁵² diyerek, tarım alanında uygulayacağı politikaların özünü açıklamıştır.

Mustafa Kemal, tarım alanındaki politikalarını açıklarken çok önemli bir devrimin yapılacağını işaretini de veriyordu, bu devrim toprak reformuydu. Bu reform şartlar gereği ilk etapta gerçekleştirilememiş olsa da, Mustafa Kemal’in 1937 yılındaki bir konuşmasında bu karardan vazgeçmediği net olarak görülmektedir: “Bir kez, ülkede topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir neden ve yöntemle bölünmez bir biçime dönüşmesi, büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri toprak genişliği, toprağın bulunduğu ülke bölgelerindeki nüfus yoğunluğuna ve toprak ve verim derecesine göre sınırlanması

---

²⁵⁰ Aralov, a.g.e., s. 201-202.

²⁵¹ Arı İnan, a.g.e., s.302.

²⁵² a.k., s.302.

gerekir.”²⁵³ Yapılacak reformun ayrıntılarına kadar düşünülmüş olduğu açıktır, fakat Mustafa Kemal’in erken vefatı bu reformun gerçekleşme şansını yok etmiştir.

Atatürk: “Kırsal alanda tarlasız topraksız köylü kalmamalıdır, daha da önemlisi çiftçi ailesini geçindiren toprak asla parçalanmamalıdır. Büyük çiftçilerin ve toprak ağalarının mallarının genişlemesi nüfus yoğunluğuna ve toprağın verimliliğine göre sınırlandırılmalıdır” diye belirtmiştir. Tarım; vergi indirimi, özel okullar, kredi kolaylığı ve sulama alanları ile desteklenmiştir.²⁵⁴

Mecburi endüstrileşme çabaları karşısında tarım sektörü eskiden olduğu gibi, Türk ekonomisinin temelini teşkil ediyordu. Gelişen ulaşım ağı, o zamana kadar yararlanılamayan bölgesel üretim fazlalarının pazarlara girmesine yol açtı. Devlet, tarım alanındaki çalışmalarını teknik ve teşkilatlandırıcı tedbirler ve finansman yoluyla desteklemeye başladı. Pulluk ithali kolaylaştırıldı. 1927’de 210.794 olan pulluk sayısı 1936’da 410.365’e çıkarıldı. Tarım kredileri de 1923 ile 1938 yılları arasında 8 milyon liradan 41 milyon liraya yükseltildi.²⁵⁵

Mustafa Kemal Atatürk; ulusal bağımsızlığımızı tehlikeye sokacak, denetimsiz borçların ne anlama geldiğini bildiğinden 15 yıl boyunca TBMM açılış konuşmalarında; maliye, denk bütçe, vergi uygulamaları, milli kambiyo, Türk parasının değerinin korunması ve alınan borçların hangi koşullarda kullanılması gerektiğini sürekli vurguladı.²⁵⁶

---

²⁵³ a.k., s.303.

²⁵⁴ Rill., a.g.e., s.114.

²⁵⁵ Atatürk’ün Ekonomi Görüşü, s. 20.

²⁵⁶ E. Tomris Yılmaz, “ Mustafa Kemal Atatürk ve Maliyemiz”, İleti Dergisi, Atatürkçü Düşünce Derneği, Sayı 77, Mayıs 2002, s. 19.

Sonuç olarak, Cumhuriyetin kurulmasından sonra ağırlık kazanan ekonomik kalkınma çalışmaları, uygulanan denk bütçe hedefli maliye, paranın değerini korumayı hedefleyen sıkı para politikası, dış ticaretin ihracat yönünü arttırarak dış açık verilmemesine ve döviz girişinin arttırılmasına yönelik dış ticaret ve yabancı sermaye politikaları ve tarımı geliştirici politikalar başarıyla uygulanmış ve belirlenen hedeflere planlar doğrultusunda ulaşılmıştır. Planlanıp uygulanamayan toprak reformu, Atatürk'ün vefatından sonra tamamen unutulmuştur.

II.2. Atatürk'ün Uyguladığı Ekonomi Politikaları

Atatürk'ün uyguladığı ekonomi politikaları zamana ve ülkenin içinde bulunduğu şartlara göre değişiklik göstermektedir. 20'li yıllarda uygulanan “liberal politika”ların katı ve net bir liberal politika olmadığı ve 30'lu yıllarda uygulanan “devletçi politika”ların da katı bir devletçi politika olmadığı bilinmektedir.

Bugün, “Kemalist Sistem” olarak tanımlanan Mustafa Kemal'in, 1929 sonrası uyguladığı ekonomi politikaları, Kapitalist ve Sosyalist ülkelerinde katı sistem anlayışından vazgeçerek, uygulamaya çalıştıkları sistem olduğu bilinmektedir. En liberal ülkelerde dahi, devletin ekonomi içerisinde yer aldığı ve az sayıdaki Sosyalist sistemi benimsemiş ülkelerde de, özel sektörün önünün açıldığı aşikârdır.

II.2.1. Atatürk ve Liberal Politikalar

Atatürk, ferdi teşebbüsün korunmasını ve desteklenmesini demokratik rejimin vazgeçilmez bir kuralı olarak görmektedir. Ekonomik kalkınmanın temelinde “ferdi

teşebbüs ve menfaatin” bulunmasını doğal bir olgu olarak kabul etmektedir. Devletin ekonomik faaliyetinin ferdi teşebbüsü engelleme noktasına getirilmesini istememektedir.²⁵⁷

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922 günü meclisin üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada, “ekonomi politikamızın önemli amaçlarından biri de, toplumun genel çıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendiren ekonomik kuruluş ve girişimleri parasal ve teknik gücümüzün yettiği oranda devletleştirmektir” demesine rağmen 17 Şubat 1923 günü İzmir’de toplanan ve kendi açış konuşmasıyla başlayan “Türkiye İktisat Kongresi”nde daha ılımlı bir yol izlemiştir.²⁵⁸

Kongre, o günkü toplumsal ve ekonomik yapı içinde işlev ve güç sahibi olan kişileri bir araya getirmişti. Böylece eşraf, ayan, tüccarlar ve özellikle İstanbul ticaret çevreleri güçlerini bir kez daha kanıtladılar. Kongre, hükümete bu grupların çıkarlarına uygun öneriler yaparak²⁵⁹ ekonomiyi canlandırmayı amaçlamıştır.

Bu dönemde özel sektörün desteklenmesine karşın tam anlamıyla ‘bırakınız yapınlar’ anlayışında bir liberal politika güdülmemiştir. Kongrede, ülke kalkınmasının önünün açılması, esnafın, tüccarın, sanayicinin ekonominin çarklarını harekete geçirmelerini sağlayacak desteklerin verilmesini kapsayan kararlar alınmıştır.

Hükümet, bu dönemde ülkenin içte ve dışta tanınmasını sağlayacak faaliyetlerin yanı sıra medeniyet yolunda yaptığı devrimler üzerinde yoğunlaşmıştı. Ekonominin, İzmir İktisat Kongresi’nde yapılan çalışmayla özel sektöre bırakılmış olması, hükümetin

---

²⁵⁷ Olcaytu, a.g.e., s.231.

²⁵⁸ Şerafettin Yamaner, Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1999, s. 185.

²⁵⁹ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye- 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitabevi, 26. Basım, İstanbul, Mayıs 2000, s. 350.

tamamen ekonomiden kopmuş olduğunu göstermemektedir. 1924 yılında kurulan İş Bankası, buna verilebilecek en güzel örneği oluşturur.

Her şeyden önce tartışmasız bir gerçektir ki Atatürk'ün ekonomik ve sosyal alana ilişkin düşünceleri ve öncülük ettiği politikalar, dönemden döneme gösterdiği bazı değişikliklere rağmen, hiçbir zaman liberalizmle aynı çizgiye oturmamıştır. Atatürk, liberalizmin geçen asırda Avrupa toplumlarını ne büyük felaketlere sürüklemiş olduğunun çok iyi bilincindedir. Atatürk'ün bu bakış açısı, partisinin temel ilkelerini belirleyen Altı Ok'tan birinin 'devletçilik', bir diğerinin de 'halkçılık' olmasıyla ayrıca somutlaşmıştır.²⁶⁰

Mustafa Kemal Atatürk: "Türkiye Cumhuriyeti Devleti Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa zamanda yapmağa muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir"²⁶¹ sözleriyle bu dönemde uygulanan sistemin liberalizm olmadığını açıkça ifade etmiştir.

Sonuçta bu dönemde şartlar gereği özel girişim desteklenmiş olsa da, devletin ekonominin içinde aktif olarak yer aldığını Avcıoğlu, şöyle özetlemiştir²⁶²:

Daha liberalizm döneminde, 1924 yılında, Haydarpaşa – Ankara, Eskişehir – Konya, Arifiye – Adapazarı demiryolları ve Haydarpaşa Limanı ve rıhtımı devletçe satın alınır. Yabancı sermayenin Reji idaresine, Tütün Tekeli kurarak 1925 yılında son verilir. Yine aynı yıl çıkarılan 608 sayılı yasa ile, terk edilen ve yeni bulunan madenlerin, devlet eliyle, hiç değilse çoğunluğu Türklere ait Türk şirketleri eliyle işletilmesi kabul edilir ve böylece yabancı sermayenin maden alanında genişlemesi önlenmek istenir. 1926 tarihli Petrol Kanunu ile de petrol araştırma ve işletme hakkı, ilke olarak devlete bırakılır. Kıt kaynaklarla devlet, altyapı yatırımlarına, özellikle demiryolu yapımına, hızlı sayılabilecek bir tempo ile girişir.

²⁶⁰ Alpaslan Işıklı, Sosyalizm, Kemalizm ve Din, İmge Kitapevi Yayınları, 3. Baskı, 2001, Ankara, s. 134.

²⁶¹ Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, s. 65.

²⁶² Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, 4. Kitap, s. 1388.

II.2.2. Atatürk ve Devletçilik

Lozan Antlaşmasına bağlı olarak kabul edilen ticaret antlaşmasına göre Türkiye beş yıllık bir süre için etkin bir iktisadi korumacılık politikası uygulayamayacaktı. Tarihin sürükleyişinin Osmanlı'dan Cumhuriyete aktardığı bu tablonun olumsuzluğu karşısında düşüncede var olan fakat uygulamada görülmeyen devletçilik 1923–1930 arasında içeriği olmayan boş bir sözcükten ibarettir.²⁶³

Kemalistler, kendi ulusal burjuvazilerinin bencilce davranışıyla çakışan dünya krizi karşısında tam laissez-faire siyasetini yeniden gözden geçirmek zorunda kaldılar. 1929 ile 1931 yılları arasında hükümet, ekonomiyi özellikle de dış ticareti korumacı bir yaklaşımla devletin denetimi altına sokmak için bir dizi önlem aldı. O sırada devlet ulusal sanayiye doğrudan müdahale fikrini benimseme noktasına henüz gelmemişti. Gene de devletçilik olarak betimlenen bu siyaset 1930'da açıkça tartışılıyordu.²⁶⁴

İzmir İktisat Kongresinde benimsenen ve 1929 yılı dünya ekonomik buhranına kadar devam eden liberal çizgideki politikalar istenilenleri yeteri kadar verememiştir. Yurdun birçok bölgesine yatırım yapılmamıştır, demiryollarında yeni bir gelişme olmamıştır, tarımda beklenen gelişme yakalanamamıştır. Bunların yanı sıra dünya buhranının etkisiyle ortaya çıkan koruma tedbirleri devletçilik prensibinin benimsenmesini sağlamıştır.

1923'den Devletçiliğin ilke olarak benimsendiği döneme kadar geçen sürede, iki amaç gerçekleştirmek istenmişti. Bunlardan biri milli sanayici ve tüccar yaratma ve bunlar

²⁶³ Ahmed Güner Sayar, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine ait Değişmeler, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 231–232.

²⁶⁴ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çeviren: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları: 292, Baskı: Sistem Ofset, İstanbul, Aralık 1999, s. 119.

vasıtasıyla milli sermaye birikimini artırma, diğeri ise Osmanlı devletinden arda kalan ve sanayileşmeyi önleyici engelleri (yabancı şirket ve bankalar, gümrük imtiyazları gibi) kaldırmaktır.²⁶⁵

Gerçekte Dünya Ekonomik bunalımı ve bunun Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri yanında ekonominin geçmişte aldığı yol, iş başındaki Hükümeti de yeni bir model aramaya yöneltmiştir. Bu yeni model ekonomide devletçilik modelidir.²⁶⁶

Cumhuriyeti kuran kadronun bir alışkanlığı vardır. İşlere hep bir strateji ile bakmak. İşte, sanayileşmeyi adım adım giderek değil de, büyük bir solukla hamle yapıp yol olarak çözülebilecek bir iş saymak bu alışkanlığın ürünüdür. 1930’lu yıllarda, liberalizm (veya kontrolsüz bir kapitalizm), bu stratejiye uygun bir zemin sağlayamaz. Çözüme devletçi bir mantıkla erişilecektir.²⁶⁷

Geleneksel merkeziyetçilik ve toplumun tek güvencesinin devlet olduğu düşüncesi çerçevesinde, Cumhuriyet rejimini kuran kadronun büyük kuşkusu, iktisat alanının giderek içinde barındırabileceği özerkleşme ve devlet denetimi dışına çıkmak eğilimlerini kontrol altına almak ve iktisadi yaşamın oluşturacağı toplumsal hareketliliği devlet ekseninde tutmaktır.²⁶⁸

---

²⁶⁵ Cem Alpar, “Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm”, Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17–22 Mayıs 1981), İş Bankası Kültür Yayınları, Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi:10, 1984, Ankara, s.715.

²⁶⁶ a.k., s. 717.

²⁶⁷ Kuruç, a.g.e., s. 125.

²⁶⁸ Ahmet İnel, “ Devletçiliğin Anatomisi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 419.

Devletçilik ilkesinin kabulünde, Osmanlı Türkiye'sinin ekonomisine ulusalcı tepkinin yanı sıra, 1929–30 Dünya Krizi de, devletçilik politikasına geçişte en büyük etkide bulunan etmen oldu.²⁶⁹

1929 Dünya ekonomik buhranından sonra benimsenen devletçilik prensibi C.H.P. programına ise 10 Mayıs 1931 de girmiştir ve ilk olarak net tanımı bu programda yer almıştır.

Atatürk Devletçiliğinin CHP'nin Mayıs 1931 Kongresi'nde saptanan programındaki tanımı şöyledir: "Bireysel çalışma ve işleri temel tutmakla birlikte olanaklı olduğunca az süre içine ulusu refaha ve ülkeyi bayındırlığa erdirmek için ulusun genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlerde özellikle ekonomik alanda devleti eylemli olarak ilgilendirmek önemli ilkelerimizdendir."²⁷⁰ Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, devletin ekonomi içerisinde yer alması katı bir devletçilik anlayışıyla olmayacaktır.

CHP ve hükümet programlarına devletçilik ilkesinin girmesi, sanayileşmenin devlet eliyle yürütüleceğini tescil ediyordu.²⁷¹ Fakat özel girişimin temel alınacağı açıkça ifade edilmiştir.

Devletçilik uygulamaları belirgin bir biçimde 1932'de başlar. 1929–1931 yıllarında da bu yeni yolun habercisi sayılabilecek bazı işaretler vardır. Örneğin 1930 yılı içinde dış ekonomik kontrollere ve korumacı bir dış ticaret politikasına başvurulmuştur. "Devletçilik" sözcüğünün henüz tanımlanmayan bir içerikle ilke olarak benimsenmesiyle yine 1930'da

²⁶⁹ Robert W. Kerwin, "Türkiye'de Devletçilik 1933–50", Türkiye'de Devletçilik, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Araştırma Dizisi, Bayrak Matbaası, İstanbul, 1995, s. 99.

²⁷⁰ Tekin Alp, Kemalizm, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.243.

²⁷¹ Asaf Savaş Akat, "İktisadi Politikalar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1102–1103.

özellikle Serbest Fırka- Halk Fırkası tartışmaları sırasında gerçekleşmiştir. Ancak biz incelenen dönemleri iktisadi icraat ölçüsüne vurarak ayırma yolunu seçip, devletçiliğin 1932 yılında uygulamaya başladığını tespit ediyoruz.²⁷²

Devletçilik ile birlikte tartışma gündemine gelen diğer bir konu ekonomik planlamadır.²⁷³

Atatürk ilkelerinden “Devletçilik” memleketin ekonomik bakımdan devlet bünyesine bir sorumluluk vermekle beraber, planlı devreye girişi de sağlamıştır. Ekonomik gelişmenin endüstrileşme ile mümkün olacağına göre, hükümet teşkilatı içinde yer alması ve memleketin bu yönden, toptan ele alınarak düzenlenmesi gerekir. Bunda iki esas bulunuyor:(1) Devletin kurduğu tesisler ve onların işletilmesi. (2) Yapılmasını özel teşebbüslere bıraktığı işlerin coğrafi bölgelere göre düzenlenmesi ve denetimi.²⁷⁴

Devletçiliği, İnönü'nün açıklamalarıyla yorumlayan Kadro dergisinin yazarlarından Vedat Nedim, şöyle yazmaktadır²⁷⁵:

Türk Devletçiliğinin gayesini İsmet Paşanın İzmir nutkunda en veciz bir tarzda izah edilmiş buluyoruz: “İktisatta milli varlığı müdafaa etmek ve iktisatta geri bırakıldığımız mesafeleri kapatmak mecburiyeti iktisadi devletçiliğimizin izahıdır.” Milli varlığımızı müdafaa etmek ve geri bırakıldığımız mesafeleri kapatmak devletçiliğimizin ana ve esas gayeleri olduğuna göre, bu hedeflere götürecek siyaseti bir plan etrafında tebellür ettirmek icap eder. İşte Türk Devletinin iktisat planı, bizi bu günkü mücerretlikten kurtaracak ve her meseleyi umumi siyasetimize bağlı bir parça, fakat başlı başına müşahhas maddi bir dava olarak mütalaa edecektir.

²⁷² Korkut Boratav, “Türkiye’de Devletçilik”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 413.

²⁷³ Alpar, a.g.e., s. 724.

²⁷⁴ Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, s. 24.

²⁷⁵ Vedat Nedim Tör, “Mefhum Teşkilatı Değil Madde Teşkilatı”, Kadro, 8. Dergi, Ağustos 1932, s.16–17.

Mustafa Kemal'in devletçiliğinde, bir plan içinde, birey, toplum, millet ve devletin kalkınmasına, aynı zamanda bunların iktisadi gelişme ve girişimlerine, akla ve bilime uygun bir birleşim içinde yer verilmesi, kesin bir kural, bir ilke olarak benimsenmiştir.²⁷⁶

Devletçilik anlayışlarının farklılıklarına bağlı olarak farklı içerikli plan önerileri 1931 yılı sonlarıyla 1932 yılı başlarındaki tartışmalarda önemli bir yer kazandı.²⁷⁷ Bu anlayış farklılıkları farklı plan içeriklerinin yanı sıra günümüze kadar gelen 'şartların doğurduğu geçici politikalar' ve 'ideolojik bir sistem' tartışmasını da, başlatmış olmaktadır.

Devletçiliğin doğuşunu Atay, şu sözlerle; "Yeni Türkiye'de Devletçilik, bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır. Bir tarihi zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu. Mesele bundan ibaret. Yeni Türkiye, kendi yapmak veya hiç bir şey yapılmamasına boyun eğmek arasında seçmeli idi."²⁷⁸ özetlemektedir.

Atatürk Devletçiliği 'Sosyalizmin anladığı manada ve bir doktrin mahiyetinde olan devletçilik değil, sadece pratik ve pragmatik manada yani milli ekonominin zaruretleri, memleketin hızlı kalkınması ve bunun için sanayileşmesi ihtiyacı ile sınırlı olan özel teşebbüsün tam güvenlik ve istikrar içinde varlığını sürdürmesini de lüzumlu bulan başka bir deyimle, karma ekonomi sistemine dayanan hızlı sanayileşmeye dönük bir kalkınmayı gerçekleştirecek bir devletçiliktir.'²⁷⁹ Giritli'nin, bu yorumu da Atay'ı destekler niteliktedir.

²⁷⁶ Akçakayalıoğlu, a.g.e., s. 593.

²⁷⁷ İlkin, "Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü", s. 258.

²⁷⁸ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Bates Yayını, İstanbul, 1984, s.452.

²⁷⁹ İsmet Giritli, "Kemalizmin Sosyo-Ekonomik Yönü", Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, İ.Ü. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1975, s.298.

Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi XIX. Asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapıldığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak.²⁸⁰ Afet İnan'ın, görüşü de bu yönde olmuştur.

Devletçiliğin iktisadi düzlemdeki görünümü "karma ekonomi" anlayışıdır. "karma ekonomi" yaklaşımı sosyalizm benzeri bir yaklaşım olmayıp, esas itibarıyla ekonominin gerekli altyapısını hazırlayıp, kalkınma sürecine paralel olarak piyasa ekonomisine geçişin gerçekleştirilmesidir. Fakat bu sistemi sadece karma ekonomi olarak değerlendirmek yanlış olacaktır.

Özetle, 1930'dan sonra getirilmek istenen ekonominin genel açısı, Atatürkçülüğün Halkçılık ve Ulusçuluk ilkeleri ile birlikte düşünülünce, sosyal bir içerik ile dolu halkçı, devletçi bir açı olmuştur. Tekniği de devlet sektörü ağır basan bir planlı ekonomidir. Bunu herhangi bir karma ekonomiden ayıran nokta; ekonomide halk kapasitelerini işletmek, halkı ekonominin sahibi kılmak, ekonomik iktidar olma gücüyle siyasal iktidarı da sağlıklı kılmak olmasıdır.²⁸¹

Gelişme ve sanayide devletin üstünlüğü ile özel ve hatta yabancı girişimciliğin kararlı bir çabayla desteklenerek bunları birleştirmesi, bu nedenle devletçiliğin karışık

---

²⁸⁰ Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 15.

²⁸¹ Yamaner, a.g.e., s. 189-190.

olarak nitelenmesi yanlış olabilir. Bu özelliği Türk devletçiliğini özgün yapmakta ve bu özgünlüğün ideolojik ve kavramsal yönü bulunmaktadır.²⁸²

Türk Devletçiliği, hem sosyal açıdan hem de ekonomik açıdan aynı derecede orijinal bir harekettir. Doktrinlerden öğrenilmiş ama doktrinel davranışa saplanıp kalınmamıştır.²⁸³

Bu devletçilik, yurt ve dünya koşullarının yarattığı kendine özgü bir ekonomik modeldir. 1929 dünya bunalımından Türkiye'yi kurtaran, kapitalizmin bu büyük çöküntüsünü, büyük kayıplara uğramadan atlatmamızı sağlayan yol, yöntem, model, işte bu devletçilik uygulamalarıdır. Bunları yadsımaya, yok saymaya hiç olanak var mıdır?²⁸⁴

Artık yeni bir devlet anlayışı doğmuştu. Bu, müdahaleci devlet idi. Bu sonuncu devlet de yine liberal doktrine dayalı kapitalist sistemin mülkiyet, miras ve benzeri konulardaki temel hukuki niteliklerini muhafaza ediyordu. Ancak ne var ki eski tarafsız devletten yine de çok farklı idi. Her şeyden önce bu yeni devlet, iktisadi alanda bir girişimci olarak da yer alabiliyor ve liberal doktrinin âdeta kutsal addettiği mülkiyet ve miras konularında kamu yararı gereği bazı kısıtlamalar getirebiliyordu.²⁸⁵

Atatürk'ün devletçilik anlayışı bir kalkınma modelidir.²⁸⁶ Bu kalkınma modeli, planlı kalkınmayı gerektirmektedir. Devlet öncülüğünde planlı ve eşgüdümlü yürütülecek

²⁸² Z. Y. Herslag, "Atatürk'ün Devletçiliği", Türkiye'de Devletçilik, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Araştırma Dizisi, Bayrak Matbaası, İstanbul, 1995, s. 209.

²⁸³ Ernst E. Hirsch, Hatıralarım- Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Türkiye İş Bankası Vakfı- Hukuk Fakültesi, Ankara, 1985, s. 338.

²⁸⁴ Uğur Mumcu, "Nereden Nereye", <http://ataturk.kemalistler.net>, 25.01.2006.

²⁸⁵ Halil Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 75.

²⁸⁶ Mustafa Aysan, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000, s.35.

bu kalkınma anlayışının içerisinde özel girişim de vardır. Fakat kamu yararı gereği devlet ekonomiyeye müdahale edebilecektir.

Devletçilik, özel girişimi ‘esas’ kabul eder, ama toplumun genel yararının gerektirdiği her noktada görevli sayar. Bu çerçeve içerisinde devlet ne kutsaldır ne de ideolojik bir öğedir. Sadece dengeli sağlıklı, huzurlu bir topluma ulaşmada etkili ve vazgeçilemeyecek bir araçtır.²⁸⁷

Özetle, Atatürk’ün Devletçilik ilkesi iki ana hedefe odaklanmıştır: Ekonomik bağımsızlık ve hızlı kalkınma. Bu hedeflere o dönem koşulları içinde liberal bir politika ile ulaşma olanağı yoktu. Atatürk serbest piyasa ekonomisine karşı olmayıp, zaman içinde özel sektörün gelişip devlet sektörünün üstlendiği işlerin bir kısmını devralmasını istemiştir. Bu nedenle, Devletçilik İlkesi; ekonomide bütün işleri her zaman devlet yapacak anlamına gelmemektedir.

Sonuç olarak: “Devletçilik programı mantıklıydı ve Türk’lere Osmanlıda yaşayamayacakları ve en hızlı şekilde ihtiyaç duydukları ekonomik kalkınmayı sağladı.”²⁸⁸ Ve “Dünya Ekonomisi, tarihinin en ağır ekonomik krizini yaşarken, Türkiye Atatürk’ün akılcı ekonomi politikaları sayesinde bu buhranı en hafif biçimde atlattır. 1929–39 Dünya sanayii üretim artışı %19 iken Türkiye’de %96 olmuştur.”²⁸⁹ Bu oranlarda yürütülen planlı devletçilik uygulamalarının ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyetimizin ilk on beş yılı, her bakımdan bir kuruluş devridir. 1933 ve 1936 endüstri planları Devletçilik prensibinin tatbikatını bize belgeleriyle vermektedir. Daimi

²⁸⁷ Ahmet Taner Kışlalı, “Kemalizm Geleceğin Öncüsüdür”, Demokratik Toplum Çağrı Bildirisi, Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi, Mersin 2000.

²⁸⁸ Rill, a.g.e., s.110.

²⁸⁹ Nil Türker Tekin, Anahatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2001, s.186/187.

gelişme halinde olan sosyal bünyede yeni şartlar yeni ekonomik planlara ihtiyaç gösterir. Bu bakımdan Atatürk'ün koyduğu bu ilke, şartlara göre uygulamaya ve geliştirilmeye müsaittir.²⁹⁰

Türkiye'de 1929 yılından 1945'lere kadar uygulanan devletçilik politikası bir anlamda Batı tarihinin 16–18 yy. kapitalizmin ilk birikim aşamasında izlenen merkantilist ekonomi politikasına benzetilebilir. Devletin ulusal ekonomiyi gümrük önlemleriyle koruyarak sermaye birikimini sağlamak ve ekonomik yaşamı sıkıca kurallayarak, özel girişkenliğin gelişmesi için elverişli koşulları hazırlamak amacıyla olduğu bu rejim liberalizmle sonuçlanan kapitalist devrimin kalkış noktası olmuştur. İşte Türkiye'deki devletçilikte ulusal ekonomiyi çeşitli yollardan korurken yerli sermayenin güçlenmesi ve özel girişkenliğin gelişmesini hızlandırıcı nesnel koşulları hazırlayan bir aşama özelliği göstermiştir.²⁹¹

Devletçilik politikalarının yürütüldüğü 30'lu yıllar, Cumhuriyet tarihinin bugüne kadar göstermiş olduğu en büyük kalkınma ve büyüme yılları olmuştur. Bu yıllarda devletçilik çerçevesinde üzerinde durulan konulardan biride stratejik öneme sahip işletmelerin devletleştirilmesi olmuştur.

Bu kapsamda millileştirilen yabancı şirketler şunlardır²⁹²:

- * Anadolu, Mersin-Tarsus-Adana demiryolları ve Haydarpaşa Liman Şirketlerinin satın alınması: 31.01.1928, 204 milyon İsviçre Frangı ödemeyi kabul etmiştir.
- * Mudanya-Bursa Demiryolu T.A.Ş.'nin satın alınması: 30.05.1931 tarihinde, 50 bin Türk Lirası karşılığı devlete geçmiştir.
- * İstanbul Türk Anonim Su Şirketinin satın alınması: 20.05.1933 tarihinde, 1933 yılından başlayarak imtiyaz süresinin sonuna kadar yılda 1.300.183 Fransız Frangı ödeme şartıyla, İstanbul Belediyesine devredilmiştir.

²⁹⁰ Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 25.

²⁹¹ Muzaffer Sencer, "Atatürkçülük ve Toplumsal Değişme", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 14, Sayı 4, TODAİE, Ankara, Aralık 1981, s. 35–36.

²⁹² Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 454–455.

- * İzmir Rıhtım Şirketinin satın alınması: 12.06.1933, 7.827.690 Fransız Frangı karşılığı devlete geçmiştir.
- * İzmir Kasaba ve Temdidi Hattının satın alınması: 31.05.1934, 162.468.000 Fransız Frangı karşılığıdır.
- * İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T.A.Ş.'nin satın alınması: 23.12.1934, 1.400.000 Fransız Frangı ile 40 yılda %7,5 faizle ödenecek 31.580.138 Fransız Frangı verilecektir.
- * Aydın Demiryolu Şirketinin satın alınması: 30.05.1935, 1.825.840 İngiliz Lirası.
- * İstanbul Telefon T.A.Ş.'nin satın alınması: 13.06.0936, 800.000 İngiliz Lirası.
- * Ereğli Şirketinin satın alınması: 31.03.1937, 3,5 milyon lira karşılığı devlete geçmiştir.
- * Şark Demiryolları T.A.Ş.'nin satın alınması: 26.04.1937, 20.760.000 İsviçre Frangı.
- * İzmir Telefon T.A.Ş.'nin satın alınması: 25.04.1938, 1.200.000 Liraya.
- * Üsküdar ve Kadıköy T.A.Ş.'nin satın alınması: 11.04.1938, 400.000 Liraya.
- * İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketinin satın alınması: 22.04.1938, 1.873.000 İngiliz Lirasına satın alınmıştır.

Liberal bir uygulamadan sonra Devletçilik anlayışı ile yapılan uygulamalar birçok kesimde rahatsızlık uyandırmıştır, kimine göre Sovyet Rusya'nın etkisi, kimine göre uygulanmasının mümkün olmadığı, kimine göre ekonomik hayatın bitirilmesi şeklinde birçok tartışmalara sebep olmuştur. Bu anlayışta olanları Vedat Nedim, 1933 yılında Kadro Dergisindeki makalesinde iki ana gruba ayırarak değerlendirmiştir:

(1). Devletin iktisat işlerine karışmasından zarar görecektir olanlar, (2). An'anevi bir liberal terbiyenin tesiri altında kalarak hususi teşebbüsün tılsımına inana gelmekte olanlar.²⁹³

---

²⁹³ Vedat Nedim Tör, "Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi", Kadro 13. Dergi, 1933, s. 10.

Vedat Nedim, birinci grubu oluşturanların millet menfaatini değil zümre ve sınıf menfaatini ön planda tuttuğundan bu gruba söylenecek fazla sözün olmadığını, bu grupla münakaşanın yapılamayacağını söylemekte. İkinci grubu oluşturanları ise, tartışılabilir bir grup olduğunu fakat tartışmaları bir takım iflas etmiş zihniyetlere değil yaşanan bir takım hadiselerle dayandırılarak yapılması gerektiğini yazmıştır.

Bizde hususi teşebbüs ne gibi zaferler kazanmıştır? sorusuyla Vedat Nedim, o güne kadar yapılan gelişmeleri değerlendirerek; hububat işinin en geri tekniklerle yapıldığını en pahalı, en karışık yöntemlerin kullanıldığını, hayvancılık da; dünyanın en talihsiz ve bakımsız hayvanlarına sahip olduğumuzu, bir Hollanda, bir İsviçre veya bir Avustralya koyununun, atının bizimkilerle kıyaslanamayacak derecede farklı olduğundan bahsetmiş, Meyvecilik işinde de; Meyvecilik için yaratılmış bir ülke olmamıza rağmen, dünya standartlarının çok gerisinde kaldığımızı, pamuk işinde; dünya pazarlarında kabul görmeyen geri tekniklerle üretilmiş pamuklara sahip olduğumuzu ifade ederek, o güne kadar uygulanan liberal politikaların bir çok alanda yetersiz kaldığını, ülkeyi bir çok alanda zarara uğrattığını anlatmaya çalışmıştır.

Vedat Nedim, Türk ziraatının devletçi ve planlı bir şekilde kalkınması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir; “Hususi teşebbüs ve ferdi hürriyet demagoglarından, bu günkü milli ve beynelmilel şartlar altında, Türk ziraatının Devletçi ve planlı bir ziraat siyasetinden başka hangi liberal tedbirlerle kurtulacağını öğrenmek istiyoruz.”²⁹⁴

Devletçiliğin amaçları konusundaki düşünce ayrılıkları 1934 Şubat’ında, Büyük Millet Meclisi diğer beş “Ok” ile birlikte devletçiliğin de Anayasaya alınması önerisini tartışırken belirgin olarak ortaya çıktı. Bayar gibi liberaller için böyle bir öneriyi hazmetmek gücü, çünkü bu, yaygın devlet teşebbüsçülüğü Türk ekonomisinin değişmez özelliği olmak

---

²⁹⁴ a.k., s.12.

anlamına geliyordu. Bu nedenle Halil Menteşe, Hüsnü Kitapçı ve Refet Bele gibi bağımsız milletvekilleri de değişikliğe şiddetle karşı çıktılar. Tecrübeli bir politikacı olarak Bayar, kendisini tartışmalardan soyutladı.²⁹⁵

Devletçilik tartışmalarının sürdüğü dönemde Vedat Nedim, Kadro dergisinde Devletçiliği şöyle tanımlıyordu; “Devletçilik, milleti sınıflara bölmeden, bir zümrenin diğer zümre hesabına istismarına meydan vermeden, bütün milli kuvvetlerin bir plan dairesinde iktisadi istiklale doğru en kısa ve en kolay bir yoldan sevk ve idaresi demektir ki, bu ancak bize benzeyen milletler için bir siyaset prensibi olabilir ve bu siyaset prensibini, ancak hakikaten müstakil bir milletin mümessili olan bir Devlet takip edebilir. Cumhuriyetin ikinci on yılı Devletçilik prensibinin hâkimiyeti bu prensip etrafında hakikî inkılâpçılarla, sözlü inkılâpçıların safraları ayrılacak ve o vakit heyecanlı bir iktisat seferberliğinin bayrağı altında bütün millet yeni Dumlupınar zaferini tadacaktır.”²⁹⁶

İsmet İnönü Türk Devletçiliğinin, bir milli müdafaa aracı olarak değerlendirilmesini şu sözlerle dile getiriyor²⁹⁷:

Asırların ihmalini telafi edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için her şeyden evvel devleti iktisatta yıpratacak âmillerden kurtarmak lâzım geliyordu. Demek ki, iktisatta devletçiliğin, biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir azimet noktası, bir temel addetmeye mecbur bulunuyorduk. Geri ve eksik vesait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük milletin sanayini ve iktisadi düzenlerine, devletin bütün vasıtaları ve imkânları ile bir an evvel vücuda getirmek, taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en mühimidir. Memleketin muhtaç olduğu sanayi, teşkilatı, vesaiti, devletin yardımcı nezareti ve hatta doğrudan doğruya teşebbüsü olmaksızın kurabilmeyi safdil olanlar düşünebilir.

²⁹⁵ William M. Hale, “Devletçiliğin Değerlendirilmesi, Kaynakları ve Amaçları”, (Çeviri: Hamit Çalışkan), Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bankası Uluslar arası Atatürk Sempozyumu (17–22 Mayıs 1981), İş Bankası Kültür Yayınları, Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi:10, 1984, Ankara, s. 697.

²⁹⁶ Vedat Nedim Tör, “İktisatta İstiklal”, Kadro, 22. Dergi, Kasım 1933, s. 17.

²⁹⁷ İsmet İnönü, Kadro, 23. Dergi, Kasım 1933, Vedat Nedim Tör’ün, “Devletçilik Yolunda Aydınlik” Makalesinden, s. 12.

İnönü'nün, yine Kadro dergisinde yayınlanan bir makalesinde bu konudaki görüşleri net olarak görülmektedir²⁹⁸:

Türlü krizlerden dolayı, en serbest nice müesseseleri, senelerden beri, sert fırtınalar karşı tutunduran, Devlet'tir. Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları (mesela tütün tüccarlarını) korumak için, hükümet, geçen senelerde hususi tedbirler almıştır. İnhisarlar, her sene hasat zamanında, piyasaya müdahale ederler. Ve bir sene, devlet inhisarı ve devletçilik aleyhinde hayal kuran nice müteşebbisler görmüşümdür ki, mevsiminde inhisarların piyasaya müdahale etmesi için, bütün idraklerini sarf ederler. Bu misallerle, devletçilik aleyhindeki en büyük iddiayı izah etmiş oluyorum: Hususi müesseseler daima kârlı çalışırlar ve devlet müesseseleri daima masraflı ve zararlı olur iddiası bütün memleketin menfaatine tedbir alırken bazen yaktığı kömürün bedelini veya inhisarın varidatını düşünmemek vaziyetinde kalan Devlet, elbette serbest bir bezirgan gibi, bir çok ahvalde kâr etmeyecektir. Bundan daha tabii ne vardır? Ve zaten devletçiliğin memleket için en büyük bir faydası da, ancak bazı ahvalde bu kadar cesurca tedbirler almasının mümkün olması ile izah edilebilir.

Bir takım Darülfünun profesörleri ki, devletçiliğin Avrupa kitaplarında yeri olmadığını öne sürerek, inkılâbımızın zaruretlerinden doğan bu prensibi ilmi bir eda ile itibardan düşürmeğe yelteniyorlar. Âli İktisat Meclisi'nin de devletin iktisadi sahadaki aczi ve kabiliyetsizliği etrafında yapılan menfi propagandaların tesiri altında kaldığına teessüfle şahit oluyoruz.²⁹⁹

Vedat Nedim sözlerine şöyle devam etmektedir³⁰⁰:

Bütün bu sözlerden kısaca ve açıkça denilmek istenen şudur: Devlet, prensip itibarile, sanayi yapamaz. Halbuki memleketin muhtaç olduğu sanayii hususi teşebbüs erbabı da başaramıyor onun için Devlet, bu işe ön ayak olmalı, sermaye koymalı, fabrikalar kurmalı, işletmeli ve ne vakit ki, bu teşebbüsler kâr getirmeye başlarlar, o vakit devlet bunları hususi müteşebbislere devretmeli. O halde Devlet, kendi teşebbüsü ile, millet vergisiyle ve millet emeği ile kurduğu fabrikaları ancak kârlı işlemeye başlayınca kadar idare edecektir. Devletin

²⁹⁸ İsmet İnönü, "Fırkamız Devletçilik Vasfı", Kadro, 22. Dergi, Kasım 1933, s. 5-6.

²⁹⁹ Vedat Nedim Tör, "Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir", Kadro, 15. Dergi, Mart 1933, s.15.

³⁰⁰ a.k., s. 17.

kârlı bir iş yapabileceğini kabul etmeyen bir meclisin böyle bir teklifte bulunmasındaki tenakusa işaret etmiştik. Devletin nasılsa kârlı bir iş yapabileceğini kabul ettikten sonra ise, bu kârı, sair bin bir türlü devlet ve millet ihtiyaçlarımız için kullanmak ve mümkünse vergi yükünü azaltmak için devletin gittikçe daralan bütçesine yeni bir varidat membaı olarak almak daha insaflı ve makul bir teklif olmaz mıydı? Hayır, muhterem Meclis, bu kârları Devlete çok görüyor. Onların “hususî müteşebbislere ve halka mal edilmesini” tavsiye ediyor.

Sonuç olarak, millî siyasetimizde devletçilik asıldır ve Türkiye’ye makinenin, ileri tekniğin ve büyük sanayinin ancak devlet kanalında girmesi ancak devlet elinde kurulması ve işlemesi, Türk inkılâpçılığın her şeyden evvel ahlakî bir zarureti, bir tabii kaidesidir.³⁰¹

II.2.3. Kemalist Sistemle Kapitalist ve Sosyalist Sistemlerin Karşılaştırılması

Marx, Hegel’den aldığı dialektik ile insanlık evrimini açıklarken dialektiğin rasyonel bir mantık içinde üç aşamadan oluştuğunu ileri sürmüştür. Tez, anti-tez, sentez. Her tez anti – tezini yaratır. Bu da yeni bir senteze yol açar. Her sentez de yeniden tez görünümüyle anti-tezini yaratacak ve böylece evrim devamlı dinamik bir görünüm kazanacaktır. Marx’ın dialektik anlayışı, Hegel’in dialektik anlayışından farklıdır. Hegel’e göre, insanları çevreleyen, gerçeği yaratan düşüncedir. Marx’a göre ise tam aksine madde biçiminde algılanan gerçek, düşünceyi yaratmaktadır.³⁰²

Marksist ideolojinin öngördüğü kişisel özgürleştirmede üç aşamayı Çam, şöyle açıklamıştır³⁰³:

Marxizm, özgürlük yerine bağımsız kılma, özgürleştirme ve kurtarmadan söz etmektedir. Kişisel özgürleştirmede de üç aşama öngörmektedir: Birinci aşama, burjuva kapitalist devlet aşamasıdır. Bu aşamada kamu özgürlükleri biçimsel olup proletaryanın sömürülmesini örtmektedir. Burjuva devlet yıkıldıktan sonra ikinci aşama başlamaktadır. Bu aşamada gerçekleşen işçi diktatörlüğü bütün burjuva kalıntılarını yok etmek için çok sert bir

³⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, “Millî İktisat Planı ve Şeker Sanayimiz”, Kadro, 24. Dergi, Aralık 1933, s. 5.

³⁰² Esat Çam, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, 1998, İstanbul, s.236.

³⁰³ a.k., s.409-410.

rejim uygulamaktadır. Bunun için işçi iktidarının faaliyetine set çeken bütün sınırlamalar kaldırılmakta ve geleneksel anlayış tamamıyla tersine çevrilmektedir. Özgürlükler devlete karşı koymak için kullanılacak araçlar değildir. Özgürlük koşullarını yaratan devlettir. Üçüncü aşama, komünizme geçtikten sonraki aşamadır. Proleter diktatörlüğü, kapitalist ve burjuva zihniyetinin kalıntıları tamamen ortadan kaldırıldıktan, sosyalist ekonominin üretimi, yaşam düzeyi yeterince yükseldikten sonra son bulacaktır. Bu aşamada devletin görevleri derece derece azalacak ve devlet ortadan kalkacak ve böylece insanlar gerçekten serbest ve özgür olacaktır.

Marxist düşünce, sınıf çatışmalarının giderilmesi için üretim araçlarının işçi sınıfı hâkimiyetinde kamulaştırılmasını öngörmekte ve sınıf çatışmalarından meydana gelen çatışmaların ortadan kalkacağını, son aşamada sınıfsız olan toplumun iç çatışma yaşamayacağını ve bütün üyelerinin aynı kanıda olduğu bir birliğin gerçekleşeceğini kabul etmektedir.

Atatürk halkımızın sınıflar halinde ayrılmasını ve sınıfların birbirleri ile çatışmasını asla düşünmemiş ve Marksist sistemin temelini teşkil eden sınıf bilincini ve sınıflar arasındaki mücadeleyi kesinlikle reddetmiştir.³⁰⁴

Liberalizm, felsefe gereği ulusal çıkarları sınıf ve grup çıkarlarından üstün tuttuğunu savlamaktadır. Faydalı faydacılık düşüncesi, kişinin mutluluğu ereğine ulaşmada kişi istek ve gereksinmeleriyle toplumun istek ve gereksinmelerinin bağdaştırılmasını öngörür.³⁰⁵

Atatürkçülük tüm eylem, söz ve ülküleriyle bilinen siyasal doktrinlerden birine çok yaklaşıyorsa nitelendirilmesi kolay olabilirdi. Ne var ki Atatürkçülük tam olarak ne liberalizmle ne faşizmle ne de komünizmle yakınlaşmaktadır. Bu nedenle Atatürkçülüğü ancak değişik siyasal rejimlerin ve ideolojilerin kurum ve uygulamalarıyla karşılaştırmak

---

³⁰⁴ Olcaytu, a.g.e., s. 228.

³⁰⁵ Çam., s. 246.

suretiyle ne bakımlardan hangi ideoloji ve uygulamalara yakınlaştığını saptayarak sınırlarını belirlemek olanaklıdır.³⁰⁶

Atatürkçülük bir doktrin kalıbı içinde dondurulmuş olsa idi dinamizmi, değişik koşullara uygulanabilme ve bugün Türk toplumuna yön verebilme yeteneğini tüketmiş olabilirdi.³⁰⁷ Atatürkçülük, statik bir devrimcilik olmayıp dinamik, canlı, kendisini yenileyen ve süreklilik öngören bir devrimcilik niteliği taşımaktadır.

Atatürk düşüncesi, amaç-kaynak arasında bir dengeleme yaptıktan sonra en uygun zamanda hedefe varmayı öngörür. Atatürk, “zamanlama ustası” idi.³⁰⁸ Bu özelliği planlı çalışmalarında ve planlarını doğru zamanlamayla uygulamaya geçirmesinde açıkça görülmektedir.

Ne Cromwell, ne Robespierre, ne Lenin ve ardından gelenler, önderlik ettikleri ulusu bilim felsefesi, düşünme yöntemi kısacası geleceğini değiştirme yoluna götürmeğe kalkışmamışlardı. Mustafa Kemal, bütün insanlığın içinde çırpındığı uygarlık bunalımının temel sorununa yani çağdaş bilimin sağladığı güçlü teknolojinin nasıl kullanılacağı sorununa en geçerli yaklaşımı getirmektedir.³⁰⁹

Arjantinli Blanco Villalta'nın değerlendirmesi şu yöndedir³¹⁰:

---

³⁰⁶ a.k., s. 252.

³⁰⁷ Bülent Ecevit, “Atatürk ve Doktrin”, Forum, Sayı 208, 1 Aralık 1962, (Alıntı: Çam, a.g.e., s. 252).

³⁰⁸ Yüksel Ülken, Atatürk ve İktisat, İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1981, (Alıntı: Çam, a.g.e., s. 253).

³⁰⁹ Özer Ozankaya, “Cumhuriyet’in 80. Yılında Atatürkçü Uygarlık Dizisinde Eğitimin Yeri”, Cumhuriyet’in 80. Yılı Armağanı, Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi Yayınları, (Editör:Nuri Adıyeke), 2004, İstanbul, s.131.

³¹⁰ a.k., s. 131.

Atatürk, Doğu ve Batı'daki güç kutuplarına kendisini bağlayabilecek her türlü bağdan özgür, kendi kararlarını kendisi verebilen bir Türkiye yarattı. Bu bakımdan Sakarya'nın kahramanı, Üçüncü Dünyanın da öncüsü sayılabilir. Atatürk insanlık tarihinin kaydettiği zafer taklarının altından, asil olarak bütün zamanlarının en büyük komutanlarından biri özelliği ile değil, siyaset kuramının en büyük filozoflarından biri olarak geçmiştir. Atatürk, insanlığın geleceği için geniş olanaklar içeren bir siyasal plan katkısında bulunmuştur.

Atatürkçülük; kelime anlamına göre bir “siyasi ideolojiyi” ifade ederse, genel anlamı içinde Atatürkçülük; O'nun devrim ve ilkelerine bağlılık anlamını taşır. Siyasi ideolojiler bir doktrine dayandığı için belli ve dar sınırlar içinde kalacağından Atatürkçülük böyle bir çevreye hapsedilemez. Atatürkçülüğü, O'nun devrim ve ilkelerine bağlılık olarak kabul etmek, gerçek anlamını daha etken bir açıklığa kavuşturmaktadır. Ancak Devrimcilik ilkesiyle çağın daima değişen koşullarına açık tutmamız gereken Atatürkçülüğü, O'nun devrim anlayışı ve temel felsefesi yönünde tutmamız zorunludur.³¹¹

Teokratik bir devlet yapısına sahip parçalanmış bir imparatorluktan çağdaş Cumhuriyete, ümmetten ulusa, kulluktan yurttaşlığa geçişi sağlayan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının devrimleri sosyoloji literatüründe Kemalist model olarak modernleşme kuramında yerini almıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün modernleşen Türkiye'si İslam devletleri tarihinde önemli bir yer tutar. Anadolu ve Anadolu insanı gerçeğinin, değişen çağdaş dünya felsefesi bağlamında değerlendirilmesi sosyal ve ekonomik reformların gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Tutucu, dinci kesimlerin yüzyıllardır kontrol etmiş olduğu başta hukuk ve eğitim kurumları olmak üzere toplumsal kurumlar yeniden yapılanmıştır.³¹²

Atatürk tarafından geliştirilen ekonomik sistem, hürriyetleri koruyarak, ekonomik gelişmede kamunun ilgisini dinamik bir yaklaşım içinde değerlendiren ve sistemlerin aksaklıklarını giderici yönlerle dolu yepyeni bir sistemdir.³¹³

---

³¹¹ Olcaytu, a.g.e., s.8.

³¹² Ercan Tatlıdil, “Atatürk Cumhuriyetinin Anadolu Gerçeği ve Eğitim Anlayışı”, Cumhuriyet'in 80. Yılı Armağanı, Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi Yayınları, (Editör:N. Adıyeke), 2004, İstanbul, s.133.

³¹³ Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, s. 12.

Atatürk'ün ekonomi alanında kendinden önce öne sürülen ekonomik sistemlerle ilgili ideolojilerinden hangisini benimsediği konusunda birçok tartışmalar yapılmış ve halen yapılmaktadır. 20'li yıllarda Liberal, 30'lu yıllarda Sosyalist sistemlere yakın bir çizgi izlendiği söylene de, hiçbir zaman tam olarak ne Liberal ne de Sosyalist sistemi uygulamıştır.

Atatürk; her iki ana ekonomik sistem olan kolektivizm ve kapitalizm'i çok iyi incelemiş, kötü yönlerini atmış iyi yönlerini almış, bunların üzerine demokrasinin prensiplerini, Türkiye'nin içinde bulunduğu şartları ve Türk milletinin özelliklerini, örfünü, âdetini ve geleneğini ilave etmiş, kendini yenileyebilen, zamanın şartlarına uyabilen, devamlılığı olan ve bütün dünyaya örnek olacak yepyeni bir ekonomi "Kemalist ekonomi"yi ortaya koymuş ve bunu yıllarca başarı ile uygulamıştır.³¹⁴

Atatürk'ün uyguladığı bu yaklaşım, bir sistem mi? değil mi? tartışmalarını bir kenara bırakırsak, şunu net olarak görebiliriz. Atatürk, uyguladığı sistemin bir kitap haline gelip yeni bir sistem olarak tartışılmasının peşinde değildi. Atatürk, ülkenin gereklerine uygun oluşturduğu sistemi uygulayarak, eylemden sonuç almıştır. Atatürk'ün bu konudaki sözlerine bakıldığında bu konudaki görüşü nettir.

Mustafa Kemal Atatürk: "Programımız, karşı çıkanların gördükleri ve bildikleri biçimde bir kitap değildi. Fakat esaslı ameli idi. Biz de, uygulanamaz fikirleri, kuramsal bir takım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Fakat öyle yapmadık. Millet maddi ve manevi yenileşme ve gelişmesi yolunda, iş, eylem ve eserlerimizle, sözlerden ve ilkelerden ilerde gelmeyi öngördük"³¹⁵ demektedir.

---

³¹⁴ a.k., s. 77.

³¹⁵ Atatürkçü Düşünce ve Sonuçları, s.104.

Atatürkçülük üzerine günümüze kadar gelen ideolojik tartışmaların bir yorumunu Giritli, şöyle yapmaktadır³¹⁶:

Bir ideolog olmayan ve bize Lenin, Hitler ve Mao gibi “kutsal kitap” bırakmayan büyük Atatürk’ün, 1937’de TBMM’yi açarken verdiği söylevde, memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak kişi ve kurumları yaratmak görevini devlet ve üniversitelerimize verdiğini de biliyoruz. İşte biz, Atatürk’ün sözünü ettiği bu ideolojinin, Mustafa Kemal Atatürk’ün beyan ve aksiyonlarından oluşan Atatürkçülük ideolojisi olduğuna inanıyor ve bunun Marksizm- Leninizm, nasyonal sosyalizm ve teokrasi gibi kitaba, dogmatik bir sisteme ve katı bir doktrine dayalı bir ideoloji değil, akıl ve bilim mihrine ve milli hakimiyete dayalı pragmatik ve demokratik ve çağımızda “modernleşme ideolojisi” olarak adlandırılan bir ideoloji olduğu görüşünü savunuyor ve Atatürkçülüğün bir ideoloji olarak kabulünün ise yakın mazide gözlediğimiz ve diğer aşırı ideolojilerce kapatılmak istenen ideolojik boşluktan gençlerimizi koruyacağına inanıyoruz.

Dikkat edilirse, bu düşünce ve yaklaşım tarzı; sorunlara millet, ülke ve halk açısından bakıp yaklaşmasıyla, daha ilk adımda çağın diğer düşünce tarzlarından, kişisel açıdan bakan liberal düşünce tarzından da, sınıf açısından bakan Marksist düşünce tarzından da ayrılmaktadır. Daha ilk adımda ortaya çıkan bu ayrılık, büyük ölçüde düşünce tarzlarının kurucularının kimliklerinden ve çalışmalarından gütmüş oldukları amaçlardan ileri gelmektedir.³¹⁷ Çizelge 4’te, Atatürk’ün ekonomik bakış açısıyla Marx ve Smith karşılaştırılmıştır.

³¹⁶ İsmet Giritli, “Atatürkçülük İdeolojisinin Dogmatik İdeolojilere Üstünlüğü”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, AKDYYK Yayınları, Cilt: VI, Sayı 16, Kasım 1989, TTK Basımevi Ankara, 1990, s.28.

³¹⁷ Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı, s.51.

Çizelge 4. Ekonomik Sistemlerin Karşılaştırılması

FAKTÖRLER	ATATÜRK	MARX	SMİTH
1- Bakış Açısı	Millet – Ülke - Halk	Sınıf	Kişi
2- Amaçları	— Milletın onur ve şerefle yaşaması	— İşçi sınıfı egemenliği	— Kişinin refah ve mutluluğu
3-Hareket Noktaları	— Milletın topyekun refah ve mutluluğu	— Toplumun refah ve mutluluğu	— Arz- Talep
4-Yaklaşma Yöntemi	— Milli ihtiyaçlar	— Maddi alt yapı	— Arz- Talep
	— Milli eğilimler	— Tez - Antitez	— Kişisel yarar
	— Ortak noktalardan ve paralellikten yürüme	—Çelişkilerden ve çatışmalardan yürüme	— Serbest rekabetin gizli eline terk etme
5- Sonuç	— Uzlaştırıcı ve Birleştiricidir	Çatıştırıcıdır	Kendi haline terk eder

Kaynak: Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı, KKK Yayınları No:2, Ankara, 1982, s. 51.

Çizelge 4’te görüldüğü gibi, Atatürk’ün ekonomik bakış açısı, amaçları, hareket noktaları ve yaklaşım yöntemleri Marx ve Smith’den farklı özellikler taşımaktadır.

Kemal Atatürk, emir almaya değil, daima emir vermeye; izlemeye değil, yönlendirmeye yatkın bir lider olmuştur.³¹⁸ Bunu yapabilmek, olay ve gelişmelere doğru yön verebilmek için de, zaman zaman nedenlerine inmek zorunda kalmıştır. İşte, izlediği bu yöntem Atatürk’ün kendine özgü bir düşünce ve yaklaşım tarzı yaratması ile

³¹⁸ Donald E. Webster, The Turkey of Atatürk- Social Process in the Turkish Reformation, New York, 1939, s. 123–196, (Alıntı: Cemal Enginsoy, ABD Kaynaklarına Göre Atatürk, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, AKDITYK Yayınları, Cilt: VI, Sayı 16, Kasım 1989, Ankara, s. 75–92.)

sonuçlanmıştır. Bu yüzden ortaya koyduğu düşünce ve yaklaşım tarzı, bir takım teorik modeller yerine yönetim sanat ve tekniğinin inceliklerini sergilemektedir.

Ne var ki, düşünce ve yaklaşım tarzları arasındaki farklar bu kadarla kalmamaktadır. Düşünce tarzlarının dayandığı temel anlayışlarda da farklar vardır, hareket noktalarında da. Örneğin Marx, sosyal olay ve gelişmeleri, Tez-Karşı Tez ilişkileri (Diyalektik felsefe) çerçevesinde ele alıp, açıklamağa çalışırken, Atatürk temel şartlardaki değişmelere bağlı olarak değişip gelişen ihtiyaç ve eğilimlerin zorlamasının sonucu ve insan aklının eseri olarak kabul ve değerlendirmektedir. Yine, Marx, sonuçlara sosyo ekonomik çelişkilerden yürürken, Atatürk, sosyo ekonomik paralellikten ve toplumu meydana getiren insanların duygu, düşünce ve anlayışları arasındaki ortak noktalardan yaklaşmaktadır. Bu nedenle de Marksist düşünce tarzının aksine Atatürk'ün düşünce tarzı yaklaşımcı, uzlaştırıcı ve barışçı bir düşünce tarzı olarak görünmektedir.³¹⁹

Kemalist sistem, ihtiyaç ve eğilimlerden yararlanma bakımından bir ölçüde liberal düşünce tarzına yakın görülmele beraber, temel anlayışlar bakımından bu düşünceden de ayrılmaktadır. Her şeyden önce, bu iki düşünce tarzının insanı anlayışları farklıdır. “Liberal düşünce tarzında insan ekonomik eğilimlerin ve yararlarının esiridir. Ekonomik insan (Homoekonomikus) böyle bir tiptir. Atatürk'ün insanı ise türlü duyguları, eğilimleri, tutkuları olan ama bunların yanında aklı ve iradesi de bulunan bir varlıktır. Bencil değil dengeli bir yaratıktır.”³²⁰ Bakış açılarındaki bu farklılık önce ihtiyaç ve eğilimlerin tasarlanan rolüne sonrada tasarlanan düşüncelerin pratik sonuçlarına yansımıştır.

³¹⁹ Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı, s.52.

³²⁰ a.k., s. 53.

Atatürk'ün diğer düşünce tarzlarıyla belki de tek birleştiği nokta, amaçtır. Refah ve mutluluk amacıdır. Ama o da şu farkla; Liberal düşünce tarzı, bireylerin refah ve mutluluğunu esas alıp, bu uğurda her hareketi tabii ve mubah görürken, Marxüst düşünce tarzı; kişi ve kişisel hakları tümüyle inkar edip, kuramsal olarak tek sınıfa indirgenmiş bir toplumun ortaklaşa refah ve mutluluğunu amaç tutarken, Atatürk; toplumun refah ve mutluluğunu, toplumu meydana getiren unsurların refah ve mutluluklarıyla yan yana, iç içe düşünmektedir.³²¹

Bütün bu sistemlerin temelinde, insan ögesi vardır. “Bu nedenle işe insanın tanımıyla başlamak gerekmektedir. İnsan, doğa ve toplum içinde yaşayan, düşünen, düşündüklerini eyleme dönüştürebilen, eylemden edindiği deneyimler ışığında daha üst düzeyde düşünce ve eylemler üretebilen ve böylelikle kendisini birey ve toplum halinde felsefe, bilim ve sanat boyutlarında sürekli olarak geliştirebilen bir varlıktır.”³²² ve “Atatürk'ün mantığı içinde insan aklı daima ihtiyaç ve eğilimlerle yan yana bulunmaktadır. O halde, her türlü olay, oluş ve gelişmelerde ihtiyaçları zorlayıcı unsur olarak kabul ve benimsendiğini söyleyebiliriz. Gerçekten, Atatürk'ün bütün fikir, eylem ve davranışlarında böyle bir anlayışın izlerini bulmak her zaman mümkündür.”³²³ Atatürk, olay ve oluşların bazı temel nedenlerden kaynaklandığı ama insanların yönetim ve denetimi altında oluşup geliştiği noktasından hareket etmektedir.

Bütün sistemlerde temel amaç insan mutluluğu olmakla beraber Atatürk'ün, olay ve oluşları teşhis ve değerlendirme konusunda diğerlerinden önemli bir noktada ayrıldığı

---

³²¹ a.k., s. 53.

³²² Özşen, “Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Değişen Yönetim Yaklaşımlarının Türkiye'nin Geleceğine Etkileri”, s. 135.

³²³ Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı, s.54.

görülmektedir. Atatürk'ün insana bakış açısının nasıl olduğunu birkaç sözüyle hatırlayalım.

Mustafa Kemal Atatürk, “Dünyada her şey insan kafasından çıkar”, “Bütün ilerlemeler, insan fikrinin eseridir”, “Allah, dünya üzerinde yarattığı bu kadar nimetleri, bu kadar güzellikleri, insanlar yararlısınlar diye yaratmıştır ve en büyük derecede yararlanabilmek için de bütün evrenden esirgediği zekâyı insanlara vermiştir” demektedir.

Marksist ve liberalist düşünce tarzlarında ise, insanlar olaylar içinde etkin bir unsur olarak değil, figüran olarak kabul edilmişlerdir. Marx; insanları üretim ilişkilerinin, Smith'se bencil ekonomik eğilimlerinin esiri kabul etmiştir. Böylece, gerçekte ihtiyaçlarıyla, duygularıyla, eğilimleriyle, aklıyla ve kısacası maddi ve manevi varlığıyla üstün bir yaratık olan insan, insanlıktan ve devreden çıkarılınca da, olay ve oluşlara rağmen bir başka unsurun varlığına gerek duyulmuş ve aranmağa başlanmıştır. Sonunda, biri serbest rekabette, diğeri Tez- Karşı tez çatışmasında bu gücü bulduğunu sanmıştır. Ama bu, arada insanı ve onun yaratıcı gücünü ihmal ettiklerinden, biri sosyal yönü, öteki de ruhsal yönü zayıf birer sistem olarak kalmışlardır.³²⁴

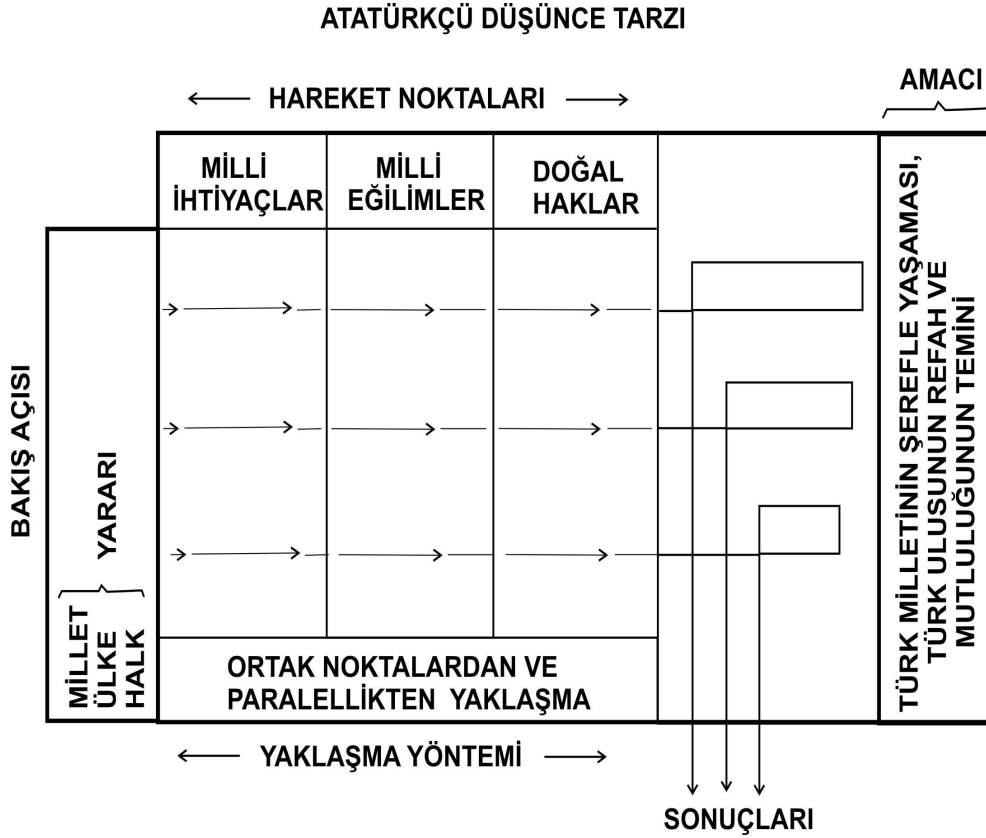
Kısaca, Atatürkçü düşünce tarzının insanlığa verdiklerini değerlendirirsek; pratik ve uygulanabilir oluşu, devlet – millet birlikte kalkınma anlayışı gütmesi, sınıf ayrımına gitmemesi, kişilerin ekonomik hayatın içinde olması ve yine kamu yararı gereği gerektiğinde devletinde ekonomik hayatın içinde olması vb nedenlerle, insanlığa diğer sistemlerden daha çok şey verdiği net olarak görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce tarzı, Çizelge 5'te hareket noktaları ve yaklaşma yöntemleri çerçevesinde verilmiştir.

---

³²⁴ a.k., s. 54-55.

Çizelge 5. Atatürkçü Düşünce Tarzı

Kaynak: Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları No:2, 1982, Ankara, s.67.

Çizelge 5'te, Atatürk'ün düşünce tarzının temelini oluşturan hareket noktalarının; milli ihtiyaçlar, milli eğilimler ve doğal haklar olduğunu. Bakış açısının; millet, ülke ve halk olduğunu. Yaklaşım yönteminin ise; ortak noktalardan olduğu ifade edilmiştir.

Özetle, Atatürkçü düşünce ve yaklaşım tarzı; tabanında millet, ülke ve halkın, tavanında Türk Milletinin onur ve şeref içinde yaşaması, refah ve mutluluğunun yer aldığı ve bu iki nokta arasında milli ihtiyaçlardan, milli eğilimlerden, doğal haklardan hareket edip, milleti meydana getiren unsurları arasındaki duygu, düşünce, inanç ve çıkar ortaklık ve paralellikten yararlanarak milli sorunları çözümlenmeğe çalışan bir düşünce ve yaklaşım tarzıdır. Bu düşünce tarzı, diğer düşünce ve yaklaşım tarzlarından tamamıyla ayrı ve sadece

Atatürk'e has bir düşünce ve yaklaşım tarzıdır. Hâl böyle olunca, izlediği farklı düşünce tarzının Atatürk'ü diğer düşünce tarzlarından tamamıyla ayrı sonuçlara götüreceği açıktır.³²⁵

Kapitalist, Sosyalist ve Kemalist sistemlerin planlamaya bakış açıları değerlendirildiğinde, hepsinde az ya da çok planlamanın söz konusu olduğu görülür. Sosyalist sistemde, sistem gereği her ayrıntının planlanması zorunluluğu vardır. Nitekim dünyada ilk planlama faaliyetleri de Sovyet Rusya da uygulanmıştır. Kemalist sistem de planlama açısından, Sosyalist sisteme yakın bir anlayış, daha doğrusu planlı kalkınma anlayışı söz konusudur. Sovyet Rusya'dan sonra dünyada planlamayı uygulayan ilk ülkenin de Atatürk döneminde Türkiye olması bunun en bariz delilidir. Kapitalist sistemde ise, sistem gereği planlamanın yapılamayacağı anlaşılrsa da, bunun böyle olmadığını örneklerini görüyoruz. Özellikle ekonomiye yön vermek ve koordinasyonu sağlamak için planlamalar yapıldığı bilinmektedir.

Örneğin, Almanya genel bir plana sahip olmamasına karşın piyasayı düzenleyici araçları kullanmakta ve kredi, para, vergi konularında olduğu gibi merkezi güdümlü müdahalelere de başvurmaktadır. Böylece ekonominin tümü üzerinde veya belli bir kesim üzerinde istenilen sonuca yönelmek olanaklıdır.³²⁶

Danimarka'nın kamu kesimine ilişkin birçok programları vardır. Ayrıca genel bir planın bir bölümü niteliğinde olmayan ekonomik öngörülere dayanan planlar hazırlanmakta, özellikle kentler için fiziki planlar yapılmaktadır. Hükümetler özellikle bu ülkede dolaylı yollarla ekonomik kalkınma üzerinde etkili olma çabasındadırlar.³²⁷

---

³²⁵ a.k., s. 63.

³²⁶ Ahmet Öztürk – Mehmet Aslanoğlu, Ekonomik Planlama, Ekin Kitapevi Yayınları, 1995, Bursa, s. 23.

³²⁷ a.k., s. 23.

A.B.D.'de refahın, kişisel olanağın, maden ve su kaynaklarının, kentlerin, karayollarının gelişmesi için özel amaçlı pek çok sayıda program hazırlanır. Tüm bu programlar ekonomik kalkınmada etkili olmakla birlikte, ulusal gelirin artması amacıyla uygulanan genel bir planın kısımları değildir. Bu ülkede büyük özel kuruluşlar, federal bakanlıklar, Federal Rezerv Bank sistemi, eyaletler, mahalli yönetimler ve birçok özel girişimler kendilerine ilişkin ekonomik programlar yapmaktadırlar.³²⁸

Japonya 1960'dan beri özel girişim ve kamu makamları için zorunlu olmayan bir ekonomik kalkınma planına sahiptir. Plan kamu kesimi için yapılacak harcamaları, özel kesim için de hükümetin teşvik tedbirlerini öngörmektedir. Hollanda belli bir ekonomi politikasının varsayımlarına göre ekonominin olası gidişini açıklayan yıllık genel bir plana sahip olmasına karşın bu plan kalkınma planından çok bir öngörüdür.³²⁹

Kapsamı oldukça geniş olmakla birlikte, ekonominin tüm kesimleri açısından uyulması zorunlu hedefler içermeyen, yol gösterici nitelikteki ekonomik planlama, kapitalist sistem içinde kullanılmaktadır.³³⁰

Kapitalist sistemde, 'bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler' anlayışı hâkim olduğundan, teoride devletin ekonomik hayatla ilgili plan yapması mümkün olamamaktadır, çünkü liberal düşüncenin temeline ters düşmektedir. Devlet, özel girişimin hangi alanlara ne kadar yatırım yapacağını önceden kestirmesi mümkün olmadığından, ekonomik kalkınma anlamında bir plan uygulaması da olanaksızlaşmaktadır. Buna rağmen pratikte devletin ekonomi içerisinde yer aldığı ve birçok alanda planlı çalıştığı bilinmektedir.

---

³²⁸ a.k., s. 24.

³²⁹ a.k., s. 24.

³³⁰ Ölmezoğulları, a.g.e., s. 22.

Bugün birçok kapitalist ülkede plan yapılmakta fakat yapılan bu planlar tam olarak ekonomik hayatın geleceğine yön çizememektedir, yapılan planların esnek olmasının yanı sıra birçok kapitalist ülkenin tam olarak katı bir liberal sistem uygulamadığı görülür. Birçok Avrupa ülkesinin bugünkü uyguladığı liberal politikalar, Atatürk'ün 1923'lerde uyguladığı liberal politikalara yakın politikalar, ne kadar kapitalizmi savunsalar da stratejik önemdeki işletmeler ve bankalarla ekonomik hayatın içinde yer almaktadırlar.

Sosyalist sistemde ise; “ekonomik faaliyet, merkezi bir planlamaya göre yürütülür. Buna uymayanlar cezalandırılır. Üretim ve tüketim arasındaki denge merkezi planlama ile sağlandığı için bu da ferdin, devletin verdiği ile yetinme zorunluluğunu doğurur.”³³¹ Bu da, her iş ve her ayrıntının devlet tarafından yapıldığı için bunların önceden planlanması zorunluluğunu doğurmaktadır, yani plansız sosyalist bir sistem düşünülemez, sistemin tabiatı bunu gerektirmektedir.

Merkezi ekonomilerde planlama merkezi yani devlet yönetimli ve emredici özelliktedir. Hükümet yetkilileri ve sosyalist iktisatçılar,, kalkınmanın başlangıç aşamasında, sosyal ve ekonomik yapıyı değiştirmek ve sermaye malları endüstrisini geliştirmek için merkezi planlamanın gerekli olduğunu savunurlar. Onlara göre, kıt kaynakların sakınımı ve onların stratejik ulusal amaçlar ve öncelikle yatırım projelerine ayırımı ancak merkezi planlama ile sağlanacaktır.³³²

---

³³¹ Öztürk – Aslanoğlu., a.g.e., s. 243 -244.

³³² Albert Waterston, Development Planning, Lessons of Experience, The John Hopkins University Press, London, 1969, s.46, (Alıntı: A. Öztürk – M. Aslanoğlu, a.g.e., s.29-30).

Merkezi planlama; ülkenin kalkınmasında ve halkın refah seviyesinin artırılmasında devlet ve özel teşebbüs yatırımlarının bir uyum içinde ve birbirini tamamlayacak şekilde sürdürülmesini sağlar.³³³ Kemalist sistemde de uygulanan planlama bu şekilde olmuştur.

Sovyet Rusya'dan sonra planlı kalkınma çalışmalarını ülke düzeyinde yapan ilk ülke olmuştur Türkiye. Atatürk'ün kurduğu genç Cumhuriyet, Sovyet Rusya'nın planlı kalkınma çalışmalarının yankıları bitmeden büyük bir cesaret gösterilerek ve Sovyet Rusya'dan uzmanlar getirilerek hazırlanan plan, ülkemizde de birçok tartışmaya neden olmuştur.

Atatürk'ün "planlı devletçilik" ilkesi, herhangi bir "ideoloji"den kaynaklanmış değildir. Yani açıkçası Marksist ideoloji ile bu sistemin bir bağlantısı yoktur. Yoktur ama bu sistem hiçbir zaman liberal ekonomi demek de değildir. Atatürk Devletçiliği'nde devlet, para ve faiz düzeninin genel çerçevesini çizmek ile görevli bir tüzel kişilik olarak görülüyor, ekonomide yönlendirici ve yatırımcı bir büyük kurum olarak beliriyordu. Modelin önemi de buradadır.³³⁴

Kemalist sistemin kendine özgü kurallarının içinde böyle bir planın yapılması ve başarıyla uygulanması ülke ekonomisine çağ atlatmış olup, Sosyalist sistemlerin dışında da plan yapılabileceğini bütün dünyaya göstermiştir.

Gerek devletin ekonomik faaliyetlere yapacağı müdahaleler, gerek özel ve kamu yatırımlarının hacmi ve muhtelif kesimlere göre dağılımı bir ekonomik plan yardımıyla

---

³³³ a.k., s. 244.

³³⁴ Mumcu., a.g.m.

yürütülür. Karma ekonomi sisteminde ekonomik plan, kamu yatırımları için emredici, özel yatırımlar için ise kısıtlayıcı ve yol gösterici nitelikte olur.³³⁵

Mustafa Kemal Atatürk döneminde yapılan, birinci ve ikinci sanayi planları kamu yatırımları için emredici nitelikte planlardı ve başarıyla uygulanmıştı. Mustafa Kemal'in eseri olan bu ekonomik kalkınma modeli dünyada uzun süreli planlarla kalkınma görüşünün devlet eliyle uygulamaya konması anlayışının Sovyet Rusya'dan sonra ilk örneklerini teşkil etmektedir.

II.3. Atatürk Dönemi Ekonomi Uygulamaları

Milli Kurtuluş Savaşından çıkmış olan yeni ülke daha Cumhuriyet'i bile ilan etmeden ekonomik kalkınma programını oluşturmaya başlamıştır. Mustafa Kemal, "Tam bağımsızlığın sürekliliği için ekonomik bağımsızlığın şart olduğuna" dikkat çekmiş, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumu değerlendirmek ve yapılacakları programlamak için, İzmir İktisat Kongresini toplamıştır.

II.3.1. İzmir İktisat Kongresi

1923 Türkiye'sinde devlet, parasız ve kadrosuzdur. Devlet, biran önce üretimi artırmak için, Türk tüccar, çiftçi, sanatkar vb.'ni desteklemek yolunda her türlü teşviki göstermeye ister istemez hazırdır. Cumhuriyet'in ilk işi, üç beyaz denilen; un, şeker ve bez'de ithalattan kurtulup üretimi yeterli düzeye çıkarmak için bir savaş açmak olur. Bu savaşta, o anda özel girişimciyi desteklemekten başka olanak yoktur.³³⁶

---

³³⁵ Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, s. 39.

³³⁶ Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, 4. Kitap, s. 1369.

İzmir İktisat Kongresi'nde; küçük çiftçilere, esnafa, sanayicilere, tüccara küçük krediler sağlamak için kredi müesseseleri şebekesinin genişletilmesi, Ziraat Bankası sermayesinin arttırılması, tarım makinelerinin ithali, hammadde üretiminin arttırılması, demiryolları yapılması gibi meseleler üzerine kararlar alındı. Özellikle tekstil ve gıda fabrikaları gibi büyük işyerlerinin kurulması, ayrıca milli sermayenin yabancı sermayeye karşı desteklenmesi gibi meseleler de söz konusu oldu.³³⁷

Bu kongreyi, Sabahattin Selek şöyle yorumluyor: “Devletçilik fikri, Anadolu ihtilalinin felsefesinde kuvvetli bir unsurdu. İhtilal antiemperyalist olduğu kadar antikapitalist olduğunu da her vesileyle açıklamıştı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 günü, meclisi açış nutkunda, kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kurumları ve teşebbüsleri devletleştireceğiz demek suretiyle, devletçi görüşü tereddüte hiç yer bırakmayacak kesinlikle belirtmiştir. Fakat zaferden sonra ihtilal kendi felsefesine ihanet etti. 17 Şubat 1923 günü İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongre’si ile yeni Türk Devletinin, Milli Kapitalist Ekonomiyi benimsediğini görmekteyiz.”³³⁸ İlk bakışta böyle bir tablo görünse de, zamanın şartlarını ve 1929 sonrası benimsenen devletçilik politikalarını bir bütün olarak değerlendirilirse bu yorumun haksız bir eleştiri olduğu görülür.

Bu kongrede, özel teşebbüsün önünü açan kararların yanı sıra devletinde yapacağı işler belirtilmişti: “Devlet demiryolu, karayolu ağını kuracak, limanlar inşa edecektir. Haberleşme örgütünü gerçekleştirecek, eğitim işlerini üstlenecektir. Ticaret ve sanayi bankalarının kurulmasına ve ortaklığına öncülük edecek, ancak buralardaki paylarını daha

---

³³⁷ Aralov, a.g.e., s.276.

³³⁸ İsmail Cem, Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, Can Yayınları Düşünce Dizisi 1, 15. Basım, İstanbul, 1997, s. 262.

sonra Özel Kesim'e devredecektir.”³³⁹ Kısaca, liberal bir çizgi çizilse de, bunun tam bir ‘bırakınız yapsınlar’ anlamında bir çizgi olmadığı söylenebilir.

Kongre'de yabancı sermaye konusu da tartışılmış, yabancı sermayeye karşı olunmadığı önemle vurgulanmıştır. Atatürk Kongre'nin açılış konuşmasında yabancı sermayeye karşı olmadığını, Türk yasalarına ve örfüne saygılı yabancı sermaye istediğini, yabancı sermayenin bundan değişik bir düzenleme biçimindeki varlığına kesinlikle karşı olduğunun da altını çizmiştir.

Kongre'de alınan kararlar arasında şunlarda vardır: Anonim şirketlerin kurulmalarını kolaylaştırmak, demiryolları inşasının hükümetçe bir programa bağlanması, sanayinin teşviki, yerli malı giyilmesi, amele denen iş erbabına bundan sonra işçi denilmesi ve sendika hakkı tanınması, memlekette ticaretin tamamen serbest bırakılması.³⁴⁰

Alınan kararlardan açıkça görülmektedir ki, uygulanacak iktisat politikasının liberal çizgiye yakın olması düşünülmüyordu. Ancak bu dönemde benimsenen liberal politikaların zorunlu bir "laissez faire" uygulaması olup olmadığı tartışılabilir. Yeni Cumhuriyet Lozan Anlaşması gereği 1928 yılına kadar gümrükleri düzenleme yetkisine sahip olmadığından, kamu otoritesinin serbest ticareti terk etme seçeneği yoktu.³⁴¹

Lozan Anlaşması henüz sonuçlanmamış, milli mücadele süreci tüm hızıyla devam ederken böyle bir ekonomi kongresini toplamış olması dahi, Atatürk'ün iktisadi soruna ne derecede önem verdiğini göstermeye yeterlidir. Başından sonuna Atatürk'ün yönlendirdiği Kongre'de iktisat bakanının şu sözleri makroekonomik bir istikrarın formülünü verir niteliktedir: "Gayemiz, istihsalimizi ihtiyacımıza göre tezyid ederek kendi kendimize kifayet etmeye doğru gitmek olmalıdır. Harice göndereceğimiz istihsalatımızı da ihmal edemeyiz. İthalatımızla ihracatımız arasında

³³⁹ Nazif Kuyucuklu, Türkiye İktisadı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1986, s.174.

³⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, 3. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s.348.

³⁴¹ Ali Osman Balkanlı, Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Kriz, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2002, s.87.

tevaziin ancak bu suretle mümkündür. Aksi halde iktisadiyatımız iflas tehlikesinden yakasını kurtaramaz".³⁴²

II.3.1.1. Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresindeki Nutukları

Mustafa Kemal Atatürk, Kongre'nin açılış konuşmasında: "Tarihin ve tecrübenin süzgecinden arta kalmış bir gerçek vardır. Türk tarihi incelenirse, gerileme ve çöküntü nedenlerinin iktisadi sorunlara bağlı olduğu görülür. Kazanılmış zaferlerin ve uğranılmış başarısızlıkların tümü iktisadi durumla ilgilidir... Milletimiz düşman ordularını mahvetmiştir. Tam bağımsızlık için şu kural vardır: Milli egemenlik, mali egemenlikle desteklenmelidir. Bizleri bu hedefe götürecek tek kuvvet ekonomidir. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferlerle taçlandırılmadıkça payidar olamaz"³⁴³ diyerek, bundan sonra mücadelenin ekonomik alanda gerçekleştirileceğini belirtmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk: "Efendiler, uzun gafletlerle ve derin ilgisizlikle geçen yüzyılların ekonomik yapımızda açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çareleri aramak ve ülkeyi bayındırlığa, refaha, mutluluğa ve zenginliğe ulaştıracak yolları bulmak için, yapacağınız çalışmaların, çok değerli ve başarılı sonuçlara varmasını dilerim"³⁴⁴ sözleriyle, kongrenin ekonomi temelli olacağını altını çizmektedir.

Ekonomik kalkınmanın temellerini, İzmir İktisat Kongresinde atan Mustafa Kemal Atatürk: "Arzumuz şudur: Bu memleketin efradı ellerinde numuneleriyle, ziraat, ticaret, sanat, say ve sapanın mümessili olsun. Artık bu memleket fakir, millet hakir değil, belki memleketimiz zenginler memleketidir. Bu yeni Türkiye'nin adına, çalışanlar diyarı denir.

³⁴² A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Ankara, 1997, s.222.

³⁴³ Ergin, a.g.e., s.184-185.

³⁴⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 99-112.

İşte millet böyle bir devir içinde bulunuyor, bu böyle bir devri âla edecek ve tarihini yazacaktır. Bu tarihte en büyük makam çalışanlara ait olacaktır”³⁴⁵ diyerek, ülkede her meslek mensubunun çalışmak zorunda olduğunu dile getirmiştir.

İzmir İktisat Kongresi'nin, tarihte ilk olduğunu ve burada alınacak kararları TBMM'nin destekleyeceğini belirten Mustafa Kemal: “Sizler bu memleketin ihtiyacını, milletin ihtiyacını ve milletin kabiliyetini ve bunun karşısında dünyada mevcut olan çok kuvvetli iktisat teşkilâtını nazar-ı dikkate alarak, alınması lâzım gelen tedbirleri kemâl-i vuzuh ile teati ve tespit etmelisiniz. O tedbirler tatbik olundukça memleketimizin nurlara, feyizlere müstagrak olsun”³⁴⁶ sözleriyle nutkunu sürdürmüştür.

Mustafa Kemal, nutkunda yabancı sermayeye karşı olmadığını ve ülkenin yabancı sermayeye ihtiyacının olduğunu da belirtmiş ve kanunlarımıza uyması şartıyla yabancı sermayeye gerekli teminatı verebileceklerini belirterek şöyle devam etmiştir: “Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkie malikti, devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız.”³⁴⁷ Sözleriyle de bu konudaki hassasiyetininin altını çizmiştir.

Mustafa Kemal: “Milletin maddi ve manevi alandaki yenileşmesi ve gelişmesi yolunda, söz ve teori ile iş ve icraata önem vermeyi tercih ettik. Bununla birlikte, ‘Hakimiyet milletindir’, ‘TBMM'nin dışında hiçbir makam, milli mukadderata hakim olamaz’, ‘Bütün kanunların düzenlenmesinde, her türlü teşkilatta, yönetimin bütün ayrıntılarında, genel eğitimde ekonomi konularında, milli hakimiyet esasları çerçevesinde

³⁴⁵ Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi, AKDYYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, Ankara, s.65.

³⁴⁶ a.k., s. 65.

³⁴⁷ a.k., s. 65.

hareket edilecektir”³⁴⁸ sözleriyle, kongrenin çerçevesini çizmiştir.

II.3.1.2. İzmir İktisat Kongresinde Kabul Olunan Esaslar

Kongre'de alınan kararlara gelince, önce ülkedeki ekonomik yapılanmanın, uygulanacak iktisat siyasetinin rotasını çizen bir "Misakı İktisadi" kabul edilmiştir. Kongre'nin üzerinde birleştiği politika; yurt sanayini ve ticaretini geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren, onu koruyan, mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik düzenin, yasal çerçevesi ve kurumlarıyla oluşturmak ve kökleştirmektir.³⁴⁹

II.3.1.2.1. Misakı İktisadi Esasları

İzmir İktisat Kongresinde, Çiftçi grubunun, Tüccar grubunun, Sanayi grubunun ve İşçi grubunun esaslarının yanı sıra, Milli Ekonomi'yi destekleyici sözleri kapsayan 'Misak-ı İktisadi Esasları da ele alınmıştır.

Misak-ı Milli... romantik bir metin özelliği göstermektedir. “Türkiye halkı tahribat yapmaz, imar eder... çok çalışır”, “Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımızdır”, “Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir” gibi ilgisiz sözler arasında tek dikkat çekici madde, yabancı sermaye hakkında olanıydı.³⁵⁰

II.3.1.2.2. Çiftçi Gurubunun İktisadi Esasları

Çiftçiler hakkındaki 'esaslar' olarak, iç bölgeleri başlıca ihraç limanlarına bağlayacak demiryolu ve limanların yapılması, tütün tekelinin kaldırılması ve bu ürünün

³⁴⁸ Nutuk, a.g.e., s. 486.

³⁴⁹ Gülten Demir, Devlet-Ekonomi İlişkisinde Dönüşüm, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994, s. 51.

³⁵⁰ Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Kasım 2000, s. 150.

ekimindeki sınırlamalardan vazgeçilmesi, ülkede asayiş ve kanun egemenliğinin sağlanması, tarım makineleri, gereçleri ve girdileri ithalatının gümrükten bağışık tutulması gibi istekler Kongre'ye katılanların oy birliğiyle ilke kararlarına bağlandı.³⁵¹

Çiftçi grubunun iktisadi esasları çerçevesinde ele alınan, ziraat ve maarif meselesi başlığı altında şu kararlar alınmıştır.

Köylülere çiftçilere ziraatın muhtelif şubelerini ayrıntılı olarak öğretecek surette yazılmış kitap ve mecmualar bastırılarak bedava dağıtılması, okullarda sanayi ve ziraatın de uygulamalı olarak gösterilmesi, birbirine yakın köyler için okullar açılması ve bu okullarda uygulamalı ziraat dersleri verilmesi, köylerdeki okulların beş dönümlük bahçesinin olması ve öğretmenler için iki odalı bir ev, ahır ve kümes olması ve arazinin bir kısmı sebze ve bir kısmı çiçek bir kısmı da fidancılığa tahsis edilerek öğretmenlerin kontrolü altında bizzat öğrenciler tarafından idare edilerek masraf ve hâsılatının köy öğretmenlere ait olması ve bu suretle çocuklara pratik olarak çiftçiliğin öğretilmesi ve çeşitli sebzenin köylerde yetiştirilmesinin teşviki.

Ayrıca, askeri alanlarda ziraat dersleri yapılması ve köylülere sinema filmleriyle, konferanslarla eğitim verilmesi kararları alınmıştır.

Aşarın kaldırılması, Ziraat Bankası'nın çiftçiler lehine yeniden düzenlenmesi, ormanların korunması ve çoğaltılması, cins ve damızlık hayvan yetiştirilmesi ve hayvanların hastalıklardan korunması kongrede karara bağlanan çiftçi grubunun esaslarındandır.

---

³⁵¹ a.k., s. 151.

Bunların dışında; meyve ağaçlarının çoğaltılmasını teşvik için, meyve verdikten sonraki beş yıl vergiden muaf edilmesi, tarlaların işlenip ve gübrenmesi için Avrupa ve Amerika'da yapılan tecrübeleri yakından takip etmek üzere uzmanlar gönderilmesi ve memlekette yetişen başıboş ağaçlıkların imarı konuları görüşülüp karara bağlanmıştır.

Çiftçi grubunun son meselesini de, ziraata kullanılacak makine meselesi oluşturmuştur. Bu kapsamda alınan kararlar kısaca şunlardır:

Ziraata kullanılacak makinelerin tanınması için bir sergiyle halka aletlerin tanıtılması, ziraat makinelerini tamir edecek ustaların yetiştirilmesi. Memleketimizin müsait bir yerinde bir ziraat aletleri fabrikası açılarak şimdilik hiç olmazsa, sapan, pulluk, tırmık, merdane, çapa makinesi, tıraz makinesi gibi basit makinelerin bu fabrikada imâl edilmesi kararı alınmıştır.

Ayrıca, vilayet merkezlerinde ve bazı önemli ilçelerde, ziraat alet ve makinelerinin ve yedek parçalarının bulunduğu depoların açılması. Ziraat aletlerinin ve traktörler için gerekli yakıtın ve ziraat aletleri için gerekli parça ve yağların gümrük vergisinden muafiyeti değerlendirilmiş ve karar alınmıştır.

II.3.1.2.3. Tüccar Grubunun İktisadi Esasları

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlardan, Tüccar grubunun meselelerinde; bankalar, kambiyo ve borsa işleri, Cuma tatili meselesi, maden ve orman meselesi, denizcilik meselesi, gümrük meselesi, dış ticaret meselesi, şirketler ve ticaret odaları meselesi, ekonomi eğitimi meselesi, temettü vergisi meselesi, nakliye meselesi ve ticareti kolaylaştırıcı meseleler üzerinde durulmuştur.

Bu grubunda en önemli sorunlarından birini finans konusu oluşturmaktaydı. Bu nedenle çözüm için bankalar konusu ele alınmıştır ve bir ticaret bankasının kurulması ve kambiyo merkezlerinin millileştirilmesi gerektiği kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal, “üç tarafı denizlerle çevrili cennet ülkemizde, denizlerimizden yeterli derecede faydalanamıyoruz” diyordu. Haklıydı ve denizcilik ile ilgili ilk gelişmeleri İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlarda görüyoruz.

Kongrede alınan kararlar; kabotaj hakkımızın yoksunluğundan, vapur almak isteyen armatörlere kolaylık sağlanacağından, denizciliğin gelişmesi için bir denizcilik bankasının kurulmasından, hükümet arazilerinde tersanelerin kurulması gerektiğinden ve bir denizcilik okulunun kurulmasından bahsetmiş ve bu konularda kararlar alınmıştır.

Bunların dışında, üç yüz tondan büyük imalatlarda hükümetçe destek verilmesi, denizcilikte sigortalanmanın mecburi olması, Karadeniz ve Akdeniz’e limanların yapılması, deniz ticaretinin gelişmesi için derneklerin kurulması ve balıkçılığın gelişmesini sağlayacak tedbirlerin alınması konuları karara bağlanmıştır.

Kongrede ele alınan önemli konulardan birisi de, ticaret eğitimi konusudur. Bu konuda alınan kararların özü şöyledir.

Türkiye’nin önemli ticaret merkezlerinde ticaret okullarının açılması, her yerde, özellikle ticaret okullarının olmadığı yerlerde serbest ve zorunlu çıraklık okullarının açılması, bütün okullarda ekonomi derslerine ağırlık verilmesi ve memleketin iktisadi coğrafyasının ve istatistiklerinin çıkarılması konularında kararlar alınmıştır.

Kongrede ele alınan tüccar grubunun esaslarından biri de nakliye konusudur ve bu konuda alınan kararların özü şu şekildedir.

Kullanılamaz durumdaki yolların tamir edilmesinin yanı sıra ve özellikle üzerinde durulan demiryollarının geliştirilmesi konusudur. Demiryollarının hükümet plan ve programıyla ele alınması gerektiği ve demiryollarıyla yapılan nakliyede indirimde gidilmesi üzerinde durulmuştur.

Ayrıca, madenlerin değerlendirilmesi, her ilde ticaret odalarının kurulması, dış ticareti geliştirici önlemlerin alınmasını kapsayan kararlar alınmıştır.

II.3.1.2.4. Sanayi Grubunun İktisadi Esasları

Sanayicilerle ilgili “esaslar” ise koruyucu gümrük tarifesi ve dış ticaret politikası uygulanması; sanayi makine ve gereçleri ithalatının gümrükten başışık tutulması; 1913 “Teşvik-i Sanayi” kanununun getirdiği kolaylık ve yararların daha da genişletilmesi; bir sanayi kredi bankasının kurulması; sanayi üretiminin girdi ve çıktılarını kamu deniz ve demiryolu taşımacılığında düşük tarifeler uygulanması gibi ilke kararlarını içermektedir.³⁵²

Ayrıca, gümrüklerde himaye başlığı altında ithalatı azaltıcı tedbirlerin alınması, sanayinin gelişmesine yönelik sanayiye teşvik edici kararların alınması, sanayi eğitimi veren sanayi okullarının açılması, büyük illerde sanayi odalarının oluşturulması konuları karara bağlanmıştır.

Kongrede ele alınan sanayi grubunun esaslarından biri de, sanayiye geliştirecek bankaların kurulmasıydı. Bu kapsamda, “Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluşu hakkında görüş bildiren Ticaret Encümeni, durumu ortaya koymuştur. Amaç, ekonominin özel sermaye eliyle gelişebilmesini devletin doğruca sanayi ve bunun tabanı olan maden işlerinde destekleyebilmesidir. Bunun için bir banka kurulmaktadır. Banka, askeri

---

³⁵² Tezel, a.g.e., s. 151.

fabrikalar bir yana bırakılırsa, devlete kalan bazı sınaî kuruluşları gözetimde tutacak, bunları ileride özel sermayeye devretmek üzere işletecektir.³⁵³

II.3.1.2.5. İşçi Grubunun İktisat Esasları

İşçiler hakkındaki ‘esaslar’ arasında, işçilere sendika kurma ve grev yapma haklarının tanınmasıyla ilgili ilke kararı oy birliğiyle kabul edildi. Ayrıca asgari ücret, kaza ve yaşlılık sigortası ve ücretli yıllık izin uygulanması, daha iyi çalışma koşullarının sağlanması için önlemler alınması, “Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı say ve ameline tahsisi” gibi ilke kararları da alındı. İşçilerin “imtiyazlı ecnebi müesseselerin devletleştirilmesi” için verdikleri önerenin kongrede işçiler dışındakilerin oy birliğiyle reddedilmiş olması da ilgi çekiciydi.³⁵⁴

II.3.1.3. Kongre Kararlarının Uygulanması ve Sonuçları

Atatürk’ün titizlikle uyguladığı temel iktisat politikaları dört grupta toplanabilir.

- * Türk Lirası’nın değerini koruyan anti-enflasyonist para kredi politikası,
- * Gerçek kamu kaynaklarına dayanan “denk bütçe” politikası,
- * Korumacı dış ekonomik ilişkiler politikası,
- * Ulusal kaynakların etkin kullanımını sağlayan ‘planlı kalkınma politikası.³⁵⁵

Milli ve Türk kavramları, İzmir İktisat Kongresinden itibaren tüccar ve eşraf çevrelerinde revaçtadır. Yukarıda belirtilen temel görüşlerin çerçevesinde gelişecek ekonomi politikası, şüphesiz, “milli iktisat” olacaktır. Milli iktisattan murat edilen,

³⁵³ Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Bilgi Yayınevi, Ankara, Aralık 1987, s. 143.

³⁵⁴ Tezel, a.g.e., s. 151.

³⁵⁵ Tokgöz, a.g.e., s. 103.

zaferden önce yabancıların ve azınlıkların elinde bulunan ekonomik güçlerin bu kez yerli tüccar ve eşrafa transfer edilmesinden ibarettir.³⁵⁶

Türk tacirlerinin 1923'ten sonra Rumların boşalttığı yerleri dolduracak konumda oldukları kuşku götürmez. Ama bu eskiden kurulu iş bölümünü değiştiremeyecektir, yabancı sermaye dünya pazarlarıyla doğrudan bağlantıları denetlemeye devam ederken Türk tacirleri yabancı sermayenin yurt içi temsilciliği ve aracılığı görevini üstleneceklerdir. Sonuçta gerçekten bundan başka bir şey olmadı. Ancak, Türk tacirlerinin kendi ikincil konumlarının farkına varmaları, şikâyetlerini dile getirmeleri ve ticari karından daha çok pay kapabilmek için örgütlenmelerine yol açtı.³⁵⁷

II.3.2. Âli İktisat Meclisi

Mustafa Kemal Atatürk şöyle diyordu: “Vatanda büyük fabrikalar vücuda getirmek için meclisi gayret görülmektedir. Bu devri-i içtimaiyede yeni Teşviki Sanayi Kanunu yeni Mesai Kanunu âliye takdim olunacaktır. Kezalik ‘Âli İktisat Meclisi’ tesisi için bir kanun lâiyhası ihzar olunmaktadır.”³⁵⁸ Bu düşüncesi ve söyleviden sonra, ülkedeki gelişmeleri koordine edecek ‘Âli İktisat Meclisi’ kurulmuştur.

Dönemin en ileri batı ülkelerinde de mevcut olan bu meclisin kurulması onun zamanındaki ileri ekonomik planlama anlayışının başlı başına önemli bir göstergesidir. 25 Haziran 1927’de kurulan bu meclisin temel görevlerinin; ekonomik planlamada devlet kuruluşları arasında koordinasyon sağlamak, ekonomi politikasını müdahalelerden korumak, ekonomik karar ve uygulamaları hızlandırmak, ekonomi politikasının meydana gelmesinde,

³⁵⁶ Cem, a.g.e., s. 267.

³⁵⁷ Çağlar Keyder, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarlarının Milli’leşmesi”, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: II, ODTÜ Geliştirme Dergisi, 1979–1980 Özel Sayısı, Ankara, 1981, s. 245.

³⁵⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 364.

türlü baskı gruplarının görüşlerini almak olduğu belirtilmiştir. Bu kuruluş, bugünkü Devlet Planlama Teşkilatı'nın araştırma ve danışma faaliyetlerine benzer faaliyetlerde bulunmuştur.³⁵⁹

II.3.3. İş Bankasının Kurulması

İş Bankasının kurulması hakkında yazılanların ortak paydası, Mustafa Kemal Atatürk'ün, dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'a, verdiği talimatla Osmanlı Bankası'ndan çekilen 250.000 TL ile kurulmuş olmasıdır.

Sermeyenin kuruluş için gerekli kısmının nereden bulunduğu konusunda görüş birliği var: Kurtuluş Savaşı sırasında Hindistan alt kıtasındaki Müslümanlarca (Pakistanlılar) Mustafa Kemal'e gönderilen paranın harcanmayan kısmı İş Bankası'nın ilk kuruluş sermayesini oluşturmuştur.³⁶⁰

26 Ağustos 1924'te İş Bankasının kurulduğu günün akşamı Atatürk, Banka İdare Meclisi üyelerine şöyle sesleniyordu³⁶¹:

Sermeyenin azlığına bakarak cesaretiniz kırılmasın! Böyle kurumlar için en kuvvetli sermaye zekâ, dikkat, iffettir. Teknik ve metodik çalışmasını bilmektir. Bu kanaatle işe sarılınz, mutlaka başarırınız! Bu işte başarılı olmayı, eğer şahsi bir izzetinefis meselesinden daha ileri, milli bir gurur, milli bir izzetinefis meselesi yaparsanız çalışmak için, hedefinize ulaşmak ve daha yükselmek için muhtaç olduğunuz ateşi, enerjiyi bol bol yüreklerinizde bulacaksınız!

II.4. 1929 Buhramı ve Türkiye

1923- 1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşı yeni Türk devletinin dünya içinde nasıl bir yer kaplayacağını belirleyen Lozan Antlaşması ile

³⁵⁹ Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, s. 137.

³⁶⁰ Uygur Kocabaşoğlu, Türkiye İş Bankası Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, İstanbul, s. 4.

³⁶¹ Kocatürk, a.g.e., s. 398.

dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhrandır. İlginç bir tesadüf sonucu, Lozan Antlaşmasının hükümlerine göre uygulanan ekonomik sınırlamaların kalkacağı ayrıca Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen borç taksitlerinin ödenmeye başlayacağı yıl da büyük buhranın başlangıç yılı olan 1929 olacaktır.³⁶²

Birinci Dünya Savaşı biter bitmez, liberal iktisadi düşünce sistemini bütün saflığıyla yeniden tatbika koymak için büyük gayretler sarfedildi; bütçenin denkliği, paranın istikrarı, altın para sistemine dönüş savunuldu; devlet, gene, iktisadi faaliyetlerin dışında tutulmak istendi. Bu arada 1921 yılında bir depresyon geçirildi; az şiddetli ve kısa süreli olduğu için iktisadi düşünce sistemi üzerinde fazla etkili olmadı. Bu çeşit küçük buhranlar, iş muhitini terbiye eder, faydalı bir yönü vardır dendi. Bunu takiben 1929 yılında, o vakte kadar, şiddet, süre, mahiyet itibariyle yaşanmamış bir kriz geçirildi. Alman, Fransız, Amerikan ekonomileri buhran içindelerken, Almanya'da Adolph Hitler; Amerika Birleşik Devletleri'nde Franklin D. Roosevelt, Fransa'da sosyalistler iktidara geldiler ve mali aletlerle- kamu harcamaları, borçlanmalar, vergiler ve kamu borçlarının idaresi- buhrana karşı mücadeleye giriştiler.³⁶³

29 Ekim 1929'da New York borsasında patlayan buhran ile bütün borsa değerleri ani denilecek bir hızla allak bullak oldu. Bu sarsıntıyı diğer Amerikan borsaları takip etti. Karışıklık süratle Londra borsası ile Avrupa para ve sermaye piyasalarına atladı. Sanayi eshamı sarsıldı. İstihsal yavaşladı, işsizlik arttı, fiyatlar düştü, milletler arası ticaret hızla daraldı, iktisadi kaderleri liberal dünya ekonomisine bağlı bütün memleketlerle beraber Türkiye'de ister istemez buhranın içine sürüklendi. Bu depresyon karşısında bütün ülkelerin ilk savunma tepkileri kendi içlerine çekilmek ve kendi kendine yeterlik çabaları oldu. Bu nizamın adına ekonomi siyasetleri bakımından "otarşi" denilir.³⁶⁴

1929 Bunalımı, talep yetersizliğinden kaynaklanan bir aşırı üretim bunalımıydı. Bu dönemde ortaya çıkan Keynesyen düşünce ve Talep Yönlü İktisat anlayışı, dönemin koşullarına ve sorunlarına çok uygun bir devlet ideolojisi sunuyordu.³⁶⁵

³⁶² Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908- 1985, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 31.

³⁶³ İsmail Türk, Maliye Politikası, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara, 2003, s.7.

³⁶⁴ Aydemir, Tek Adam, 3.Cilt, s. 363.

³⁶⁵ Ölmezoğulları, a.g.e., s. 87.

Keynes, Genel Teorisinde bırakınız yapınlar felsefesini reddetmiştir. Ona göre laissez faire bir politika değildir. Her hükümet, kendi koşulları içinde bilimsel temellere oturtulmuş bir ekonomik politikaya sahip olmalıdır.³⁶⁶

Mustafa Kemal Atatürk, bu buhran karşısında ülke şartlarına uygun bilimsel temellere oturtulmuş devletçilik politikalarını uygulamaya başladı ve dünyanın bu korkunç ekonomik bunalım içinde bulunduğu dönemde Atatürk; Türk ekonomisini yara almadan bu badireden kurtarabilmiş ve dış ekonomik ilişkilerde bu andan itibaren fazlalık sağlanmıştır. Bu da, Mustafa Kemal Atatürk'ün, uyguladığı ekonomik politikaların ne kadar doğru ve başarılı olduğunu ve Atatürk'ün, dünya ekonomisini ne kadar yakından takip ettiğini göstermektedir.

Dünya buhranının patlamasıyla beraber, Türkiye'de vergi gelirleri azalmaya başlamıştır. 1929'da 224.169 bin lira olan bütçe gelirleri 1930'da 217.496 bine, 1932'de de 185.538 bin liraya düşmüştür. Bu düşüslere iktidar çeşitli vergilerde yükseltmeler yaparak ve yeni vergiler koyarak engel olmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur.³⁶⁷

Dünya 1930'da beklenmedik biçimde değişirse, belki bu tablo rahatsızlık yaratmayacak ve bir gelişme yolu bulunacaktır. Ama dünyada tarım fiyatlarının büyük düşüşü ile, buhran Türkiye'yi, yani "nüfusumuzun üçte ikisini" vurmaya başlar. Bir yandan, büyük çoğunluk olan buğday çiftçisi, öte yandan, ihracat demek olan tütün, fındık, vs. nin üreticisi yara alır. Böylece, hem büyük çiftçinin üretim hevesi kırılır, hem de küçük üreticinin yoksullaşması hızlanır. Köylünün aldığı mallar pahalılaşırken, sattığı ürünlerin fiyatı düşmektedir. Bu alım satım fiyat farkı, gitgide büyür, buhranın özelliği olur.³⁶⁸

1929 ekonomik bunalımı sonrasında her ülke kendi içine kapanmış otarşik büyüme modelleri yaygınlaşmış, dünya ticareti birden küçülmüş, ikili anlaşmalarla ve kliring

---

³⁶⁶ a.k., s. 87.

³⁶⁷ Timur, a.g.e., s. 154.

³⁶⁸ Kuruç, a.g.e., s. 164.

sistemi ile yönetilmeye başlanmıştı. Batı kapitalist sistemi, savaş sonrasında bir daha böyle bir duruma düşmeyecek bir uluslararası düzen kurmak istemektedir. Bu düzen hem ekonomik hem de uluslararası ticaret hacmini artırmalıydı.³⁶⁹

Bize göre Türkiye, Dünya Krizi'nin bir parçası değildir ve onun dışında kalmaktadır. Dünya çapındaki bunalımın Türkiye üzerindeki etkisini göz ardı etmek de mümkün değildir.³⁷⁰ Uygulanan doğru politikalar ve başarıyla tamamlanan sanayi planları Türkiye'yi bu krizden büyük yara almadan kurtarmıştır. Ayrıca, Osmanlıdan kalan borçların geri ödemesinin ilk taksitinin 1929 yılına denk gelmesi sıkıntı yaratmış olsa da buna rağmen sorunsuz bu borç ödenmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, buhranlı geçen yılları ve gelecekle ilgili planlarını şöyle açıklıyordu: “Geçen dört yılın başlıca işleri ekonomi alanında olmuştur. Birçok ülkeler, acunsal buhran karşısında sarsılmış ve umutsuzluğa düşmüşken biz, bu felaket önünde asla irkilmedik. Yurdun ekonomisini yeni bir düzene yöneltmiş bulunuyoruz. Uluslar arası tecimi denkleştirerek, iç pazarı harekete getirerek kendimizi korumayı başardık. Asıl önde tutduğumuz iş, geniş bir endüstri programını gerçekleştirmeye başlamak olmuştur. Bu program tamamı ile gerçekleştiği gün, şüphesiz yurttaşın geçimi his olunacak derecede genişleyecektir.”³⁷¹ Nitekim program başarıyla uygulanacak ve Mustafa Kemal bu sözlerinde de yanılmayacaktır.

³⁶⁹ İlhan Tekeli, “II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları”, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: II, ODTÜ Geliştirme Derneği 1979–1980 Özel Sayısı, Ankara, 1981, s. 290–291.

³⁷⁰ Kerwin, a.g.e., s. 99.

³⁷¹ M. Kemal Atatürk, C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayını Açış Konuşması, 09.Mayıs.1935, (Alıntı: İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s.120–121).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. ATATÜRK DÖNEMİ KALKINMA PLANLARI

Planlı kalkınma anlayışı, 1923 İzmir İktisat Kongresiyle başlamış ve 1930 sonrası sanayi planlarıyla planlı kalkınmanın zirvesine ulaşılmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde özel girişimin sorunları tespit edilip çözüm yollarının üretildiği devlet destekli bir çalışma ortaya çıkmıştır. Bu çalışma ekonomiyi canlandıracak geniş kapsamlı ilk önemli kalkınma girişimidir.

Kongre kapsamında alınan kararlarla yürütülen ekonomi politikaları, ülke çarklarının dönmesine ve ekonomiye canlılık getirmesine rağmen hedeflenen çizgiye ulaşamamıştır. Ülkede bölgeler arası dengesizlik, ulaşım ağının yetersizliği, dış ticaret açığının oluşması gibi ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır.

Bu sıkıntıların yanı sıra patlak veren 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, ekonominin kontrol altına alınması zorunluluğunu doğurmuştur. Bu ülkeyi kuran kadro doğru bir zamanlamayla ekonomiye yeni bir ivme kazandıracak müdahaleyi yaparak yeni bir dönemi başlatmaktadır. Bu dönem planlı kalkınma anlayışını kapsayan devletçilik politikalarından oluşacaktır.

Mustafa Kemal, sürdürülebilir tam bağımsızlık için ekonomik bağımsızlığın devamını sağlayacak ve ülkeyi 1929 buhranının oluşturduğu girdaptan kurtaracak planlar hazırlamaktadır. Nitekim Sovyet Rusya'dan getirilen uzman heyetin çalışmaları sonucu "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" oluşturuldu.

Dünyada ülkesel boyutta Sovyet Rusya'dan sonra ilk planlı kalkınma çalışmalarını oluşturan bu plan başarıyla yürütülmüş ve "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı"nın temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bu planlar Atatürk'ün Türk Ulusu'na armağan ettiği önemli bir ekonomik reform hareketidir.

Beşer yıllık sanayi planları Cumhuriyet devrimizin en büyük başarılarından biri olarak sayılabilir. Sümerbank tesislerinin çoğu bu planın tatbikatı olarak meydana gelmiştir. Sanayi planlarının amacı milleti ekonomik bakımdan refaha kavuşturmaya devlet elinin uzatılmasıdır.³⁷²

III.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Cumhuriyet dönemi ilk kalkınma planı incelendiğinde, dokuma, maden, kâğıt, seramik ve kimya sanayilerinde devletin ağırlığını koyduğu, buna karşılık özel sektörü denetimsiz bıraktığı gözlenecektir. Özel kesimin denetimden uzak bırakıldığı görünümünü veren, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, esasında özel kesime dayalı milli ekonominin ilk basamağını teşkil etmektedir.³⁷³

Bu işin ilk adımı, İnönü'nün, Mayıs 1932'de Sovyet Rusya'ya gitmesi ve orada bir anlaşma yapmasıyla başlamıştır. Sovyet Rusya'da uygulanan planın başarıyla yürütüldüğü bu süreçte yapılan bu anlaşma gereği Sovyet Rusya Türkiye'nin sanayi hareketi için kredi açacak ve teknik yardım sağlayacaktır.

1932'nin yaz aylarında ilk sanayi planının hazırlığı başlar. Sovyetlerden teknik kurullar gelir. Kurulacak sanayilerin türü, teknolojisi ve yer seçimi için dolaşır ve rapor

---

³⁷² Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s.186.

³⁷³ Atacan, a.g.e., s. 168

verirler. Kredi ve teknik yardım protokolü 1934 yılı başında Ankara’da imzalanır. Bu Türkiye’nin sanayileşmesinde ilk eylem belgesi olur.³⁷⁴

Hükümet Sovyet uzmanlarının çalışmalarıyla yetinmedi. 1933 yılı başlarında, Washington’daki Büyükelçi Ahmet Muhtar Bey aracılığıyla, dönemin ünlü Amerikan iktisatçılarından Edwin Kemmerer’in de arasında bulunduğu bir uzmanlar gurubunu Türkiye’ye çağırdı. Uzmanlar ülkenin iktisadi koşulları, doğal donanımı, sermaye birikimi, sanayii, ulaştırma yapısı, dış ve iç ticareti, maliyesi, para ve banka sistemi, vakıfları, çalışma sorunları, sağlık ve eğitim hizmetleri ve kamu yönetimi hakkında hazırladıkları 4 ciltlik geniş kapsamlı çalışmayı, Mayıs 1934’te İktisat Vekâletine sundular. Hükümetin oluşmakta olan devlet sanayii yatırım programı da bu çalışmada ele alındı. Söz konusu projelerin her biri için oldukça ayrıntılı ve teknik düzeyi yüksek maliyet-yarar çözümlenmeleri yapıldı.³⁷⁵

Kumaştan ayakkabıya kadar pek çok tüketim malı üreten Sümerbank gibi büyük ekonomik devlet kuruluşları ve madencilikle uğraşan Etibank (Hititbank) bu yıllarda kuruldu. Türkiye, Sovyetler Birliği’nden sonra planlı ekonomi uygulayan ilk ülkelerden biri oldu. İlk plan 1938’den sona erdiğinde, bu planın başarılı olduğu görüldü.³⁷⁶

Plan uygulanmasında, sadece sanayi sektörüne 100 milyon TL’lik yatırım yapılmış, elektrikleendirme, liman ve demiryolu yapımı gibi alt yapı hizmetleriyle birlikte toplam 311 milyon TL harcanmıştır.³⁷⁷ Ülkenin o günkü kısıtlı imkanlar içinde bu kaynak, büyük ölçüde deniz ve demiryolu taşımacılığı, posta servisleri ve temel ihtiyaç mallarını kapsayan devlet tekelleri aracılığıyla yaratılmıştır. Sanayi yatırımlarının da önemli bir kısmını

---

³⁷⁴ Kuruç, a.g.e., s. 114.

³⁷⁵ Tezel, a.g.e., s. 294-295.

³⁷⁶ Ahmad, a.g.e., s. 121.

³⁷⁷ Memduh Yaşa, İktisadi Meselelerimiz, İstanbul, 1966, s.24. (Alıntı: Muharrem Tünay, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, AKDITYK Yayınları, Cilt: II, Sayı 4, s. 245–256).

Sümerbank ve Etibank gerçekleştirmiş ve demir- çelik, tekstil ve çimento sanayileri bu dönemde kurulmuştur.³⁷⁸

III.1.1. Atatürk'ün Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1930 tarihinde, Büyük Millet Meclisi üçüncü dönem dördüncü toplanma yılını açış konuşmasında: “Efendiler; Özellikle tarım memleketlerinde duyulan, dünya çapında bir ekonomik buhran vardır. Bu buhran tabiatıyla bizim memleketimizi de etkilemiş ve ağırlığını duyurmuştur. Bu sıkıntı karşısında eşî görülmemiş yıkıntıdan ve darlık getiren kurak yıllardan sonra, vatanımızın gösterdiği canlılık ve dayanıklılık ancak Türk milletinin bünyesindeki güç ve Büyük Millet Meclisinin aldığı yerinde kararlarla açıklanabilir”³⁷⁹ diyordu.

Mustafa Kemal, iki yıl sonra 1 Kasım 1932’de, Büyük Millet Meclisi dördüncü dönem ikinci toplanma yılını açış konuşmasında: “Her zaman göz önünde bulundurduğumuz ana işlere ara vermeden devam etmek zorundayız. Demiryolu programının uygulanmasına devam edeceğiz. Tarım alanında düzenleyici kuruluşları tamamlayacağız. İhracat mallarımıza hariçte alıcı bulmak ve satışlarımızı genişletmek için her tedbiri arayıp bulmak önem verdiğimiz bir noktadır. Milli ihtiyaç ve çıkarlarımızın

---

³⁷⁸ R. Robinson, *The First Turkish Republic*, Cambridge, 1965, s. 108.(Alıntı: Muharrem Tünay, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, AKDITYK Yayınları, Cilt: II, Sayı 4, s. 245–256).

³⁷⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Büyük Millet Meclisi Üçüncü Dönem Dördüncü Toplanma Yılı Açış Konuşması*, 1.Kasım.1930, (Alıntı: Afet İnan, *Devletçilik ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, s. 112).

zorunlu kıldığı endüstri dallarının bir an önce kurulmasına hassasiyetle çalışıyoruz”³⁸⁰ demektedir ve bu sözlerle hazırlanan sanayi planının ana hatlarını oluşturmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk’ün, kararlılıkla üzerinde durduğu ‘Birinci Sanayi Planı’ çalışmaları devam etmektedir. Konuyu zaman zaman Mecliste değerlendiren Atatürk, 1933 yılında konuyla ilgili olarak Büyük Millet Meclisinde şunları söylemektedir: “Ekonomik kuruluşları donatmak gereği her gün bu konunun daha çabuk ele alınmasını zorunlu kılıyor. Gerçi tarım ürünlerimizin cins ve üretim artışı üzerindeki ilerlemeler milletimizi oldukça geniş ve her halde güvenli bir duruma getirmiştir.”³⁸¹ Hazırlanan bu planları tasarlayan Mustafa Kemal, sanayi planlarının her ayrıntısı ile bizzat ilgilenmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk: “Ülkenin ekonomik durumunu düzelterek genişletmek, en önde tutduğumuz işlerdendir. Onun için endüstri programımızı durmadan yürütmekteyiz. Tasarlanan fabrikalardan çoğunun temelleri atılmıştır. Hepsinin kurulup işletilmesi için teknik olarak ve mali yönden gerekenler sağlanmıştır. Ülkenin en belirli eksikliğini giderecek olan bu fabrikaları çok geçmeden kurup işletmek hükümetin en önde gelen işlerinden olacaktır”³⁸² diyerek, hazırlanan planın uygulanmaya başlandığının haberini vermektedir.

---

³⁸⁰ M. Kemal Atatürk, Büyük Millet Meclisi Dördüncü Dönem İkinci Toplanma Yılıni Açış Konuşması, 01.Kasım.1932, (Alıntı: Afet İnan, Devletçilik ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 116).

³⁸¹ M. Kemal Atatürk, Büyük Millet Meclisi Dördüncü Dönem Üçüncü Toplanma Yılıniın Açılış Konuşması, 01.Kasım.1933, (Alıntı: a.k., s. 117).

³⁸² M. Kemal Atatürk, Büyük Millet Meclisi Dördüncü Dönem Dördüncü Toplanma Yılıni Açılış Konuşması, 01.Kasım.1934, (Alıntı: a.k., s. 118).

III.1.2. Planın Oluşum Aşamaları

İngiltere, Lozan'da en katı tutumunu 'ticari imtiyazlarda' gösteriyordu. Nitekim bu imtiyazlar 1924'te Lozan'la bitmedi, Eylül 1928'e kadar sürdü. Cumhuriyet bu nedenle sanayileşme planını ertelemek zorunda kalmıştır.³⁸³ Ertelenen bu plan, 1930'da oluşmaya başlayıp 1933'te somutlaştırılıp uygulamaya konulmuştur.

Plan üç temel ilkeye dayandırılmıştı: 1) Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınaî tesislere, 2) Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere, 3) Kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına öncülük. Bu ilkelere uygun olarak altı temel sanayi faaliyet alanında 20 fabrika kurulması öngörülmüştür.³⁸⁴

Özetle; Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 15 üretim kolunun 1932'ye kadar gelen bir geçmiş tahlilini, sorunlarını, 1938'e kadar kurulması öngörülen işletmelerin yatırım tahminleri ile kuruluş yerlerini içermektedir.³⁸⁵

III.1.2.1. Planın Hazırlanma Nedenleri

Atatürk Cumhurbaşkanı olarak yurt içi seyahatlerinde her bölgenin ekonomik bakımdan durumunu, beraberinde bulunan mütehassıslara inceletmiş ve hükümet teşkilatının bu yönde çalışmasını istemiştir. Diğer taraftan başka ülkelerdeki siyasi olaylar

³⁸³ Erol Manisalı, Türkiye ve Küreselleşme, Derin Yayınları, 2004, İstanbul, s. 45.

³⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, AKDITYK Yayınları, Ankara, 2004, s.336.

³⁸⁵ Cumhuriyet'in 75. Yılı, 1923–1953, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 1999, s. 147.

ve ekonomik gelişmeler takip edilmiş ve yeni sistemlerin tatbikatı incelenerek bilgi edinilmiştir.³⁸⁶

Diğer taraftan ekonomik konularla ilgili nazari bilgileri kendisi incelediği gibi, etrafında bulunanlara da okumalarını tavsiye etmiş ve bizim memleketimiz için nelerin uygulanmasının yararlı olacağı üzerinde durulmuştur. İşte 'Devletçilik' terimi kullanılmış ise de, 1931 de Atatürk'ün bana dikte ettirdiği devletçilik aynen şöyledir: "Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde; bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmektir". İşte bu devreden sonra sanayi planlarının raporları hazırlanmıştır.³⁸⁷

Mustafa Kemal'in yapmış olduğu bu etütler devletçilik ilkesiyle uygulanma alanı bulan sanayi planlarının hammaddesini oluşturacaktır. Hazırlanan Birinci Sanayi Planının temel nedenlerini ve hedeflerini İlkin, şöyle özetlemiştir³⁸⁸:

* 1929 Buhranının kapitalist ekonomilerde meydana getirdiği sorunlar ve özel kesime ağırlık veren iktisadî politikaların geçerliliği konusunda kuşkular uyanması,

* Yine aynı buhran nedeniyle tarım ürünleri fiyatlarında hızlı bir düşüşün meydana gelmesi,

* Lozan Antlaşmasının devlet gelirlerini bağlayıcı ve teşebbüs olanaklarını zayıflatıcı hükümlerinin 1929 yılında son bulması,

* 1923 yılında İzmir iktisadi Kongresi ile kabul edilen özel kesime dönük iktisadi politikanın istenilen amaçları gerçekleştirememesi,

*İktisadî nedenlerin dışında, askeri ve sosyal amaçlarla çeşitli alanlara yatırım yapılması gerekliliği,

*Büyük sanayi ülkelerinin, tarımsal ülkeleri hammadde üreticisi durumunda bırakarak bu ülkelerin piyasalarına egemen olmak istemeleri,

³⁸⁶ Afet İnan, Devletçilik ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 21.

³⁸⁷ Afet İnan, Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. VII-VIII.

³⁸⁸ Akın İlkin, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi, İşletme İktisadi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1988, s. 274–275.

* Döviz gelirlerimizin zayıflaması,

* Dünya piyasalarında hammadde fiyatlarının düşmesi sonucunda Türk çiftçi ve işçisine daima kârlı faaliyet alanlarının sağlanmak istenmesi,

* Genel konjonktür nedeniyle gerekli yatırım mallarını uygun koşullarla sağlama olanakları.

Sayılan bu nedenler ve hedefler, Mustafa Kemal'in yurt gezilerinde yıllarca yapmış olduğu tetkikler ve İnönü'nün Sovyet Rusya'da yapmış olduğu anlaşma hazırlanacak planların adım adım oluşumunu sağlıyordu. Sovyet uzmanların Türkiye'ye gelmesiyle bu oluşum hız kazanacaktır.

Sovyet uzmanlarından, önce pamuklu mensucatla ilgili olanlar 12 Ağustos 1932 tarihinde geldiler. Bu heyet Sovyetler Proje Tröstü Müdürü Prof. Orlof (İktisatçı) başkanlığında şu uzmanlardan kuruluydu: Prof. Kovalefski (İktisatçı-İktisat Enstitüsü Müdürü ve Kızıl Profesörler Enstitüsü Profesörü), Mamurin (Tekstil Mühendisi- Pamuklu kumaşlar uzmanı), Gogolin (Kimyager, Tekstil boyalar uzmanı), Prof. Boris Volinski (Mühendis-Enerji uzmanı), Serj Troyanski (Maden Mühendisi- İdrolik istasyonlar uzmanı), Prof. Nikolayef (Mimar), Prof. Andre Samgin (Mühendis-Su ve kanalizasyon uzmanı) ve Emanuel Mark (İnşaat Mühendisi)³⁸⁹

Sovyet uzmanların hazırladıkları rapor, "Türkiye'de Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi" başlığını taşımaktadır.³⁹⁰ Fakat içerik olarak 15 alanı kapsayan bir plan hazırlanmaktadır.

³⁸⁹ İlhan Tekeli- Selim İlkin, "Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu", Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3, ODTÜ, Ankara, 1982, s. 158-159.

³⁹⁰ İlkin, "Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü", s. 274.

III.1.2.2. Sümerbank'ın Kuruluşu ve Görevleri

Yapılan planda finansman işlerini yürütmek için bir banka kurulması gereği ortaya çıkmış ve bu amaçla 20 Milyon TL'lik kuruluş sermayesiyle Sümerbank kurulmuştur. Kurulan bu banka hükmü şahsiyeti haiz olup Ziraat ve Emlak bankaları gibi milli kredi müesseselerine mahsus haklardan ve imtiyazlardan istifade eder ve bütün muamelelerinde bu kanun ve hususi ve ticari hükümlerine tabi olur.

Ayrıca Sümerbank'ın yapacağı işler teker teker açık bir şekilde maddeler halinde yazılır. Bu maddeleri Kuruç, şu şekilde özetlemektedir³⁹¹:

- * Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek ve hususi sanayii müesseselerindeki devlet iştirak hisselerini ticaret kanunu hükümlerine göre idare etmek,
- * Hususi kanunlarla verilmiş salahiyetlere dayanarak yapılacak fabrikalar hariç olmak üzere devlet sermayesiyle yapılacak bütün sınai teşebbüslerin etüt ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis ve idare etmek,
- * Memlekete ve kendisine lüzumu olan usta, amele ve sanayii mühendisi ve mütehassısı yetiştirmek için mektep açmak ve bu maksatla diğer memleketlere stajer ve talebe göndermek,
- * Madde mucibince sanayii müesseselerine açılacak kredi muamelelerini ve alelûmum bankacılık işlerini yapmak,
- * Milli sanayiinin inkişaf tedbirlerini aramak ve bunlar hakkında ve iktisat vekâletince tetkik için bankaya verilecek mevzular hakkında mütalaa beyan etmek işleri ile iştigal eder.

III.1.2.3. Etibank'ın Kuruluşu ve Görevleri

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın ikinci önemli aşaması, 14 Haziran 1935 yılında kabul edilen yasayla Enerji ve Maden sektöründe üretim ve ticaret ile bunlar için gereken finansman işlemleri için Etibank'ın kurulmasıdır.³⁹²

³⁹¹ Bilsay Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, Cilt 2, 1933–1935, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No: 580, Ankara, 1993, s. 457.

Sümerbank ve Etibank; temel sanayi, maden ve enerji işletmelerinin kurulmasında modern işletmecilik tekniklerinin uygulanmasında, sınaî insan gücünün yetiştirilmesinde, iştirakler kurarak şirketleşmenin geliştirilmesinde çok önemli görevler yapmışlardır. Bunlar tarafından kurulan birçok işletme daha sonra kurulan bazı kamu iktisadi teşebbüslerinin çekirdeğini oluşturmuştur.³⁹³

Etibank'ın kuruluş görev ve amaçları özellikle, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanmasında büyük önem taşımaktadır. Madenlerin işletilmesine ve ağır sanayiye dönük hazırlanacak ikinci sanayi planı için büyük sermaye gerekecektir.

III.1.3. Planın Özellikleri

Türkiye'nin ilk beş yıllık sanayi planının en belirgin özelliği işleyeceği ham maddeleri ülke içinde bulunan ve yetiştirilen türdeki kuruluşları ön görmesidir. Plan akçalandırılması hemen hemen yalnız iç kaynaklara dayandırılmış ve genel bütçeden ayrılan paralarla Kömür, Çelik, Çimento, Şeker, Cam, Seramik ve Dokumacılık gibi alanlarda temel ulusal sanayiler oluşturulmaya çalışılmıştır.³⁹⁴

1931 yılında başlatılan sanayileşme hareketini geliştirecek ve büyütecek olan bu planın özelliklerini İlkin, şöyle sıralamaktadır³⁹⁵:

* Hammaddeleri ülkede yetişen veya şimdilik yetiştirilmemekle beraber, kısa sürede sağlanılabileceği umulan sanayi kolları ele alınmıştır.

³⁹² Selahattin Özmen, “Üretim’de Devlet: Kamu İktisadi Teşebbüsleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 431.

³⁹³ Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yayın No: DPT 2502, ÖİK 523, s. 243.

³⁹⁴ H. Sami Güven, “ Atatürk Döneminin Ekonomi ve Ulaşım Siyasetleri”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 14, Sayı 4, TODAİE, Ankara, 1981, s. 105.

³⁹⁵ İlkin, a.g.e., s.275.

* Bu kollar, büyük sermaye ve teknik gücü gereksindiren sanayilerden olduklarından tesisleri devlete veya ulusal kurumlara bırakılmıştır. Bu sanayi, tarım alanında da paralel bir faaliyet yaratacaktır.

* Kurulmasına karar verilen sanayinin üretim kapasitesi ülke gereksinme ve tüketimine eşittir (kükürt, gül yağı ve süngerden başka).

Ayrıca, bu konuda yapılacakları Afet İnan, şöyle özetlemektedir³⁹⁶:

* Memlekette sürümü az, fakat dış memleketlerde büyük bir tüketim alanı olan madenlerimiz, gerek ham gerekse yarı işlenmiş madenler olarak ihracatta elverişli bir hale getirilecek ve böylece, hem bu ihracat mallarımız kıymetlendirilmiş hem de yeni ihracat kaynakları yaratılmış olacaktır.

* Deniz, Göl ve Irmaklarımızdaki bereketli su mahsulleri ve geniş topraklarımızdaki büyük hayvan servetlerimizi, memleketin her tarafında bol ve nefis olarak yetişen meyvelerimizi iç ve dışarıdaki sürümünü temin ederek, büyük halk kitlelerine önemli kazançlar temin edilmesi düşünülmüştür.

III.1.4. Planın İçeriği

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, ülkemizde hammaddesi bulunan yeraltı ve yer üstü zenginliklerimizi değerlendirerek, kendimize yetecek üretimi yapmak, ithalatı azaltmak ve zamanla tamamen yok etmek amaçlıydı. Bu doğrultuda; Kimya, Suni İpek, Semikok, Gülyağı, Cam, Porselen, Demir, Kâğıt- Selülöz, Kükürt, Bakır, Sünger, Pamuklu Mensucat, Kamgarn, Kendir, Altın ve Petrol sektörlerinde ciddi araştırmalardan sonra planlamaya gidilmiştir.

---

³⁹⁶ Afet İnan, Devletçilik ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 17.

III.1.4.1. Kimya Sanayi

Kurulacak tesislerin hammaddelerinin ülkede bulunmasına rağmen üretim için gerekli olan kimyasalların dışarıdan getirilmesinin yaratacağı maliyet ve dışa bağımlılığın doğurabileceği sorunlar değerlendirilmiş ve tam bağımsız üretim için bu kimyasalların da ülkede üretilmesine karar verilmiştir.

Bu kimyasallardan en önemlileri; Zaçyağı, Sudkostik ve Klor'dur. Zaçyağı; mensucat, selüloz ve dolayısıyla kağıt, cam ve patlayıcı maddeler üretiminde, Sudkostik ve Klor ise; yağ, sabun, dokuma ve suni ipek üretiminde kullanılacaktır.

Bu kabiliyette bir fabrikanın tesisi için lazım gelen sermaye: Makine ve tesisat takriben 380.000, arsa ve binalar 70.000, işletme sermayesi 100.000 olmak üzere toplam: 550.000 TL'dir.³⁹⁷

III.1.4.2. Suni İpek Sanayi

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında planlanan ürünlerden biri de suni ipektir. Bu konuda alınan kararları Afet İnan, şöyle yorumlamaktadır³⁹⁸:

Memleketimizin suni ipek ipliği ithalatı gittikçe mütezayit bir şekilde ehemmiyetli miktarlara baliğ olmaya başlamıştır. 1931 yılında 195 ton 468.000 TL, 1932 yılında 234 ton 471.000 TL kıymettedir. Tesisi düşünülen fabrikanın kabiliyeti 24 saatlik iş gününde 600 kilo olarak kabul edilmiş ve fabrikanın kuruluşundan bir müddet sonra istihsalatını günde 1.200 kiloya iblağ etmesi tasavvur edilmiştir. Hesaplarımız bu fabrikanın; Makine ve tesisatına 250.000 TL, Arsa ve binalarına 110.000 TL, İşletme sermayesine 130.000 TL olmak üzere toplam 490.000 TL sarfile vücut bulabileceğini göstermektedir. Bu fabrika kimya sanayii ve sellüloz fabrikası için intihap edilecek mahalde kurulabileceği gibi İstanbul'da tesisi de düşünülebilir.

³⁹⁷ a.k., s. 96.

³⁹⁸ a.k., s. 79-82.

III.1.4.3. Semikok Sanayi

Yıllık ortalama kok tüketiminin 70.000 ton olduğu ve bunun sadece 32.000 tonunun ülkemizde üretildiğine dikkat çekilerek, ithalatta önemli bir döviz çıktısı oluşturan bu sektörde üretimin arttırılmasını sağlayacak yeni tesislerin kurulması planlanmaktadır.

Kurulacak tesisin, makineler 400.000 TL, inşaat ve tesisat 350.000 TL, işletme sermayesi 250.000 TL olmak üzere toplam: 1.000.000 TL olduğu tespit edilmiştir.

III.1.4.4. Cam ve Porselen Sanayi

Birinci Sanayi Planının en önemli sektörlerinden biri de, Cam sanayiidir. Cam ve şişe fabrikasının yapılması konusunda daha önceki yıllarda bazı girişimler yapılmışsa da sonuç alınamamıştır.

Camın hammaddesini oluşturan kumun, yapılan tetkikler sonucu İstanbul ve civarında bulunmakta olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Çatalca'da birinci kalite cam kumu bulunmuştu. Bu nedenle yer seçiminde öncelik İstanbul'a verilmiştir.

Şişe ve cam fabrikasının: Makine ve tesisat bedeli 395.000 TL, Arsa ve inşaatı 235.000 TL ve İşletme sermayesi 150.000 TL olmak üzere Toplam: 780.000 TL'dir.³⁹⁹ Bu plan kapsamında kurulacak cam ve şişe fabrikasının yapılması için gerekli finansman işini de İş Bankası üstlenmiştir.

Planın bir diğer sektörünü de, porselen sanayisi oluşturmaktadır. Çünkü ithalatımızın önemli kalemlerinden birini oluşturuyor ve her yıl artan oranda döviz giderine

---

³⁹⁹ a.k., s 86-87.

neden olmaktadır. Bunu önlemek için ilk plan kapsamında porselen sanayisinin de kurulması gerekmektedir ve bunun için en uygun il'in Kütahya olduğu anlaşılmaktadır.

Kurulacak fabrikanın: Makineler, fırınlar ve tesisat için 290.000, binalar için 110.000, işletme sermayesi için 100.000 olmak üzere toplam: 500.000 TL olacağı tahmin edilmektedir.⁴⁰⁰

III.1.4.5. Demir ve Bakır Sanayi

Memleketimizde demir sanayiinin iktisadi prensipler dairesinde kurulabilip kurulamayacağıın iktisat vekili tarafından tetkikine 1925 senesinde başlanmıştır⁴⁰¹ ve demir madenlerinin yerleri henüz araştırma aşamasında olmakla birlikte, Karadeniz ve Safranbolu civarı birinci derecede araştırma alanları olarak tespit edilmiştir.

Bu büyük yatırım gerektiren sektör, birinci sanayi planının en önemli sektörünü oluşturmaktadır. Kurulacak fabrikanın yıllık üretim kapasitesinin 90–100.000 ton civarında olması hesap edilmiş ve ortalama işletme sermayesiyle birlikte 9–10 milyon TL'ye mal olacağı hesaplanmıştır.

Türkiye de demir fiyatına demir istihsalı; milli iktisat için büyük bir menfaat ve milli müdafaa için kat'i bir zarurettir ve bu sebeple de beş senelik sanayi programında ehemmiyetle yer almıştır. Çok geniş enerji kaynaklarına sahip memleketimizde elektrik ve kömür elmas fiyatına satılırken, zirai istihsalatımızın her memlekette daha ucuza mal edilmesine ve Türk köylüsü, Türk amelesine dünyanın her yerinden daha ucuza bir fiyata çalışmasına rağmen ziraat sanatları istihsalatımızın dahi hatta sanayice çok ileri olmayan komşularımızinkine ile kıyas edilemeyecek kadar pahalı oluşu çok tabii bir şeymiş gibi görünürken, yükte ağır ve pahada hafif olan demirin bizde ucuza mal edileceğinden şüphe edenlerin pek çok olacağı tabiidir.⁴⁰²

⁴⁰⁰ a.k., s. 90.

⁴⁰¹ a.k., s. 47

⁴⁰² M. Şevki, "Bizde Kok ve Demir Sanayi", Kadro dergisi, 29.Sayı, 1934, s.33.

Demirin yanı sıra plan kapsamındaki en büyük sektörlerden biride bakır'dı. Bu alanda yapılacak çalışmalar programlanmış ve demiryollarının ulaşım sorununu çözmesiyle birlikte işletmeye açılacaktır. Bu madenlerin hisselerin %50'si Almanların, kalan % 50'nin, üçte ikisi hazinenin, üçte biride İş Bankası'nındır.

Senede 15.000 ton üretim yapabilecek bu madenin işletilmesinde Sümerbank'ın da görev alabilmesi için, hazine hisseleri daha sonra Sümerbank'a devredilmiştir.

III.1.4.6. Kâğıt ve Selüloz Sanayi

Kâğıt, mukavva, sargılık kâğıtlarla, selüloit, dumansız barut ve suni ipeğin ham maddesini oluşturan selüloz, memleketimiz şartlarında tamamen temin edilebilecek bir maddedir. Üretimin büyük kısmını kâğıt fabrikası kullanacağından, kurulacak tesislerin kâğıt fabrikalarıyla ilişkilendirilmesi değerlendirilmiş ve planlanmıştır.

Kurulacak bu fabrikaların Sümerbank tarafından tesis edilmesi ve işletilmesine karar verilmiştir. Fabrikanın tesis sermayesi: Makine tesisatın bedeli 1.000.000 TL, arsa ve inşaat 750.000 TL, işletme sermayesi 440.000 TL olmak üzere toplam: 2.190.000 TL olacaktır.⁴⁰³

III.1.4.7. Kükürt Sanayi

Türkiye'de en önemli kükürt madenleri Isparta ve çevresinde tespit edilmiştir. Bunların en zengini Keçiborlu Kükürt madenleridir. Madenin imtiyazı 1929'da

---

⁴⁰³ Afet İnan, Devletçilik ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 73.

Comhangnie des Mines et Metallurgie'nin Türkiye'de teşkil ettiği "İttihat-ı Maadin Türk Anonim Şirketi" tarafından alınmıştır.⁴⁰⁴

İktisat Vekili Beyefendinin verdiği izahat üzerine İttihat-ı Maadin Türk Anonim Şirketi üzerinde bulunan imtiyazı feshedilmiş olan Keçiborlu kükürt madeninin işletilmesinin Sümerbank ve İş Bankası tarafından tesisi edilecek şirkete devir ve ihalesi uygun görülmüştür.⁴⁰⁵

Keçiborlu madeninin zenginliğini net bir rakamla ifade etmek mümkün değilse de Fransız şirketinin yaptırmış olduğu etütlere göre 1–1,5 milyon ton kadar cevher bulunduğu tahmin olunmaktadır. Yapılacak tesisat ve lazım gelen sermaye: Makineler ve tesisat 168.000 TL, binalar 30.000 TL, işletme sermayesi 120.000 TL olmak üzere toplam: 318.000 TL'dir.⁴⁰⁶

III.1.4.8. Pamuklu Mensucat –Merinos - Kendir Sanayileri

Memleketimizde özellikle Çukurova'da bol miktarda üretilen pamukların değerlendirilerek, pamuklu mensucat sanayinin kurulması çok önemliydi. Çünkü ithalatımızın önemli sektörlerinden birini oluşturuyordu.

Ülke ihtiyacının %7'sini üreten, %93'ünü ithal eden bir pamuk ülkesine yakışmayan bu tablo, Mustafa Kemal'in kararlı çabaları sonucu değiştirilecektir. Hedef sadece ülke ihtiyacı değildi. Hedef dünya ihtiyacına cevap verebilecek büyük bir projedir.

---

⁴⁰⁴ a.k., s. 67.

⁴⁰⁵ Tezel, a.g.e., s. 299.

⁴⁰⁶ Afet İnan, Devletçilik ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 68.

Yapılan planlar uygulanmaya başlandığında halkta yeni umutlar doğmuştu. Bu umutları, Vedat Nedim, şöyle yorumlamaktadır⁴⁰⁷:

Pamuklu sanayimizi kuruyoruz. Dört beş yıl sonra pamuklu istiklalimize kavuşacağız. Devlet eliyle kurulan bu yeni fabrikaların hepsi ileri teknikli, modern işletmeler olacak. Bir zamanki yarı müstemleke Osmanlı İmparatorluğunun el teknikli dokuma zanaatini tasfiye eden yabancı makine tekniğini, şimdi hür ve müstakil Türkiye Cumhuriyeti, sanayileşme planının mutiy bir vasıtası gibi kullanıyor. 19. asrın emperyalist yayılma devrinde ve ileri kapitalist memleketlerin elinde bir müstemlekeleştirme, esirleştirme ve soyma vasıtası olan makine tekniği, harp sonu milli kurtuluş memleketlerinde istiklâli tamamlama, milli iktisadi muvazeneleştirme ve bütünleştirme vasıtası oluyor. Bir pamuk memleketi olmasına rağmen yabancı pazarlardan pamuklu satın alan Türkiye'nin pamuklu istiklâline kavuşması, yeryüzünde pamuklu sanayinin makul ve haklı bir tevezzüüne doğru atılan manalı bir adımdır.

Bugünkü mütebaki ihtiyacı teşkil eden 103.000.000 metre pamuklu mensucat ile 2.753.000 kilo iplik için düşünülen fabrikalar şunlardır: Bakırköy'de mevcut ve tevsi edilmekte olan fabrika, Konya Ereğlisi'nde 16 500 kişilik, Kayseri'de 33 000 kişilik kaba ve Nazilli'de 29 000 kişilik ince kumaş fabrikası tesisi.⁴⁰⁸ Ayrıca, bunlara ilaveten Malatya'da yeni bir fabrika plan kapsamına alınmıştır.

Bu fabrikaların toplam maliyeti; makine ve tesisat 9.858.000 TL, inşaat 4.160.000 TL, işletme sermayesi 4.520.000 TL toplam: 18.538.000 TL'dir.⁴⁰⁹

Pamuklu mensucatin yanı sıra plan kapsamında ele alınan sektörlerden birini de, Merinos (Kamgarn Sanayi) yünleri oluşturmaktadır.

Mustafa Kemal, merinos yünü elde edecek tesisler için şöyle demektedir: “İktisat ve ziraat vekili Beyefendilerin verdikleri izahat neticesinde Kamgarn fabrikasının yıkanmamış merinos yünü olarak işleyecek tam ve mükemmel tipte yapılması, fabrika

⁴⁰⁷ Vedat Nedim Tör, “Pamuk Sanayi Pamuk Ziraatinde İnkılâp İstiyor”, Kadro dergisi, 30.Sayı, 1934, s. 16.

⁴⁰⁸ Afet İnan, Devletçilik ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 23–24.

⁴⁰⁹ a.k., s. 26.

ihtiyacının hariçten getirilmesi, dâhilde merinos yetiştirilmeye daha ziyade çalışılması ve merinosu teşvik için fabrikanın Bursa civarında kurulması muvafık görülmüştür⁴¹⁰ ve bu görüş, yazılıp planlanarak uygulamaya konulmuştur.

Böyle bir kombinanın tahmini bir hesap ile makine ve tesisat 550.000 TL, arsa ve binaların 300.000 TL, işletme sermayesi de 800.000 TL olmak üzere toplam: 1.650.000 TL'dir.⁴¹¹

Plan kapsamında, pamuklu mensucat ve kamgarn sanayilerine yakın üçüncü bir sektör, kendir sanayi olmuştur. Çuval, kanaviçe, kalın bez, ip, halat gibi geniş bir kullanım alanı bulan ve hammaddesinin tamamı ülkede bulunan bu ürünlerin üretimi için yapılan tetkikler sonucu İzmir ve Kastamonu, ülke kendirlerinin %75'ini karşılayabilecektir.

İlk önce Kastamonu'da, kalın bezden başka her nevi mamulâtı yapabilecek olan 1 numaralı kombina tesis edilmelidir. İhzar fabrikası 1 numaralı fabrika ile aynı zamanda inşa edilmelidir.⁴¹²

Yapılan tetkiklere nazaran Türkiye'de kendir istihsaline elverişli arazi 15.000 hektardır. Bu sahada istihsal edilebilecek kendir miktarı ise ihtiyatlı bir hesapla 10.000 tondan aşağı değildir. Tesis sermayesi makine ve tesisat bedeli 970.000 TL, arsa ve binalar 230.000 TL, işletme sermayesi 500.000 TL olmak üzere toplam: 1.700.000 TL'dir.⁴¹³

---

⁴¹⁰ Tezel, a.g.e., s. 298.

⁴¹¹ Afet İnan, Devletçilik ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 41.

⁴¹² Tekeli-İlkin, Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu, s. E. 244.

⁴¹³ Afet İnan, Devletçilik ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s. 33.

III.1.4.9. Altın ve Petrol

Birinci Sanayi Planının en önemli sektörü, hiç şüphesiz ‘Altın ve Petrol’dir. Bu alandaki ilk tetkiklerde, Aras Çayı civarında Altın olduğu tespit edilmiştir. Petrol çıkarılmasına uygun görünen birinci derecede tetkik yapılacak yerler; Mardin-Cizre-Siirt bölgesinde bulunuyordu. Bunların finansmanı nasıl karşılanacak konusunda açıklamalar aşağıda verilmiştir, tek sorun bu cevherleri çıkarıp işleyecek teknolojiye sahip olmamamızdır.

Altın arama ve işletme idaresi geçen temmuzda ilk teşrinin sonuna kadar kuzeydoğu hudutlarımızda Aras Çayı’ı ve bu çaya güney tarafından karışan Zarphane deresi vadilerinde ve Aras Çayı’na kuzey yönünden karışan Arpa Çayı’nın Aras’la birleştiği noktada altın aramakla meşgul olmuştur. İlk raporda işaret edildiği gibi bu arama çalışmalarından Altın bulunmuş ise de henüz bu Altın’ı işletmeye müsait bir saha meydana çıkarılamamıştır.⁴¹⁴

III.1.4.10. Gülyağı ve Süngercilik

Mustafa Kemal, memleketin kalkınması için memlekette bol miktarda yetişen her ürünü değerlendirmek istiyordu. Bu amaçla, Isparta ve çevresinde yetişen güllerin değerlendirmesi ve bunun bir kooperatif bünyesinde yapılmasını sağlamak için sanayi planı içerisinde ‘Gülyağı’ da yer aldı.

Bu amaçla, Isparta ve nahiyeleri olan Atabey ve Keçiborlu’da üretimi değerlendirecek bir kooperatifin Isparta’da kurulmasını ve bu kooperatif bünyesinde

---

⁴¹⁴ a.k., s. 123.

gülyağı üretilmesini uygun görmüşlerdir. Bina ve montaj masrafları için gerekli olan 100.000 TL'nin de Sümerbank tarafından karşılanması planlanmıştır.

Birinci sanayi planının en az maliyetli sektörlerini gülyağı ve süngercilik oluşturmaktadır. Bir kooperatif şeklinde örgütlenmeleri öngörülen bu sektörler küçük bir bölgede istihdam yaratmalarının yanı sıra ihrac ürünleri arasında yer almaktadır.

Japonya'da bile alıcısı bulunan bu süngerlerden bu plandan önce maalesef yeteri kadar istifade edilememiştir. Bir kooperatif bünyesinde Bodrum'da oluşturulacak örgüt Sümerbank tarafından finanse edilecek ve İstanbul ile İzmir liman şirketlerinin desteğini alacaktır.

III.1.5. Plan Hakkında Olumlu ve Olumsuz Görüşler

Plan, bir direktif (yani cemiyetin gidişine hariçten ve şeraite rağmen bir müdahale ediş) midir, yoksa bir önceden görüş (yani cemiyet kuvvetlerinin inkişaf merhalelerinin evvelden müşahede ve tespiti) midir?⁴¹⁵

Bu bir davadır ki, “planlı bir cemiyet nizamı”nı, bizzat bir ihtilal içinde tahakkuk ettirmek tecrübesine girişen bugünkü Rusya'da fikir münakaşalarının en baş mevzuunu teşkil eder.⁴¹⁶

Yakup Kadri'nin şu sözleri; “Rusya'da ‘Beş Yıllık Plan’ sözü, dedelerimizin ‘besmele’si gibi hemen her konuşmanın, her işin, her düşüncenin başına geçiyor. Bu büyük, bu devce iş, ancak böyle kollektif bir alaka ile başarılabilirdi.”⁴¹⁷ Rusya da yapılan

⁴¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, “Plan Mefhumu Hakkında”, Kadro, 5. Dergi, Mayıs 1932, s.6,

⁴¹⁶ a.k., s. 6.

⁴¹⁷ Yakup Kadri, “Ankara Moskova Roma”, Kadro Dergisi, 12. Dergi, Tıpkı Basım 1. Cilt, 1932, s. 34.

planın bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de büyük tartışmalara neden olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Amerikan, Alman hatta Fransız kaynaklarından dinlediğimiz malumata göre bir hüküm vermek lazım gelirse, diyebiliriz ki, Beş yıllık plan bazı tatbik sahalarında yüzde yüz hatta bazı sahalarda da yüzde yüz altmış müsbet bir netice verdiği halde bazı sahalarda da tamamen fiyasko ile sonuçlanmıştır. Bunu Sovyet matbuatı ve Sovyet reislerinin birçoğu teyit etmektedir.⁴¹⁸ Yakup Kadri, bu sözleriyle planlamanın her alanda başarılı olamayacağını beş yıllık planların yapılıp uygulanması için insanüstü bir akıl ve iradenin gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir.

Beş yıllık plan insandan üstün bir cehtin, bir akıl, irade ve sistem hareketinin ifadesidir. Bir Fransız müellifine göre bu iktisadi olmaktan ziyade destanî bir hadisedir.⁴¹⁹

Sonuç olarak, biz ‘planı’ ister bir direktif, ister inkişaf merhalelerinin bir takım şartlar ve muvazeneler içinde önceden tesbiti diye alalım ve planlı bir cemiyet nizamını, ister Rusya’da olduğu gibi bir ihtilal mevzuu, ister Avrupa’da düşünöldüğu gibi muslihane bir Rönesans, ister bizim gibi memleketler için aslolan *tanzim olunmamış bir milli işbirliği* şeklinde anlayalım, muhakkak olan şudur ki, plan mefhumu artık devrin en karakteristik mefhumudur ve yarının cemiyet nizamı sosyal mahiyeti ne olursa olsun ancak *planlı bir cemiyet nizamı* olabilir.⁴²⁰

Sovyet Rusya’da yapılan planın yankıları bitmemişken, ülkemizde planlı kalkınma çalışmalarının başlaması yeni tartışmaları beraberinde getirmişti. Olumsuz görüşlerin

---

⁴¹⁸ a.k., s.34.

⁴¹⁹ a.k., s.35.

⁴²⁰ Aydemir, “Plan Mefhumu Hakkında”, s.8.

çoğunlukta olmasına karşın o dönemde çıkarılan Kadro Dergisi yazarları, planlı kalkınma çalışmalarına en büyük desteği verenler grubunu oluşturmaktadır.

Kadro dergisini çıkaranlardan Vedat Nedim, bu tartışma ortamında fikrini şöyle açıklamaktadır⁴²¹:

İktisadi Türkiye'yi bir inşaat yerine benzetmek kabildir: Binayı kurmak için lâzım gelen bütün malzeme ortada yığılır... Fakat elde mühendislerin, kalfaların, ustaların ve işçilerin zekâ ve iş kuvvetini bir hedefe doğru sevk edecek bir plan yok. Bu plansızlık yüzünden Avrupalı mütehasıslar, Türkiye'de, inşa edilen yeni iktisat binasının alacağı şekli göremiyorlar. Bu plansızlık yüzünden, elimizde mevcut sermaye, malzeme ve iş kuvvetlerimizi rasyonel ve vahdetli bir tarzda hedefe doğru sevk edemiyoruz. Devletin, bir millet iktisadiyatı yaratmak cehdini, bir millet işi haline sokmadık. Bütün dünya anarşik iktisattan planlı iktisada doğru yürüyor. Belli başlı sanayi şubelerinde gördüğümüz tröstler, karteller, konserler, sonra konjektür tetkikat müesseseleri, kooperatifleşme teşebbüsleri v.s. hep bu hareketin neticeleridir. Biz, böyle bir planlı faaliyete her milletten daha ziyade muhtacız. Çünkü iktisadi bünyemizi değiştiriyoruz. Şuursuz iktisat siyasetinden, şuurlu iktisat siyasetine geçiyoruz. Şuurun en canlı nişanesi ise program ve plandır.

19. asrın başlarında bulunsaydık, o vakit iktisadı inkişafımızı 'ferd'in eline bırakabilirdik. Halbuki 20. asırda 'ferd' bilhassa Türkiye gibi memleketlerde ancak teşkilat içinde ve bir planlı faaliyet içinde bir kıymet ifade edebiliyor. Çünkü 20. asır yüksek ve ileri teknik asrıdır. Yüksek ve ileri teknik ise ancak teşkilatlandırılmış bir cemiyet ve planlı bir iktisat hayatı ister. Cihan iktisadiyatının yeni muvazenesinde uzaktan seyirci kalmak demek bu muvazenin dışına atılmak demektir. Cihan iktisadiyatının dışında kalmamak için planlılaşmak lazım!⁴²²

⁴²¹ Vedat Nedim Tör, "Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına" Kadro, Ocak 1932, s.11.

⁴²² Vedat Nedim Tör, "Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına 2" Kadro, Şubat 1932, s.13/14.

Avrupa kapitalistleri bu yapış planının bir yıkış planından başka bir şey olmadığını pekiyi hissediyor. Meseleyi böyle vazedince beş yıllık planın hesap ve kitaplarımıza hiç uymayan tarafları da derhal anlaşılır. Filan matah veya mahsulün maliyet fiyatı nedir? Her hangi bir teşebbüse konulan sermayenin faizi ne kadardır? Sayı ve istihsal hacmi ile kâr ve istifade hacmi arasındaki nisbet ne derecededir? Gibi suallerin artık hiçbir kıymeti kalmaz. Beş yıllık plan bir sanayi ve ticaret planı değil bir harp ve inkılap planıdır.⁴²³ Y. Kadri'nin bu düşüncesi kapitalist pencereden bakıldığında haklı gibi görünebilir. Fakat yeni Türkiye Cumhuriyeti kapitalist değildi ve emperyalizme karşı savaşmış ve mücadelesini sürdüren bir anlayıştıdır.

Mustafa Kemal'in, son seyahatleri esnasında, Türkiye'nin iktisadi mıntıkalara bölünmesi (Rayonlaştırma) fikri, memleketin iktisat davaları arasına atıldı. Bu fikrin ehemmiyeti her adımda biraz daha şümulleşmek suretiyle her gün biraz daha artacak, gerek idare mekanizmamızı, gerek fikir adamlarımızı gittikçe daha fazla alakalandıracaktır. Bir memleketin iktisat mıntıklarına bölünmesi, o memleketin iktisat yapısı ile idari kuruluşun birbirine uygun kılınması için ilk adımdır. Bu adım ise, milli iktisat işlerinin toplu olarak görülmesi, sıralanması ve hesap altına alınması için lazımdır.⁴²⁴

Memleketin iktisat yapısına uymayan ve ona dayanmayan bir idare kuruluşunun, bir devlet çatısının, iktisat işlerinin bu günkü şartları ve istekleri karşısında lazım geldiği kadar verimli işlemeyeceği aşikârdır. Bunun içindir ki biz şimdi öne atılan bu fikri yeni bir millet iktisadı görüşünün güzel bir başlangıcı olarak görüyoruz. Şimdi gerek idare, gerek

⁴²³ Kadri, "Ankara Moskova Roma", s. 35.

⁴²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, "Türkiye'nin İktisadi Mıntıkalara Bölünmesi", Kadro, 15.Dergi, Mart 1933, s.5.

fikir adamlarımıza düşen bu fikri, memleket işlerinin ön meseleleri arasında işlemeye çalışmak ve onun ön planını hazırlamaktır.⁴²⁵

Bugün, birçok sanayimizin ham madde temeli Türkiye dışında bulunmaktadır. Mesela, pamuklarımız, yünlerimiz, derilerimiz sanayimizin taleplerine cevap verebilecek bir keyfiyet ve kemiyette değildir. Bunların sistemli bir surette ıslahını da ancak devletçi bir ziraat siyasetinin metotlu ve planlı mesaisinden bekleyebiliriz.⁴²⁶

Plansız ferdin akıbeti uçuruma yuvarlanmaktır. Fakat plansız cemiyetin akıbeti uçuruma da sığmaz. Bir cemiyet nizamı kurmak işi bir geçim, bir ders, bir bina hatta bir harp işi değildir.⁴²⁷ Bu çerçeveden bakıldığında; “Türk inkılâbı çok verimli, pek köklü ve tek manzaralı bir cihan hareketidir. Bu onun örneklik vasfıdır. Yarınlara olan yürüyüşümüzde bu örneklik vasfımızın ayarı ile birlikte devam ediyoruz. Onun için parolamızı tespit ettik: Ayar ve Plân.”⁴²⁸

Mensucat sanayi, şeker sanayi gibi milli iktisadiyatımızın bünye tahavvülünde mühim roller oynamağa namzet olan sanayi şubeleri küçük esnaf sanayii değildir. Bunlar ileri teknik, yüksek ihtisas ve büyük sermaye isterler. İşte Devlet, memleketin müterakim sermayelerini tespit edeceği bir ‘sanayi planı’ dahilinde bu sahalara kanalize edebilir.⁴²⁹

Devletçilik anlayışının benimsenmesinin arkasından birinci sanayi planının hazırlanması ülkede birçok tartışmaya neden olmuştur. Devletçiliği benimsemeyen liberaller, planla bu iş yürümez diyenler, sosyalizme doğru gidiyoruz endişeleri gibi

---

⁴²⁵ a.k., s.5.

⁴²⁶ Vedat Nedim Tör, “Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri”, Kadro, 20. Dergi, 1933, s. 18.

⁴²⁷ Tahir Hayrettin, “Ayarlı Millet ve Plan”, Kadro, 18. Dergi, 1933, s.57.

⁴²⁸ a.k., s. 58.

⁴²⁹ Vedat Nedim Tör, “Değişen Cihan Münasebetleri İçinde Türkiye”, Kadro, 5. Dergi, Mayıs 1932, s. 15.

düşüncelerle karşı cephe oluşturanların yanı sıra planlamayı sonuna kadar destekleyen plansız olmaz düşüncesinde olanlar da doğru tarafta yerini almışlardı. Hatta bu cephede olanlar öncelikle bir ‘Elektrik Planı’na ihtiyaç olduğunu savunmaktaydılar. Bunlardan biri olan M. Şevki, 1933 yılında Kadro Dergisinde yazdığı makalelerle “Elektrik Planının” gereğinden ve öneminden bahsetmektedir.

M. Şevki, elektrik üretmenin pahalı bir tesisat gerektireceğinden ve ilk yıllarda yeterli kazanç sağlanamayacağından söz ederek; “Bu ancak milli iktisat planı yanında ve ona yardımcı olarak tanzim olunacak bir ‘elektriklenme planı’ ile ve bu iktisadiyatın koruyucusu olan devlet ile tatbik olunabilir. Devlet ilk seneler zarfında karşılaşacağı kârsızlığın hattâ belki de zararın sanayi ve ziraat şubelerinde doğuracağı menfaatleri ve müstakbel inkişafını hesap ederek elektriği memlekete yayabilecek bir seviyede tutabilir”⁴³⁰ demiştir. Çünkü M. Şevki ve onun gibi düşünenler elektrikle birlikte tarımda, sanayide oluşacak gelişmelerin ülke ekonomisine büyük katkılar sağlayacağını ve dış ticarete olumlu gelişmelerin olacağını biliyorlardı ve yanılmadılar. Elektrik üretiminin artmasıyla tarımdan madencilığe her alanda üretim artmış ve buna bağlı olarak dışa bağımlılığımız azalmıştır.

M. Şevki, Kadro Dergisinde yazdığı dört makaleyle, elektrik planının gerekliliğinin yanı sıra nerelere hangi santrallerin kurulabileceğini, en uygun santralin hidroelektrik santrallerinin olduğunu, yılda kaç kilovat üretim yapılabileceğini ve 1926 – 1930 yılları arasındaki elektrik üretim miktarlarımızı açıklayarak, yeni bir elektrik üretiminin belli bir

---

⁴³⁰ M. Şevki, “Elektrikli Türkiye”, Kadro Dergisi, 13. Dergi, 1933, s.35.

plan çerçevesinde olabileceğini; “sanayi planı daha evvel ihzar edilmiş bir enerji planına istinat etmelidir”⁴³¹ sözleriyle dile getirmektedir.

III.1.6. Planın Uygulanması ve Sonuçları

Devletçi uygulama ve ilk plan bütün yetersizliğe rağmen birçok bakımdan önemli bir başarıdır.⁴³² 1933–1939 yıllarını devletçilik dönemi diye adlandırmak gelenekseldir fakat devletçiliğin ne ifade ettiği üzerinde tartışma devam etmektedir. Bu dönemde gerçekten devlet eliyle birtakım sanayi yatırımları yapılmış, henüz yeterli birikimi olmayan özel sermayedarların üstlenemeyeceği ölçekte fabrikaları devlet kurmuştur.⁴³³

Devletçilik politikaları dış yardım ve krediler olmaksızın kalkınmanın mümkün olabileceğini ispatlamıştır. Bu dönemde 17 milyon lira borç alındığı halde 36 milyon lira borç ödenmiştir.⁴³⁴

Aslında buhran yıllarında ve emperyalizmin etki alanındaki Türkiye’de, devlet öncülüğünde girilen sanayileşme hareketi asla küçümsenecek bir olgu değildir. Bu politika belli bir sermaye birikimi sağladığı gibi daha sonraki yıllarda da daima hesaba katılan bir temel teşkil edecektir.⁴³⁵

Birinci beş yıllık sanayi programının, ön görülen beş yılın sonunda büyük ölçüde uygulandığı görülmektedir. Bu tarihte Bakırköy Pamuklu fabrikasına yapılan ekleme, Kayseri, Nazilli ve Konya Ereğlisi’nde kurulan pamuk ipliği ve kumaşı fabrikaları bitmiş ve üretime geçmişti. Yapımı 1939’da tamamlanan Malatya pamuklu kombinasyonu birlikte bu fabrikalarda 110 000 iş ve 2 900 otomatik tezgahlık üretim kapasitesi kurulmuştu. 7 000 işlik Bursa

⁴³¹ M. Şevki, “Elektrikli Türkiye II – Evvele Enerji Planı”, Kadro, 16. Dergi, s. 46.

⁴³² Avcıoğlu, Türkiye’nin Düzeni, s. 452.

⁴³³ Çağlar Keyder, “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1068.

⁴³⁴ Avcıoğlu, a.g.e., s. 452.

⁴³⁵ Timur, a.g.e., s. 157.

Merinos yün ipliği fabrikası ve 300 ton/ yıl kapasiteli Gemlik suni ipek fabrikası tamamlanmıştır. Tekstil sektörü dışındaki projelerden de, İzmit'te 9 500 ton/ yıl kapasiteyle kurulan 1. kâğıt fabrikası, İstanbul Paşabahçe de 8 000 ton/ yıl kapasiteyle kurulan şişe ve cam eşya fabrikası, Isparta Gülyağı fabrikası, Keçiörlü kükürt madeni ve 10 000 ton/ yıl kapasiteli saflaştırma tesisleri ve 66 000 ton/ yıl kapasiteli Zonguldak sömük fabrikası tamamlanmıştır.⁴³⁶

Programda ön görülen süngercilik şirketi kurulmuştur. Projelerin çoğunu Sümerbank, şişe - cam ürünleri ve sömük fabrikasını, İş Bankası gerçekleştirmekte ayrıca İş Bankası, kükürt, gülyağı ve süngercilik işlerine girmektedir.

Programdaki diğer projelerin 1938 sonundaki durumlarına gelince: en pahalı proje olan ve Karabük'te kurulması kararlaştırılan demir çelik kompleksi 1936 yılı sonunda bir İngiliz firmasına ihale edildi. Tesisler 1940 yılında 320 000 ton/ yıl ham demir, 148 000 ton/ yıllık çelik fırınları ve 70 000 ton/ yıllık haddehane kapasitesiyle tamamlandı. Hem yer seçimi hem de kapasite konusundaki yanlışlar nedeniyle ortaya çıkan iktisadi kayıplar, Türk sanayileşme sürecinin olumsuz yönde etkileyen önemli sonuçlar getirdi. Selüloz, sülfürik asit süper fosfat, kostik soda ve klor tesisleri de 1940'ların başında tamamlandı. Bakır madencilik ve saflaştırma projesi 1938'de yürürlüğe konulan 2. programda yeniden ele alındı, Seramik projesi ise 1939'da belirsiz bir tarihe ertelendi.⁴³⁷

Sanayileşme planı esas itibariyle iç kaynaklarla finanse edilmektedir. Bu şekilde vergi politikası ve tekel gelirlerinin gelişimi sanayileşme çabalarımızın sınıfsal temellerini de göstermektedir. Bunun dışında 1934 yılında yani planın uygulanmaya başlandığı sene Sovyetler Birliği'nden 8 milyon dolarlık (16.5 milyon TL) bir kredi de temin edilmiştir.⁴³⁸

Sonuçta, planlanan işlerin çoğu kısa bir dönemde gerçekleştirildi. Bir altyapı oluşturuldu ve sanayileşme süreci harekete geçirildi. Türkiye artık daha önce ithal ettiği pek çok malı üretiyordu. Sadece iç Pazar için çeşitli tüketim malları üretmekle kalmıyor,

---

⁴³⁶ Tezel, a.g.e., s. 303.

⁴³⁷ a.k., s. 304.

⁴³⁸ Timur, a.g.e., s. 153.

bazı sermaye malları ve küçük silahlar da ürettiyordu. Devlet işletmelerine yapılan yatırımlar devletçiliği eleştirenleri bile şaşırtacak şekilde geri ödendi.⁴³⁹

Bu dönemde özel girişimin hiç önem vermediği Anadolu’da çeşitli endüstri işletmeleri kurulmuş ve Devlet önemli bir işveren olarak çalışma hayatında görülmeye başlamıştır.⁴⁴⁰ Böylece ülke, tarım ve tarıma dayalı sanayi ile ekonomide çağ atlamış olmaktadır.

III.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Mustafa Kemal Atatürk şöyle diyordu: “Dünyanın bir savaşa gittiği bu günlerde bizim ekonomide çok daha güçlü olmamız gerekir”⁴⁴¹ bu nedenle ‘Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’ devam ederken ‘İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’ hazırlanmaya başlandı.

Birinci Sanayi Planının uygulaması devam ederken İkinci Planın hazırlıklarını görüşmek üzere 20–24 Ocak 1936’da İktisat Vekili Celal Bayar’ın başkanlığında sanayi kongresi toplandı. Belirlenen ilke ve öneriler çerçevesinde ikinci plan hazırlandı. Bu plan birinciye göre tesis sayısı ve kapsadığı alan yönünden daha geniş tutulmuştur.⁴⁴² Bu plan ağır sanayiye ve madenlere yöneliktir.

III.2.1. Atatürk’ün İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı Hakkındaki Görüşleri

Mustafa Kemal, birinci sanayi planını değerlendirirken, ikinci sanayi planının oluşturulması hakkında ilk sözlerini söylüyordu: “Endüstri programımız normal

---

⁴³⁹ Ahmad, a.g.e., s. 121.

⁴⁴⁰ Meryem Koray, Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, Ekim 2000, s. 102.

⁴⁴¹ Arı İnan, Düşünceleriyle Atatürk, AKDITYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.289, (Alıntı: Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s.19).

⁴⁴² Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, a.g.e., s.327.

gidişindedir. Bununla beraber yurdun endüstrileşmesine daha çok hız verilmesi ve yakın bir çağda yeni bir ikinci programa başlanması gereğine dikkatinizi uyandırmak isterim.”⁴⁴³ Bu sözlerin arkasında Mustafa Kemal’in kafasında oluşmuş fakat henüz olgunlaşmamış ikinci sanayi planı yatmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1936’da, birinci sanayi planının gelişmelerini Meclise sunarken, ikinci sanayi planının hazırlıklarının da sürdüğünü şu sözlerle dile getiriyordu: “Endüstri programının uygulanması ciddi olarak devam ediyor. Her yeni endüstri eseri yöresine refah ve uygarlık ve bütün memlekete haz ve kuvvet vermektedir. İkinci programın hazırlıkları istekli bir sevinçle ilerlemektedir. Madenlerin işletilmesi gelişme halindedir. Madenlerimiz bizim başlıca döviz kaynaklarımız olduğu için de yüksek dikkatinizi çekecek değerdedir.”⁴⁴⁴ Bu sözlerle aynı zamanda ikinci sanayi planından önce oluşturulan üç yıllık maden planının da altı çizilmektedir.

Bir yıl sonra Mecliste yaptığı konuşmada: “Endüstrileşmek en büyük milli davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit endüstriyi kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan savunması olmak üzere ürünlerimizi değerlendirmek ve en kısa yoldan en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşabilmek için bu bir zorunluluktur. Bu kanaatle beş yıllık ilk sanayi planının geri kalan bütün hazırlıkları bitmiş olan birkaç fabrikasını da

---

⁴⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, B. M. Meclisi Beşinci Dönem Birinci Toplanma Yılıını Açılış Konuşması, 01.Kasım.1935, (Alıntı: Afet İnan, Devletçilik ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, s.122).

⁴⁴⁴ Mustafa Kemal Atatürk, B.M. Meclisi Beşinci Dönem İkinci Toplanma Yılıını Açılış Konuşması, 01.Kasım.1936, s. 125, (Alıntı: a.k.).

süratle başarmak ve yeni plan için hazırlamak gerekir”⁴⁴⁵ diyerek, ikinci planın hazırlıklarının devam ettiğini vurgulamaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk, hayatının son günlerine kadar kurmuş olduğu bağımsız, demokratik, sosyal – hukuk devletinin gelişmesi, güçlenmesi ve bağımsızlığını koruyabilmesi için çaba harcamıştır. Hastalığının en ileri dönemlerinde dahi ülkenin geleceği için kendi sağlığını ikinci planda tutarak planlı kalkınma çabalarına devam etmiştir.

Bu çabaları anlatan en özlü sözleri Afet İnan, şöyle yazmaktadır⁴⁴⁶:

Atatürk’ün hastalığı hazin olduğu kadar da, hem kendisi hem de etrafı için çok üzücü idi. Doktorların tavsiyesi istirahat etmesi ve konuşmaması üzerinde toplanıyordu. Onun için kendisini ziyaret saatleri tertip edilmişti. Bir gün Başbakan ve İçişleri Bakanı kendisine ikinci beş yıllık iktisadi planı izah etmek için yanına girmişlerdi. Doktorun tavsiyesi üzerine, Atatürk’ün fazla yorulmamasını temin için odasına girdim. O, yatağında oturmuş, heyecan ve ciddiyetle Başbakanının izahlarını dinliyordu. Birinci beş yıllık planın zamanından önce bitirildiği ve yeniden beş yıllık program hazırlandığını kendisine anlatıyorlardı. Tabii bu uzun sürüyor ve Atatürk mütemadi sorularla izahat alıyordu. Bir ara doktorun tavsiyesine uymak için müdahalede etmek istediğim vakit, Atatürk’ün şu sözleriyle karşılaştım: “Biliyorum doktorlar yine istirahat tavsiye etmişlerdir. Memleketin en önemli ve esaslı işlerini konuşuyoruz, bunlar beni yormuyor, bilakis hayat veriyor” dediği zamanki sesini halâ işitir gibiyim. O anda karşımda sanki hasta bir Atatürk yoktu. O bütün maddi ızdırabını unutmuş, memnun, müsterih ve tatmin edilen bir ruh haleti içindeydi. Planın esaslarını dinledi, direktifler verdi ve bir müddet sonrada Başbakana izin verdi. Ondan sonra benimle uzun uzun konuştu. Esas söyledikleri şu idi: Dünya bir harbe doğru gitmektedir. Bu ateşin içinde bizim memleketimiz kritik anlar geçirebilir. İttifaklarımız henüz kökleşmedi, bunda bilhassa Balkan Antantına temas etmişti. Onun için biz milletçe iktisaden çok daha kuvvetli olmamız lazımdır. Ekonomik plan gecikilmeden tatbik mevkiine konulmalıdır.

⁴⁴⁵ Mustafa Kemal Atatürk, B.M. Meclisinin Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılıni Açılış Konuşması, 01.Kasım.1937, (Alıntı: a.k., s. 129).

⁴⁴⁶ Afet İnan, İkinci Sanayi Planı, s. XI.

III.2.2. Planın Hazırlanma Nedenleri

Planın hazırlanma nedenlerini Mustafa Kemal, şöyle açıklamaktadır: “Dünyanın bir savaşa doğru gittiği bu devirde, bizim ekonomik bakımdan çok daha kuvvetli olmamız gerekir. Hazırlanan ve uygulanan endüstri planlarına yenilerini eklemeliyiz. Sosyal hayatımızda çağdaş medeniyet düzeyinde her bakımdan ilerleme bütün yurt bütünlüğüne ve milli birliğimize kuvvet kazandırmalıdır. Komşularımız ve milletlerarası anlaşmalarımıza verdiğimiz önem, devletimizin her bakımdan bağımsızlık ilkesindeki prensiplerimizde kararlı olduğumuz ve bunu koruyacağımızdır.”⁴⁴⁷ Bu anlayışla birinci sanayi planı uygulanırken, önce üç yıllık maden planı oluşturulmuş arkasından daha geniş kapsamlı ağır sanayiye yönelik ikinci sanayi planı hazırlanmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, madenciliğin üzerinde önemle duruyor ve bu sektörün gelişme hızını arttırabilmek için hazırlatıp uygulamaya koyduğu üç yıllık maden planını daha sonra hazırlanan ikinci sanayi planıyla birleştiriyordu.

Hayatının son günlerine kadar hazırlanan planlarla ilgilenen Mustafa Kemal, 1 Kasım 1938’deki son nutkunda yine sanayi planlarından bahsetmektedir; “Birinci beş senelik sanayi planımız muvaffakiyetle bitmek üzeredir. Buna ilaveten üç senelik bir maden işletme programı tanzim edilmiş ve tatbikine başlanmıştır. Bu üç senelik maden programının büyük bir kısmını içine almak ve şeker sanayini de genişletmek suretiyle makine, kimya, gıda maddeleri, toprak ve su mahsulleri ve mahrukatı sanayi ile liman inşasını ve nakliye vasıtalarının çoğaltılmasını ve deniz işleri için duyduğumuz ihtiyaçları ihtiva ve ifade den dört senelik üç numaralı yeni bir program yapılmış ve ilan edilmiştir. Bu plan için sarf olunacak para 85 ila 90 milyon lira arasında tahmin edilmektedir. Buna

---

⁴⁴⁷ Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, s. 136.

ait kredinin temin edildiği malumdur.”⁴⁴⁸ Bu nutuk Başbakan Celal Bayar tarafından okunmuştur.

İkinci beş yıllık sanayi planının esas ve mevzularını tespit ve tetkik etmek üzere çağrılan sanayi kongresi 20.01.1936 tarihinde iktisat vekâleti konferans salonunda toplanmıştır.⁴⁴⁹ Bu kongrenin hazırladığı raporlar daha sonra İktisat Bakanlığı tarafından düzenlenerek “İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı” haline getirilmiştir.

III.2.3. Planın Özellikleri

İkinci sanayi planını, birinci sanayi planından ayıran en belirgin özellik, bu planda ağır sanayiye öncelik verilmesidir. Demir, Çelik ve Makine kollarındaki ilk adımlar bu plan döneminde atılacaktır.

Bu dönemde, mevcut ulaşım ağının genişletilmesi de ön plana alınmıştır ve ulaşım sektörünün ana kolu görünümünde olan, kara ve demiryolu yapımına ağırlık verilecektir.⁴⁵⁰

Bu planın özelliklerini İlkin, şöyle yorumlamaktadır⁴⁵¹:

İBYSP'nın genel özellikleri: İBYSP'nın hazırlanmasında, özellikle İkinci Dünya Savaşının yaklaşmakta olduğu ve bu nedenle ekonomik gücün hızla artırılması düşüncesi egemen olmuştur. Birinci Planda olduğu gibi İkinci Planda da büyük sermaye ve teknik güç gerek gösteren ve hammaddesi tamamen ülkemizde bulunan İktisadî yapı ve koşullarımıza uygun sanayi ele alınmıştır. Ülke içinde sürümü az fakat dış ülkelerde talebi yüksek olan madenlerimiz, . gerek ham, gerek yarı mamul olarak ihracata elverişli bir duruma getirilecektir. Su ürünlerimiz ve hayvancılığımız geliştirilecek, içte ve dışta sürümünü temin edecek faaliyetlerde bulunulacaktır. Ülkenin enerji gereksinmesini giderecek elektrik santralleri, makine sanayiine bir başlangıç olmak üzere de kurulmakta olan Karabük Demir ve Çelik

⁴⁴⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 426.

⁴⁴⁹ Afet İnan, İkinci Sanayi Planı, s. 3.

⁴⁵⁰ Atacan, a.g.e., s. 168.

⁴⁵¹ İlkin, a.g.e., s.277.

Fabrikalarının yan mamullerini işleyecek fabrikalar kurulacaktır. İBYSP, bir taraftan devlet sanayiinin gelişmesi üzerinde durmakta, sanayileşmenin sosyal yaşamda ve kentleşmede oluşturacağı sorunlar üzerine eğilmektedir.

Bu plan birincisinden çok daha iddialıdır. Hedefleri ağır sanayi, denizcilik, madenleri işletmek ve bütün Anadolu'da enerji santralleri kurarak ülkeyi elektrikle donatmaktır.

III.2.4. Planın İçeriği

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıyla yürütülürken hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı; Madencilik, Maden Kömürü, Elektrik Santralleri, Ev Aletleri, Toprak Sanayi, Gıda Maddeleri Sanayi, Kimya Sanayi, Makine Sanayi ve Denizcilik sektörlerini kapsamaktadır.

III.2.4.1. Madencilik

Madencilik İkinci Sanayi Planının temelini oluşturuyordu ve bu kapsamda planda yer alan madenleri Afet İnan, şöyle tanımlamaktadır⁴⁵²:

Toprak altı tabii servetlerimizi milli ekonomimize hadim kılmak ve harici ticaretimizde nazım rolünü oynamak gayesine takip edecek olan madenciliğimiz, ön safta krom, bakır, antimon, molibden, simli kurşun, çinko ve demir cevherlerimizin işletilmesine dayanmaktadır. Dünya istihsalindeki mevkiimize güvenerek, çok kıymetli olan krom cevherlerimizin yalnız ham olarak değil, ferrokrom halinde kıymetlendirilerek piyasaya çıkarılması da düşünülmüştür. Bu bahiste, Guleman şark kromlarıyla, Ergani, Kvarshan ve Murgul Cansul bakır madenlerinin, memleketin her tarafına serpilmiş olan simli-kurşun ve çinko kompleks cevherleriyle, molibden, antimon, civa, magnezit ve demir cevherlerinin işletilmesi ve Kütahyada bir ferrokrom sanayii tesisi vardır.

---

⁴⁵²Afet İnan, İkinci Sanayi Planı, s. 5.

Cumhuriyet Döneminde madencilige ağırlık veren ve yine devlet teşebbüsünü kabul eden bir yol tutulmuştur. Devletin madencilik yapabilmesi için kurulan Sanayi ve Maadin Bankası genel finansman, Etibank işletme ve finansman, Maden Teknik ve Arama Enstitüsü de araştırma kuruluşları olarak görev yapmaya başlamışlardır.⁴⁵³

III.2.4.2. Maden Kömürü Ocakları İşletmeleri

İkinci sanayi planının içeriğini oluşturan sektörlerden birini de “maden kömürü” oluşturmaktadır. Bu çerçevede yapılan tetkikler sonucunda, Ereğli taş kömürü havzası ve Kütahya linyit havzası plan kapsamına alınmıştır.

Zonguldak için bir milyon ton, Kozlu için bir milyon ton ve yeni tesis edilecek Çatal Ağzı için de bir buçuk - iki milyon ton rezerv kabul edilmekte⁴⁵⁴ olup bu oranlar, Ereğli taş kömürü havzası işletmesinin programına alınmıştır.

Kütahya linyit havzası işletmeciliği ise, Tavşanlı bölgesinde tespit edilen linyit üzerine çalışacaktı. Bu havzanın kömürü % 40 rutubet ve % 15 kül ihtiva etmekte olup yaşken 2800, kurduktan sonra 4000 kalori verdiği tespit edilmiştir.

III.2.4.3. Mıntıka Elektrik Santralleri

İkinci Sanayi Planının önemli projelerinden biri de, ülkeyi elektrik santralleriyle donatmaktı. İlk olarak Zonguldak ve Kütahya mıntıka elektrik santralleri projeleri plana alınmıştır.

Bu plan kapsamındaki Zonguldak ve Kütahya elektrik santrallerinin ihtiyaç

⁴⁵³ Ahmet Kılıçbay, Türk Ekonomisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No: 263, Ankara, 1992, s.68.

⁴⁵⁴ Afet İnan, İkinci Sanayi Planı, s. 58–59.

nedenlerini Afet İnan, şöyle yorumlamaktadır⁴⁵⁵:

Havzadaki ocakların, Çatalağzı-Ereğli elektrikli demiryolunun, liman ve şehirlerin 5-6 sene sonra 100 milyon kilowattsaat enerji sarf edecekleri tahmin olunmaktadır. Bu sarfiyatı karşılamak üzere 45 000 kilowattlık yeni bir santrale ihtiyaç vardır. Mahrukat olarak, ticari kıymeti olmayan kömür süprüntüleri kullanılacaktır. Tesis için, hava dahil olmak üzere 5.1 milyon lira lazımdır. İşletme için, mahrukat fiyatına ve istihsalata göre senede 120 000 liraya ihtiyaç olacaktır. Kütahya mıntıkasında kurulması düşünülen sanayi ve İstanbul'a kadar çekilecek bir hava hattı boyundaki bazı şehirlere de elektrik vermek şartıyla, bu santralin senede 375 milyon kilowattsaat istihsal edeceği tahmin olunmaktadır. Bu sarfiyatı karşılamak üzere 60 000 kilowattlık bir santrale ihtiyaç vardır. Santralde yedek bulunmayacaktır. İstanbul elektrik şirketi santralında kafi miktarda makine mevcut olduğundan, bu şirketle yapılacak mukaveleye göre icabında bu şirketten cereyan satın alınacaktır. Hava hatları da dahil olmak üzere, santral tesisi için 10.25 milyon lira gereklidir.

III.2.4.4. Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti

Bu plan kapsamına alınan sektörlerden biri de, halkın ısınma sorununu çözmeye yönelik yakacak konusudur. Bu konuda yapılan tetkikler aşağıda açıklanmaktadır.

Yakacak, insanların yiyecekleri, giyecekleri ve barınacakları ile birlikte yaşamaları için mübrem bir ihtiyacıdır. Yapılan istatistiklere göre, senede 250 liradan eksik gelirli ailelerde yakacak ve ışığın aile bütçesindeki nispetinin %6'yı geçtiğini, gelir yükseldikçe azalmakla beraber 2 500 lira gelirli ailelerde bile %3'den yukarı olduğunu söyleyebiliriz. Bu nispet, sözü edilen gelir sınıflarında mutlak adet olarak 15–75 lira arasında değişmektedir.⁴⁵⁶

---

⁴⁵⁵ a.k., s. 88-89.

⁴⁵⁶ a.k., s. 103.

III.2.4.5. Toprak Sanayi

İkinci Sanayi Planında bütünlüğe önem verilmiştir. Yapılacak fabrika ve tesislerin ihtiyacı olan hammaddeleri temin için üretimde kullanılacak yan ürünlerin üretilmesine yönelik fabrikaların da yapılması proje kapsamına alınmaktadır.

Bu amaçla, bir taraftan sanayimizde, öte taraftan demiryolu, şose ve şehircilik yapı işlerinde muhtaç olduğumuz çimento ve ateşe dayanan malzemenin temini için bir cüruf çimentosu ve bir şamot sanayi tesisi kurulması uygun bulunmaktadır.

Bu planın ilk ürünü; “Karabük’te, demir sanayii artıklarını kullanarak yılda 120.000 ton çimento üretecek bir fabrika projesi”⁴⁵⁷ olmuştur. Burada kullanılan demir atıkları fabrikanın yapılış maliyetini % 25’in üzerinde olumlu etkilemektedir.

Bu konudaki düşüncelerini Afet İnan, şöyle özetlemektedir⁴⁵⁸:

Memleketin her hangi bir yerinde kurulacak ayrı ayrı bir çimento fabrikası yerine demir sanayii ile kombine edilmiş bir çimento fabrikasını (orada uygun ham madde bulunmak şartıyla) tesisi ile aşağıdaki iktisadi ve teknik faydeler elde edilebilir:

* Böyle bir kombine çimentosu memleketin her hangi bir yerinde kurulacak fabrikanınkinden %20 kadar daha ucuz olacaktır.

* Her türlü kara inşaatından bilhassa liman, iskele ve rıhtım gibi sülfatlı ve hamızlı su inşaatında, portland çimentosundan daha mukavim olan ve şimdiye kadar memlekette yapılmayan bu çimento dahilden temin edilmiş olacaktır. (Limanlarımızın yapılmasına başlanınca bu çimentoya ihtiyaç çok artacaktır).

* Çimento fabrikasının demir sanayiinin yanında bulunması ile her iki fabrikaya cereyan verecek elektrik santralının amortisman ve faiz gibi masrafları hissesi bir hayli azalmış olacaktır.

⁴⁵⁷ Tezel, a.g.e., s. 308.

⁴⁵⁸ Afet İnan, İkinci Sanayi Planı, s. 119.

* Büyük elektrik müstehliki olan bu iki fabrikanın elektrik ihtiyacı bu suretle daha çok ucuza temin edilebilecektir.

* Çimento fabrikasının demir sanayiinin yanında bulunması ile demir ocaklarına demir cevheri ve kömür getiren vagonların yarısının boş dönmesine lüzum kalmayacaktır.

Toprak sanayi kapsamındaki ikinci proje, kurulacak tesislerde ihtiyaç olacak ateşe dayanıklı tuğla ve benzeri malzemelerin üretilmesine yöneliktir. Bu kapsamda yılda 15.000 ateşe dayanıklı tuğla ve benzeri malzeme üretilmesi planlanmaktadır.

III.2.4.6. Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti

Halkın temel gıda ihtiyacını karşılamak ve ithalat – ihracat arasındaki döngüyü tersine çevirebilmek için, ekmek, zeytinyağı, yaş - kuru meyve ve et sektörlerinde planlı örgütlenmeyi kapsayan bir proje geliştirilmektedir.

Plana alınan gıda maddeleri sanayi ve ticareti ile bir yandan ülkedeki büyük halk kitlelerinin günlük gıda ihtiyacını karşılamak, öte taraftan büyük miktarlarda üretilen bazı ürünlerin iç ve dış pazarda sürümünü sağlamak temel prensip olmuştur.

Bu amaç doğrultusunda, büyük şehirlerde halka ucuz ve sağlıklı ekmek yedirmek için ekmek ve un fabrikaları kurmak, bir ihracat maddesi olan rafine zeytinyağı üretimi için Ayvalık'ta bir zeytinyağı rafinerisi kurmak, büyük şehirlerimizin taze et ve ordunun et konservesi ihtiyacını ucuz ve sağlıklı karşılamak için konserve tesisleri kurulması planlanmıştır.

Ayrıca, memlekette bol yetişen meyveleri değerlendirmek için, yaş elma ambalaj yerleri, elma, kayısı ve erik kurutma tesisi, domates peltesi fabrikaları ve ayrıca bunların ulaşım sırasında ve depolarda bozulmamaları için soğuk hava depolarıyla, soğuk hava vapur ve vagonları geliştirilecektir.

III.2.4.7. Kimya Sanayi

İkinci Sanayi Planında değerlendirilmeye alınan projelerden biri de kimya sanayiine yöneliktir. Bu kapsamda; soda, morfin, gliserin, petrol rafinerisi, sentetik benzin ve azot sanayileri kurulup işletilmesi planlanmıştır.

Kimya sanayiine yönelik projelerin birincisi, soda sanayisine yönelik; yılda 6.000 ton soda üretimiyle ilgili projedir. Soda sanayi, bütün ham ve yardımcı maddelerini memleket içinden temin edeceğinden ekonomide bir hareket uyandıracak ve milli bir sanayi olacaktır.

Bu kapsamda ikinci sektörü, yılda 12 ton morfin ve türevlerini üretecek bir fabrika projesiyle afyon oluşturmaktadır. Tıbbi alanda ihracatı olan bu ürün; Afyonkarahisar, Denizli, İzmir, Isparta, Burdur, Konya, Yalvaç, Bolvadin, İnegöl, Yenişehir, Beypazarı mıntıkaları ile Çorum, Tokat, Amasya ve Malatya illerinde yetiştirilmektedir.

Bu kapsamda üçüncü sektörü, Gliserin, Yağ Hamızları ve Sabun Sanayi oluşturmaktadır ve Kayseri'de hayvan yağlarından yılda 250 ton gliserin ve 5.000 ton sabun üretecek bir fabrika planlanmıştır.

Bu kapsamda dördüncü sektörü, Petrol Rafinerisi projesi oluşturmaktadır. Petrol arama ve çıkarma işlemleri Birinci Sanayi Planında ele alınmış fakat yeterli teknolojiye sahip olunamadığından başarılı sonuç alınamamıştır. İkinci Sanayi Planında da konu değerlendirilmiş ve Petrol Rafinerilerinin kurulmasına karar verilmiştir.

Bu kapsamda beşinci sektörü, Sentetik Benzin Sanayii oluşturmaktadır. Zonguldak ya da Kütahya'da kurulacak, kömürden yılda 16.500 ton benzin ve 5.940 ton dizel yakıtı üretecek bir fabrika planlanmıştır.

Bu kapsamda altıncı sektör, Azot Sanayiidir. Yılda 3.000 ton nitrik asit, 2.000 ton amonyum nitrat ve 1.000 ton karpit üretecek, Kütahya ya da İzmit'te kurulması düşünülen fabrika projesi bu çerçeve içinde yer almaktadır.

III.2.4.8. Makine Sanayi

Planlı sanayileşmekte olan memleketimizde modern makine sanayine bir başlangıç olmak üzere ilk olarak, ziraat alet ve makineleriyle el aletleri, makine parçaları yapacak olan bir makine ve madeni eşya fabrikası, ziraat aletleri için seyyar tamir yerleri, ölçü ve tartı aletleri, boru, kalay galvanizli sac (teneke) sanayi tesisi düşünülmüştür. Bunun ilk adımları, yılda 50.000 pulluk ve 1.600 çeşitli tarım makinesi üretecek bir fabrika ile Ereğli'de yılda 1.000 soba ve 1.500 radyatör üretecek bir fabrika kurulması ile ilgili projelerdir.⁴⁵⁹

III.2.4.9. Denizcilik

Mustafa Kemal Atatürk, üç tarafı denizlerle çevrili ülkemizde denizlerimizden yeteri kadar faydalanmadığımızı dile getirerek ülke kalkınmasını destekleyecek bu alanda projeler geliştirilmesine önem vermektedir.

İstanbul liman tesislerinin geliştirilmesi ve Trabzon ve Zonguldak'ta yeni limanlar yapılması, İskenderun limanında bir serbest bölge kurulması, toplam 67.000 tonluk 28 gemi satın alınması ve yaptırılmasıyla ilgili projeler, İBYS Planlarında yer almaktadır.⁴⁶⁰

Bu fasılda deniz fabrika ve havuzlarıyla sahillerimizde fener ve radyofarlar tesisi,

---

⁴⁵⁹ Tezel, a.g.e., s. 307.

⁴⁶⁰ a.k., s. 309.

İstanbul ve İzmir limanları işlerinin tanzim ve ıslahı, taze ve konserve balık sanayi ve ticareti, balıkyağı, balık unu fabrikaları, balıkhaneler, balık için soğuk hava depoları inşası, soğuk hava vapur ve vagonları tedariki, deniz dalyanlarımızın ve göllerimizin işletilmesi tetkik ve teklif edilmiştir.⁴⁶¹

Deniz sanayi ve ticaretini geliştirecek ve kalifiye eleman yetiştirecek, “Yüksek Deniz Ticaret Okulu”nun açılması ve Avrupa’daki benzer okulların eğitim sisteminin getirilmesi de planlanmıştır.

Ayrıca, “çeşitli yerlerde yılda 800 ton balık konservesi, 2.000 ton taze balık, 4.000 ton balıkyağı, 3.200 ton balık unu, 10 ton havyar ve 80.000 adet balık derisi işleyecek tesisler kurulmasıyla ilgili proje”⁴⁶² geliştirilmiştir.

Balık sanayii maliyeti: 440 000, İstanbul balık unu fabrikası: 30 000, Trabzon balık unu fabrikası: 123 000, İstanbul soğuk hava deposu: 300 000, Soğuk hava tertibatlı nakil vasıtaları: 180 000, Havyar sanayii: 150 000, Balıkyağı sanayii. 210 000, Dalyan ve göl işletmeleri: 315 000, Satış teşkilatı: 660 000, Balık Laboratuvarı: 40 000, toplam; 2.450.000.TL⁴⁶³ olarak tespit edilmiştir.

III.2.5. İkinci Sanayi Planının Değerlendirilmesi

Mustafa Kemal Atatürk, birinci sanayi planı bitmeden ikincisini hazırlatmasındaki neden, yaklaşan İkinci Dünya Savaşıydı. Atatürk, İkinci Dünya Savaşının yakın zamanda olacağını biliyordu ve bu savaş döneminde ülkesinin güçlü, dış bağımlılığı olmayan, savaş

⁴⁶¹ Afet İnan, İkinci Sanayi Planı, s. 7.

⁴⁶² Tezel, a.g.e., s. 309.

⁴⁶³ Afet İnan, İkinci Sanayi Planı, s. 355–356.

döneminde ekonomisi çökmeyen bir ülke olmasını sağlayacak planlar yapılmasına önem veriyordu.

Yapılan ikinci sanayi planı uygulanamadan dünyada savaş atmosferinin başlaması planda bazı değişikliklerin yapılmasına neden oldu.

Atatürk'ün ölümünden yaklaşık iki ay önce, yani 16 Eylül 1938'de, İkinci Plan taslağında bazı değişiklikler ve düzeltmeler yapılarak 4 yıllık olarak yeniden düzenlenmiştir. O tarihte Sanayi Dairesi Başkanlığına getirilmiş olduğunu ifade eden Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden üç ay önce bu plandan da vaz geçilerek yerine "İktisadi Savunma Planı"nın (5 Nisan 1939) hazırlanarak yürürlüğe konduğunu anlatmaktadır.⁴⁶⁴

Eylül 1938'de yürürlüğe konulan plandaki projelerin büyük çoğunluğu, altı ay sonra ya iptal edildi ya da belirsiz bir tarihe ertelendi. Uygulanması yürürlükte tutulan projelerin tamamlanmasında ise, İkinci Dünya Savaşı'nın dünyadaki ve Türkiye'deki özel konjonktürü içinde büyük güçlüklerle karşılaşıldı. 1938 Planı'nın 1950 yılına kadar tamamlanabilmiş olan projeleri, Guleman krom, Ergani, Murgul ve Kuvarshan bakır, Divriği demir madencilik tesisleri, Karabük kompleksine katılan 9.000 ton/yıl kapasiteli demir boru fabrikası ve satın alınan bazı gemilerle ilgili olanlardır. Trabzon ve Zonguldak limanlarının yapımına Savaş'tan sonra başlanabildi ve bunların tamamlanması 1950'lilere kadar sürecektir.⁴⁶⁵

---

⁴⁶⁴ Tokgöz, a.g.e., s. 78.

⁴⁶⁵ Tezel, a.g.e., s. 312-313.

III.2.6. İkinci Sanayi Planında Yapılan Değişiklikler

İkinci Dünya Savaşı'nın yakın zamanda beklenmesi planda değişikliklere neden olmuştur. Plan kapsamındaki projelerin bir kısmından vazgeçilirken yeni projelerle de ek yapılmıştır. Yapılan değişiklikleri Tekeli ve İlkin aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır.⁴⁶⁶

İkinci Sanayi Programının Vazgeçilen Projeleri:

- Ferro Krom Sanayi
- Ham Petrol Rafinerileri
- Ölçü Sanayi Aletleri
- Kalay ve Galvanizli Saç Üretimi.

İkinci Sanayi Programına Yapılan Proje Eklmeleri:

1. Ereğli- Zonguldak Havzasında
  - İstihsalin İki Misline Artırılması
(15.9.1938 tarih ve 2/9647 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı)
  - İşçi Mahalleri ve Köyleri Tesisi
  - Zonguldak – Kozlu Demiryolu
2. Değirmisaz – Tavşanlı Linyitlerinin İşletilmesi
3. Teyyare Benzin Motörleri Fabrikası
4. Hafif Maden Alüminyum Fabrikası
5. Dört Yeni Şeker Fabrikası
6. Yeni Liman Yapımları (İstanbul, Çatalağzı, Trabzon, İskenderun)
7. 28 Yeni Vapur Alınması
8. Erzurum'da Bir İplik Fabrikası Yapılması
9. Ankara'da 450 Konutluk Mesken Yapımı.

Tekeli ve İlkin'in hazırladığı aşağıdaki tablo, bu planda yer alan sorumlu kuruluşları ve kullanılacak finansmanı açık olarak göstermektedir⁴⁶⁷:

⁴⁶⁶ Nazmi Sevgen, Celal Bayar Diyor'ki, s. 84–85, Kaynak: Sanayi Tetkik Heyetince 26 Kasım 1946 Tarihinde Hazırlanan Not, (Alıntı: Tekeli- İlkin, Dr. Max Von Der Porten'in Türkiye'deki Çalışmaları ve İktisadi Devlet Teşekkülleri Sisteminin Oluşumu, s. 49-50).

SÜMERBANK

(65.559.530.- TL)

1. Cüruf Çimentosu	İkinci Plandan
2. Şamot Tuğlası	“
3. Azot Sanayi	“
4. Makine ve Madeni Eşya Sanayi	“
5. Erzurum İplik Fabrikası	Yeni Eklenen
6. Dört Yeni Şeker Fabrikası	“
7. Boya Fabrikası	“

ETİBANK

(48.000.000.- TL)

1. Şark Kromları İşletmesi	İkinci Plandan
2. Ergani Bakır İzabe Tesis	Birinci Plandan
3. Kuvarshan ve Murgul Bakır İzabe Tesis.	İkinci Plandan
4. Diğer renkli Madenler	“
5. Ereğli ve Zonguldak'ta Kömür Çıkarımının Artırılması	Yeni Eklenen
6. Ereğli ve Zonguldak'ta İşçi Mahalleleri	“
7. Zonguldak – Kozlu Demiryolu	“
8. Kütahya Seyit Ömer Linyitleri İşletmesi	İkinci Plandan
9. Değirmisaz – Tavşanlı Linyitleri İşletmesi	Yeni Eklenen
10. Elektrik Santralleri	İkinci Plandan
11. Ev Mahrukatı Sanayi	“
12. Hafif Maden Alüminyum	Yeni Eklenen

DENİZBANK:

(29.952.000.- TL)

1. Deniz Sanayii ve Ticareti	İkinci Plandan
2. Trabzon, İskenderun Limanları	Yeni Eklenen
3. 28 Yeni Vapur Alımı	“
4. Su Mahsülleri Sanayi ve Ticareti	İkinci Plandan
5. Soda Üretimi (Yeniden İncelenecek)	“

---

⁴⁶⁷ Sanayi Tetkik Heyeti'nce 26 Kasım 1946'da Hazırlanan Not, (Alıntı: Tekeli- İlkın, Dr. Max Von Der Porten'in Türkiye'deki Çalışmaları, s. 50-51).

TOPRAK MAHSÜLLERİ OFİSİ:

(3.500.000.- TL)

1. Morfin Fabrikası	İkinci Plandan
2. Silo ve Ambarlar (100.000 Tonluk)	“

EMLAK VE EYTAM BANKASI:

(3.900.000.- TL)

1. Ankara’da 453 Konutluk İki Mahalle	Yeni Eklenen

TOPLAM YATIRIM:

150.911.530.- TL.

Atatürk döneminde uygulanan Devletçilik politikaları sonucunda, büyük kalkınma sağlanmıştır. Bu kapsamda bazı önemli sektörler Çizelge 6’da verilmiştir.

Çizelge 6. 1929 – 1939 Döneminde Üretim ve Hizmetler

	1929	1939	Artış oranı (%)
Demiryolları (Km)	5.144	7.324	42
Demiryolu nakliyatı (milyon Ton/Km)	356	1.564	339
Karayolları (Km)	29.636	41.600	41
Elektrik üretimi (kwatt)	106	353	233
Taş kömürü (Bin ton)	1.451	2.696	86
Krom (Bin ton)	16	183	1.044
Çimento (Bin ton)	65	284	337
Şeker üretimi (Bin ton)	8	95	1.088
İplik Üretimi (Bin ton)	23	90	291

Kaynak: Atatürk’ün Ekonomi Görüşü, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları No:3, 1982, Ankara, s.20.

Çizelge 6'da görüldüğü gibi 1929 – 1939 yıllarında uygulanan Devletçilik politikaları sonucunda; demiryolları; 5144 km'den 7324 km'ye, karayolları; 29636 km'den 41600 km'ye, elektrik üretimi; 106 kwatt'dan 353 kwatt'a, Taş Kömürü üretimi, 1451 bin ton'dan 2696 bin ton'a, Krom üretimi, 16 bin ton'dan 183 bin ton'a, çimento üretimi, 65 bin ton'dan 284 bin ton'a, şeker üretimi, 8 bin ton'dan 95 bin ton'a, iplik üretimi, 23 bin ton'dan 90 bin ton'a yükselmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, yoğun çabaları sonucu hazırlanan Plan, Atatürk'ün vefatının ardından yürürlükten kaldırılarak yerine 5 Nisan 1939'da "İktisadi Savunma Planı" başlıklı plan yürürlüğe konulmuştur. Bu değişimle birlikte plan ve planlı kalkınma anlayışı, DPT'nin 1960 yılında kurulmasına kadar yok olmuştur.

SONUÇ

Atatürk döneminde planlama çalışmalarını kapsayan bu tez çalışması sonucunda ortaya çıkan somut tablo Atatürk'ün planlı çalışan bir lider olduğudur. Çağının liderleri içerisinde bir adım önde olmasının nedenleri, üstün yöneticilik vasıflarının yanı sıra bütün eylemlerinde her ayrıntıyı planlayarak hareket etmesidir.

Mustafa Kemal, askeri alanda yapmış olduğu taktik ve stratejik planlarla yönetmiş olduğu bütün savaşlardan başarıyla çıkmıştır. Askerliği bir sanat olarak gören ve bu sanatı akılcı, bilimsel, istatistiksel ve matematikle desteklenmiş planlarla yürüten Mustafa Kemal'in, son savaş planları Milli Mücadele'de görülmüş ve güç dengelerini tersine çevirmiştir.

Savaş alanlarından sonra siyasal alanda devam eden mücadelede Mustafa Kemal, yine planlı hareket etmektedir. Belirlenen hedeflere ulaşmak için hazırlanan planları çeşitli evrelerden oluşmaktadır ve her evre ayrıca planlanmış ve uygulanmıştır. İlk aşamada, yönetsel alanda yapılacak devrimler vardır. Saltanatın kaldırılmasıyla başlayan bu süreç Cumhuriyetin ilanıya amacına ulaşmış ve ardından halifeliği de, tarihin karanlıklarına göndermiştir.

Bu ilk aşamadan sonra, ülkenin medeniyet yolunda yapacağı devrimler planlanmaktadır ve yapılan planlar sonucu doğru bir zamanlamayla arka arkaya devrimler gerçekleştirilmiştir. Ülkenin geri kalmışlığının göstergesi olan tablo bu devrimlerle değiştirilmiştir. Sonuçta eğitim ve kültür alanlarında yapılan bu devrimlerle halkın çehresi değişmiştir.

Yapılan devrimler bunlarla sınırlı kalmadı. Bu topyekün bir kalkınmaydı ve bunun bir ayağını da fiziki planlar oluşturuyordu. Bu çerçevede yapılan planlar üç boyutta ele alınmıştır. Birinci boyutta, Ankara'nın başkent yapılması ve Ankara'nın imarıyla başlayan ve belediyelere çeşitli imar yetki ve görevleri veren planlı kentleşme çalışmaları vardır. İkinci boyutta, bütün ülkenin demiryollarıyla birbirine bağlanması ve demiryollarının millileştirmesini kapsayan planlar vardır. Nitekim uygulamada başarı sağlanmış ve bütün ülke Ankara merkezli olarak birbirine demiryollarıyla bağlanmıştır. Ayrıca Almanların, Fransızların ve İngilizlerin elinde olan bütün demiryolları millileştirilmiştir. Üçüncü boyutta, kurulacak tesislerin yer seçimi oluşturmaktadır. Özellikle 1933'te uygulanan, "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" kapsamında kurulacak "İktisadi Devlet Teşekkülleri"nin yer seçiminde uygulanan plan ve politikalar önemlidir. Bu planda yer seçiminde izlenen politikalarda; hammadde kaynaklarına yakınlık, bölgeler arası dengesizliği giderme ve olası bir savaşta en az etkilenecek güvenli bölgeler tercih edilmiştir. Bu çerçevede, birinci beş yıllık sanayi planının coğrafi açıdan ağırlık noktasının Anadolu'nun iç bölgeleri olduğu görülür.

Atatürk döneminde yapılan bir diğer planlama ekonomi üzerinedir. "Kazanılan zaferlerin ekonomik zaferlerle taçlandırılması" gereğini vurgulayan Mustafa Kemal, 1923'te ülkede ekonomik hareketliliği sağlamak için İzmir İktisat Kongresi'ni, toplamıştır. Kongrede; Çiftçi Grubu'nun, Tüccar Grubu'nun, Sanayici Grubu'nun ve İşçi Grubu'nun sorunlarını tespit eden ve çözüm yolları üreten devlet destekli bir çalışma yapılmıştır.

Yakın tarihimizde ilk defa yapılan bu kongre, ekonomide hareketliliğe neden olsa da, günümüze kadar gelen eleştirilerden kurtulamamıştır. Bu kongrede özel girişimin desteklenmesi liberal politikaların doğmasını sağlamıştır. Bu açıdan devletin liberal

politikalar uygulayışını eleştiren görüşler varlığını korumaktadır. Fakat zamanın şartları değerlendirildiğinde; savaştan çıkmış boş bir bütçeye sahip devletin ekonomiye girmesi mümkün görünmüyordu, ayrıca ticaretin savaşta memleketi terk eden Rum ve Ermenilerin ellerinde olduğu düşünüldüğünde, ekonominin canlanmasının beklenmesi ülkenin ekonomik bağımsızlığını tehlikeye düşürebilirdi.

Sonuçta zamanın şartları iyi analiz edilmeden yapılan eleştirilerin yeterince objektif olmadığı düşünülmektedir. Çünkü bu dönemde devlet imkanları dahilinde demiryolları yapmakta ve stratejik önemdeki kuruluşları millileştirmektedir. Bu da bu dönem politikalarının tam liberal politikalar olmadığını açıkça göstermektedir.

1929 Dünya Buhranı'na kadar yürütülen, liberal çizgideki bu politikalar yetersiz kalmıştır. Özellikle 1929 dünya buhranı ile birlikte gümrük duvarları yükselmiş, ihracat durmuş, ülkeler kendi ekonomileriyle ayakta kalma mücadelesi başlatmışlardır ve bu buhrandan bütün dünya olumsuz etkilenmiştir.

1929 yılı Türkiye için de sıkıntılı bir yıl olmuştur. Buhranın yanı sıra, Osmanlıdan kalan borçların ilk taksitinin de ödeneceği yıl olmuştur. Böyle bir dönemde Mustafa Kemal, Devletçilik prensibini benimseyerek planlı kalkınma çalışmalarını başlatmış ve her şeye rağmen Osmanlıdan kalan borç taksiti ertelenmeden ödenmiştir.

Devletçilik prensibiyle birlikte başlayan kalkınma programı, ilk olarak bir sanayi planını gerektiriyordu. Sovyet Rusya'dan alınan teknik ve ekonomik destekle 1932'de hazırlanan ve 1933'te uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, oluşturulmuştur.

Sovyet Rusya'dan sonra dünyada ilk ülkesel boyutta planlı kalkınma çalışmalarını kapsayan bu plan, hammaddesi ülkede bulunan, tarıma dayalı sanayiye gerektiriyordu. Bu kapsamda; Kimya, Suni İpek, Semikok, Cam, Porselen, Demir, Bakır, Kağıt, Selülöz, Kükürt, Pamuklu Mensucat, Merinos, Kendir, Gülyağı, Süngercilik, Altın ve Petrol sektörleri plana alınmıştır. Bu sektörlerden, Altın ve Petrol teknik yetersizlikler nedeniyle istenilen sonucu vermemiş, bunların dışındaki sektörlerde başarı elde edilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı başarıyla uygulanırken, Mustafa Kemal, daha ağır sanayiye ve madenlere yönelik "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı"nı hazırlatmıştır. 1936 yılında hazırlanan bu planda amaç yaklaşan ikinci dünya savaşı gelmeden güçlü bir ekonomi yaratmaktır. Birinci plan dört yılda tamamlanmış ve büyük başarı sağlamıştır, hedef aynı başarının ikinci planda da sağlanabilmesidir.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı; Madencilik, Maden Kömürü Ocakları İşletmeleri, Elektrik Santralleri, Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti, Toprak Sanayi, Gıda Maddeleri Sanayi ve Ticareti, Kimya Sanayi, Makine Sanayi ve Denizcilik sektörlerini kapsamaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk, hayatının son günlerine kadar bu planla ilgilenmiş, plan üzerinde yoğun çalışmıştır. Fakat beklenen savaşın yaklaşması planda değişikliklere neden olmuştur. Eylül 1938'de, planda bazı değişiklikler yapılarak yeniden oluşturulmuş ve savaşa rağmen uygulanması öngörülmüştür.

Mustafa Kemal Atatürk'ün erken vefatı, planlama devrini de kapatacaktır. İki yıl üzerinde yoğun çalışılarak hazırlanan ve yaklaşan savaş karşısında planlı bir ekonomiyle güçlü olarak büyümesini sürdüren bir ekonomi yaratılmak istenirken, aynı sebeple, farklı

bakış açısıyla durumu değerlendiren hükümet, yaklaşan savaş ortamında bu plan uygulanamaz düşüncesiyle planı yürürlükten kaldırmıştır.

Eğer bu plan uygulanabilmiş olsaydı veya Mustafa Kemal, bir beş yıl, bir on yıl daha yaşasaydı, bugün ülke ne durumda olurdu? Mustafa Kemal, yaşasaydı plan büyük olasılıkla uygulanacaktır. Çünkü yaklaşan savaşı gören, ona göre planda değişiklikler yapan, planın savaş döneminde de uygulanması için çözüm üreten bir anlayışa sahipti. Plan uygulanırdı, çünkü Mustafa Kemal, kararlıydı ve geleceği görebiliyordu.

Sonuç itibariyle, Mustafa Kemal Atatürk döneminde gerçekleştirilen birinci beş yıllık sanayi planı, bu ülkenin planlama tarihinde günümüze kadar gelen en başarılı dönemini oluşturur. Yapılan ikinci plan ise bugüne kadar hazırlanan en kapsamlı ekonomik planını oluşturmaktadır. Eğer bu plan uygulanabilmiş olsaydı, Türkiye şimdi dünyanın en güçlü ekonomilerinden birine sahip olacağı görünen bir gerçektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AHMAD, Feroz., (1999), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çeviren: Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları: 292, İstanbul.

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat., (1998), *Atatürk Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.

AKTAN, Tahir., (1970), *Türkiye'de Mahalli İdareler ve Planlı Kalkınma*, Eroğlu Matbaası, Ankara.

ARALOV, S.İ., (1997), *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları – 2*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.

ARAR, İsmail., (1997), *Atatürk'ün İzmir Basın Toplantısı*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.

AŞGIN, Sait., (2000), *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Atatürk Araştırma Merkezi, (1991), *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Atatürk Araştırma Merkezi, (1997), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I - III*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Ankara.

- Atatürk Araştırma Merkezi, (2004), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal., (1998), *Nutuk 1919-1927*, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, Ankara.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal., (1998), *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul.
- ATAY, Falih Rıfki., (1984), *Çankaya*, Bateş Yayınları, İstanbul.
- AVCIOĞLU, Doğan., (1991), *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, 4. Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- AVCIOĞLU, Doğan., (1998), *Türkiye'nin Düzeni Dün- Bugün- Yarın*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya., (1992), *Tek Adam- Mustafa Kemal 1922- 1938*, Cilt 3, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya., (1993), *Tek Adam- Mustafa Kemal 1919 - 1922*, Cilt 2, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya., (1999), *Tek Adam- Mustafa Kemal 1881 - 1919*, Cilt 1, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- AYSAN, Mustafa., (2000), *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- BALKANLI, Ali Osman., (2002), *Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Kriz*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- BARANSEL, Atilla., (1979), *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- BAYKAL, Adnan Nur., (1999), *Yöneticiler İçin Yeni Bir Bakış – Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- BORATAV, Korkut., (1995), *Türkiye İktisat Tarihi 1908- 1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- CEM, İsmail., (1997), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Can Yayınları, İstanbul.
- CEVİZOĞLU, Hüseyin., (1982), *Atatürkçü Düşünce ve Sonuçları*, Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Yayınları No:1, Ankara.
- CİHAN, Ali Rıza., (1992), *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973*, Birinci Cilt, 1920-1938, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 56, Ankara.
- *Cumhuriyet'in 75. Yılı, 1923-1953*, (1999), Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÇAĞATAY, Neşet., (1973), *Atatürk Önderliğinde Saltanattan Cumhuriyete Geçen Türkiye*, 50. Yıl Kitabından Ayrıbasım.
- ÇAM, Esat., (1998), *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul.
- ÇOKER, Ziya., (1995), *Yönetimde Yeniden Yapılanma Kırsal Yörede Yeni Bir Yönetim Modeli*, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, Ankara.
- ÇOŞKUN, Gülay., (2000), *Devlet Bütçesi – Türk Bütçe Sistemi*, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara.
- DEMİR, Gülten, (1994), *Devlet-Ekonomi İlişkisinde Dönüşüm*, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2000), *Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Yayın No: DPT: 2502-ÖİK: 523, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2000), *Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması*, Özel İhtisas Komisyon Raporu, (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yayın No: DPT:2507- ÖİK: 527, Ankara.

- DURSUN, Tuncay., (2002), *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. 2784, Ankara.
- EDİZDOĞAN, Nihat., (1998), *Kamu Bütçesi*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa.
- EGLİ, A.E., (1957), *Şehirciliğin ve Memleket Planlamasının Esasları*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- EREN, Erol., (2000), *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, Beta Yayınları, İstanbul.
- ERGİL, Doğu., (1981), *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Feridun., (1978), *K. Atatürk*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ERGUN, Turgay., (2004), *Kamu Yönetimi – Kuram Siyasa Uygulama*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- ERİKAN, Celal., (1972), *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Atatürk Dizisi: 11/B, Ankara.
- FİŞEK, Kurthan., (1975), *Yönetim*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- FRANK, Gerd., (1990), *Allahs Grosse Söhne*, Societats Verlag, Frankfurt.
- FROEMGEN, Hanns., (1935), *Kemal Atatürk Soldat und Führer*, Francksche Verlagshandlung, Stuttgart.
- GERAY, Cevat., (1973), *Kent Planlaması Konusunda Merkez ve Yerinden Yönetim İlişkileri*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Dergisi, Cilt 6, Sayı 4'den ayrı bası, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Genel Kurmay Başkanlığı, (2001), *Atatürkçülük – Atatürkçü Düşünce Sistemi*, Atatürk Dizisi 3, Genel Kurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları No: 326, İstanbul.

- Genel Kurmay Başkanlığı, (2001), *Atatürkçülük – Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Atatürk Dizisi 1, Genel Kurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları No: 324, İstanbul.
- GRONAR, Dietrich., (1994), *Mustafa Kemal Atatürk oder Die Geburt der Republik*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt.
- GÜLER, Birgül Ayman., (1996), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uyarılama Politikaları*, TODAİE Yayınları No: 266, Ankara.
- GÜMRÜKÇÜ, Harun., (2003), *Küreselleşme ve Türkiye*, Avrupa – Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Hamburg.
- HİRSCH, Ernst E., (1985), *Hatıralarım- Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Türkiye İş Bankası Vakfı-Hukuk Fakültesi, Sevinç Matbaası, Ankara.
- İŞIKLI, Alpaslan., (2001), *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- İmar ve İskan Bakanlığı, (1973), *50 Yılda İmar ve Yerleşme 1923-1973*, İmar ve İskan Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İLHAN, Suat., (1987), *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- İLHAN, Suat., (1990), *Atatürk ve Askerlik – Düşünce ve Uygulamaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- İLKİN, Akın., (1988), *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayını No: 92, İstanbul.
- İNAN, Afet., (1972), *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- İNAN, Afet., (1989.a), *Atatürk'ten Mektuplar*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İNAN, Afet., (1989.b), *İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İNAN, Afet., (1989.c), *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İNAN, Afet., (1998), *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İNAN, Afet., (2000), *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, (Sadeleştirerek Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- JAESCHKE, Gotthard., (1971), *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çeviri: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KANDEMİR, Seyyah., (1932), *Ankara Vilayeti*, Türkiye Seyahatnamesi No:1, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara.
- KANSU, Mahzar Müfit., (1997), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kara Kuvvetleri Komutanlığı, (1982), *Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları No: 2, Ankara.
- Kara Kuvvetleri Komutanlığı, (1982), *Atatürk'ün Ekonomi Görüşü*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları No:3, Ankara.

- KARAL, Enver Ziya., (1998), *Atatürk'ten Düşünceler*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara.
- KARTAL, S. Kemal., (1992), *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme*, Adım Yayıncılık, Ankara.
- KAZGAN, Gülten., (1999), *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- KELEŞ, Ruşen., (1961), *Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 122-104, Şehircilik Enstitüsü Yayınları No: 8, Ankara.
- KELEŞ, Ruşen., (1971), *Eski Anakara'da Bir Şehir Topolojisi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 314, Ankara.
- KELEŞ, Ruşen., (1984), *Kentleşme ve Konut Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 540, Ankara.
- KILIÇBAY, Ahmet., (1992), *Türk Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No: 263, Ankara.
- KILIÇER, Turgut., (1990), *T.C. Hükümetleri ve Mahalli İdareler Politikaları (1923-1990)*, Adana Valiliği Yayınları. 2, Ankara.
- KILINÇ, Selman., (2005), *Atatürk'ten İnsanlığa Yol Gösteren Sözler*, Truva Yayınları, İstanbul.
- KINROSS, Lord., (1990), *Atatürk – Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- KİLİ, Suna., (1995), *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur., (2001), *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- KOCATÜRK, Utkan., (1999), *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- KONGAR, Emre., (2000), *21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KORAY, Meryem., (2000), *Sosyal Politika*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- KURUÇ, Bilsay., (1987), *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KURUÇ, Bilsay., (1993), *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, Cilt 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 580, Ankara.
- KUYUCUKLU, Nazif., (1986), *Türkiye İktisadı*, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- MANİSALI, Erol., (2004), *Türkiye ve Küreselleşme*, Derin Yayınları, İstanbul.
- MEYDAN LAROUSSE, Cilt 10.
- MİKUSCH, Dagobert Von., (2000), *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam – Gazi Mustafa Kemal II*, (Çeviri: Esat Nermi Erendor), Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin., (1990), *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- NACİ, Fethi., (1984), *100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- NADAROĞLU, Halil., (2000), *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- OLCAYTU, Turhan., (1998), *Dinimiz Neyi Emrediyor, Atatürk Ne Yaptı?- Devrimimiz İlkelerimiz*, Ajans Türk Basım Dağıtım, Ankara.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz., (1997), *Türkiye İktisat Kongresi*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Ankara.
- ÖLMEZOĞULLARI, Nalân., (1999), *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

- ÖNEY, Erden., (1977), *İktisadi Planlama*, Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları No: 406, Ankara.
- ÖZŞEN, Tayfur., (1987), *Planlama Yönetimi*, Türkiye'de Araştırma Planlama Koordinasyon Birimleri Uygulaması, İçişleri Bakanlığı Yayınları, İçişleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayın No- Genel-426, APK-22, Ankara.
- ÖZTÜRK, Ahmet – ASLANOĞLU, Mehmet., (1995), *Ekonomik Planlama*, Ekin Kitapevi Yayınları No: 35, Bursa.
- RİLL, Bernd., (1996), *Kemal Atatürk*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg.
- SAYAR, Ahmed Güner., (2001), *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine ait Değişmeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- SEZEN, Seriyeye., (1999), *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayın No: 293, Ankara.
- SHERRİLL, Charles N., (1999), *Bir ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları – Mustafa Kemal II*, (Çeviri: Örgen Uğurlu), Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- SİEPE, Albert., (1985), *Reform und Planung in der Sozialpädagogik*, Beltz Verlag, Weinheim und Basel.
- TEKELİ, İlhan – İLKİN, Selim., (1993), *Dr. Max Von Der Porten'in Türkiye'deki Çalışmaları ve İktisadi Devlet Teşekkülleri Sisteminin Oluşumu*, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, Ekonomi ve Toplum Wirtschaft und Gesellschaft Economy and Society, İstanbul.
- TEKİN, Nil Türker, (2001), *Anahatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TEZEL, Yahya S., (2000), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- TİMUR, Taner., (2001), *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- TOKGÖZ, Erdiñç., (2001), *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- TOLAN, Barlas., (1996), *Toplum Bilimlerine Giriş*, Adım – Murat Yayıncılık, Ankara.
- TORTOP, Nuri., (1991), *Mahalli İdareler*, TODAİE Yayınları No: 237, Ankara.
- TUNÇAY, Mete., (1999), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923- 1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 88, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, Necdet., (1986), *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3367, Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 4, İstanbul.
- TURHAN, Seyfettin., (1993), *Atatürk'te Konular Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TÜRK, İsmail., (2003), *Maliye Politikası*, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara.
- *Türkiye'de Bölge Planlamasının Evreleri*, (1993), Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterlik Yayınlarından No:2, Ankara.
- ULUSOY, Ahmet., (2003), *Maliye Politikası*, Derya Kitapevi Yayınları, Trabzon.
- YALÇINDAĞ, Selçuk., (1993), *Kırsal Kalkınma Projeleri ve Yerel Yönetimler*, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul.
- YAMANER, Şerafettin., (1999), *Atatürk Öncesi ve Sonrası Kültürel Değişim*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

MAKALELER

- AKAT, Asaf Savaş., (1982), “İktisadi Politikalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul , s. 1090- 1112.
- AKÇAY, Memduh Aslan., (2002), “Atatürk ve Vargas Dönemleri(1920-1938): Türkiye ile Brezilya'nın Sanayileşme Kararlarının Karşılaştırılması”, *Planlama Dergisi*, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayı, Ankara, s. 31- 48.
- ALKİN, Erdoğan., (1982), “Döviz Kuru Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 5, İletişim Yayınları, İstanbul , s. 1147-1153.
- ALPAR, Cem., (1984), “Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm”, *Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ALTUĞ, Yılmaz., (1987), “Modern Bir Devlet Yaratıcısı Olarak Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt III, Sayı 9, s. 519-535.
- ARAS, Osman., “Ataturk’u Anmak ve Anlamak”, <mailto:osmanaras@yergundem.com>, 24.01.2006.
- ARINSOY, Yavuz., (1986), “Türk Kalkınma Planlamasında Uygulanan Model ve Teknikleri”, *İl Planlama ve Koordinasyon Müdürleri ile APK ve İl Planlama Uzman Yardımcıları Kurs Notları*, İçişleri Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları No: Genel: 416, APK: 16, Ankara, s. 169-171.
- ASAF, Burhan., (1934), “Planlı Dış Ticaret ve Dış Ticaret Ofisleri”, *Kadro*, 28. Dergi, s. 27-34, (Tıpkı Basım: Cilt:3, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları, Ankara).

- ASLAN, Onur Ender., (1998), “ Devlet Planlama Teşkilatı: 1980 Sonrası Dönüşüm”,
Amme İdaresi Dergisi, 31/1, TODAİE, Ankara, Mart, s. 103-104.
- ATACAN, Vedat., (1988), “Cumhuriyet Döneminde Planlama Hareketleri ” , *Türk İdare Dergisi*, Yıl.60, Sayı. 380, İçişleri Bakanlığı APK Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 167-173.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya., (1932), “Plan Mefhumu Hakkında”, *Kadro*, 5. Dergi, Mayıs, s.6, (Tıpkı Basım: Cilt:1, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Ankara Ticari İlimler Akademisi, Ankara).
- AYDEMİR, Şevket Süreyya.,(1933.a.) “Türkiye’nin İktisadi Mıntikalara Bölünmesi”,
Kadro, 15. Dergi, Mart, s.5, (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, (1933.b.), “Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayimiz”, *Kadro*, 24. Dergi, Aralık, s. 5, (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- AYDEMİR, Şevket Süreyya., (1934.a), “Programlı Devletçilik”, *Kadro*, 34. Dergi, s.5-13, (Tıpkı Basım: Cilt:3, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları, Ankara).
- AYDEMİR, Şevket Süreyya., (1934.b), “Sosyal Milliyetçiliğin Zaferi”, *Kadro*, 35-36. Dergi, s.8-22, (Tıpkı Basım: Cilt:3, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları, Ankara).
- AYDEMİR, Şevket Süreyya., (1934.c), “Yürüyen Devlet”, *Kadro*, 25. Dergi, s.5-12, (Tıpkı Basım: Cilt:3, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları, Ankara).

- BİLGE, Reha., (1981), “Atatürk Üzerine Yakup Kadri ve Şevket Süreyya İle Bir Söyleşi”, *Ekonomik Yaklaşım*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No: 178, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 6, Ankara, s. 107-120.
- BİRCAN, İsmail., (1986), “Plan Kavramı ve Planlama- Kalkınma İlişkileri”, *İl Planlama ve Koordinasyon Müdürleri ile APK ve İl Planlama Uzman Yardımcıları Kurs Notları*, İçişleri Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve koordinasyon kurulu Başkanlığı Yayınları No: Genel: 416, APK: 16, Ankara, s. 97-113.
- BORATAV, Korkut., (1982), “Türkiye’de Devletçilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982 , s. 412-437.
- BORATAV, Korkut., (2004), “Cumhuriyet Tarihinden Parlak ve Gri Sayfalar”, *Cumhuriyet’in 80. Yılı Armağanı*, Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi Yayınları, (Editör: Nuri Adıyeke), İstanbul, s.21- 25.
- BOZKURT, Gülnihal., (1995), “Ankara’nın Başkent Olmasına Dair Bir Alman Belgesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 33, Ankara, s. 757-770.
- BÖRTÜCENE, İcen., “Anayasalar ve Planlama”, *1. Planlama Kongresi – Planlamanın Meşruiyeti ve Plancuların Konumları*, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara.
- COŞKUN, İsmail., (1986), “Planlama Kavramındaki Gelişmeler ve Türkiye’de Planlı Kalkınma”, *İl Planlama ve Koordinasyon Müdürleri ile APK ve İl Planlama Uzman Yardımcıları Kurs Notları*, İçişleri Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları No: 416, Ankara, s. 115-122.
- ÇAKI, Ali., (1986), “ Kırsal Kalkınma ve Merkez Köyler”, *İl Planlama ve Koordinasyon Müdürleri ile APK ve İl Planlama Uzman Yardımcıları Kurs Notları*, İçişleri Bakanlığı, APK Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 253-254.

- ÇAMUR, Kübra Cihangir., (2002), “Küreselleşme Sürecinin Kentsel Mekan Üzerine Etkileri: Yabancı Sermaye Yatırımları”, *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, TODAİE Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara, s. 661- 676.
- ÇAVDAR, Tevfik., (1982), “Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1074- 1083.
- DÖNMEZ, Mustafa., (1998), “Cumhuriyetin 75 inci Yılında İl Özel İdareleri”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Mahalli İdarelerimiz*, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 11- 44.
- ERYOLDAŞ, Akın., “Bölge Planlama'nın Araçları”, *1. Planlama Kongresi – Planlamanın Meşruiyeti ve Plancıların Konumları*, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara.
- GERAY, Cevat., (1973), “Şehir Planlaması”, *Şehircilik Sorunlar- Uygulama ve Politika*, A.Ü., SBF Yayınları No: 358, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayınları Sayı: 13, Ankara.
- GİRİTLİ, İsmet., (1975), "Kemalizmin Sosyo-Ekonomik Yönü", *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri*, İ.Ü. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- GİRİTLİ, İsmet., (1990), “Atatürkçülük İdeolojisinin Dogmatik İdeolojilere Üstünlüğü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt: VI, Sayı 16, Kasım 1989, TTK Basımevi, Ankara, s. 27-38.
- GİRİTLİ, İsmet., (1995), “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 33, Ankara, s. 799-807.
- GLASNECK, Johannes., (1983), “ Die Rolle der Persönlichkeit Kemal Atatürk im Nationalin Befreimmungskampf der Volker der Nahen Osten”, *Sitzungsberichte der*

Akademie der Wissenschaften der DDR Gesellschaftswissenschaften, Akademie Verlag, Berlin.

GÖNLÜBOL, Mehmet., (1992), “Atatürk ve Dış Politika”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 24, Ankara, s. 439-442.

GÜL, Mustafa., (1997), “Bir Telgraf Memurunun İfadesiyle Mütareke Döneminde İstanbul Anadolu Haberleşmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 38, Ankara, s. 427-432.

GÜVEN, H. Sami., (1981), “Atatürk Döneminin Ekonomi ve Ulaşım Siyasaları”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 4, TODAİE, Ankara, s. 100- 107.

HALE, M. William., (1984), “*Devletçiliğin Değerlendirilmesi, Kaynakları ve Amaçları*”, (Çeviri: Hamit Çalışkan), Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bankası Uluslar arası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981), İş Bankası Kültür Yayınları, Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi:10, Ankara.

HAYRETTİN, Tahir., (1933), “Ayarlı Millet ve Plan”, *Kadro*, 18. Dergi, s.57, (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).

HERSLAG, Z. Y., (1995), “Atatürk’ün Devletçiliği”, *Türkiye’de Devletçilik*, (Derleyen: Nevin Coşar), Bağlam Araştırma Dizisi, Bayrak Matbaası, İstanbul, s. 207-217.

----- <http://www.ttgiv.org.tr>, “Tayyare’den Uçak’a Bir Montaj Öyküsü”, 24.01.2006.

HUSREV, İsmail., (1934.a), “Beş Senelik Programın Manası”, *Kadro*, 27. Dergi, s. 26-30, (Tıpkı Basım: Cilt:3, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları, Ankara).

- HUSREV, İsmail., (1934.b), “Beş Senelik Sanayi Programı ve Kredi Meselesi”, *Kadro*, 28. Dergi, s. 19-23, (Tıpkı Basım: Cilt:3, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları, Ankara).
- İLKİN, Selim., (1981), “Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü”, *Türk İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: II, ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, Saim Toraman Matbaası, Ankara, s. 257- 283.
- İNÖNÜ, İsmet., (1933), “Fırkamız Devletçilik Vasfı”, *Kadro*, 22. Dergi, Kasım, s. 5, (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- İNSEL, Ahmet., (1982), “Devletçiliğin Anatomisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 419- 425.
- KABASAKAL, Mehmet., (1982), “Demokrasi ve Planlama”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1615- 1624.
- KADRİ, Yakup., (1932), “Ankara Moskova Roma”, *Kadro*, 12. Dergi, s. 34 – 37. (Tıpkı Basım: Cilt:1, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Ankara Ticari İlimler Akademisi, Ankara).
- KARADUMAN., Fethi, (2004), “Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Çağdaş Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu”, *Cumhuriyet’in 80. Yılı Armağanı*, Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi Yayınları, Editör:Nuri Adıyeke, İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU, Atilla., (Eylül 2000), “21. Asırda Planlama”, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve DPT'nin 40. Yılı Konferansları Dizisi- II*, DPT, s. 6.
- KELEŞ, Ruşen., (1973), “Bölge Planlaması ve Bölge Kalkınması”, *Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika*, A.Ü., SBF Yayınları No: 358, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayınları Sayı: 13, Ankara.

- KELEŞ, Ruşen., “Siyaset Dışı Planlamadan Planlamasız Siyasete”, *1. Planlama Kongresi – Planlamanın Meşruiyeti ve Plancıların Konumları*, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, s.32
- KERWİN, Robert W., (1995), “Türkiye’de Devletçilik 1933-50”, *Türkiye’de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, Bayrak Matbaası, İstanbul, s. 97-210.
- KEYDER, Çağlar., (1981), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarının ‘Milli’leşmesi”, *Türk İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: II, ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, Saim Toraman Matbaası, Ankara, s. 239- 252.
- KEYDER, Çağlar., (1982), “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1064-1113.
- KIŞLALI, A. Taner., (2000), “Kemalizm Geleceğin Öncüsüdür”, *Demokratik Toplum Çağrı Bildirileri*, Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi, Mersin.
- KUBİN, Gülten., “Sunuş Bildirisi”, *1. Planlama Kongresi – Planlamanın Meşruiyeti ve Plancıların Konumları*, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara, s.13-15.
- MANGO, Andrew., (2005), “Örnek Yönetici ve Lider Atatürk”, *Üçüncü Uluslar arası Sempozyum Bildirileri*, (12-13 Mayıs 2005, İstanbul), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 217-222.
- MORGİL, Orhan., (2002), “Büyüme ve Sanayileşme Politikaları”, *Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, (Editör: Bahaeddin Yediyıldız), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Baskı: Siyasal Kitapevi, Ankara.
- M. Şevki., (1933a), “Elektrikli Türkiye”, *Kadro Dergisi*, 13. Dergi, s.35- 41. (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).

- M. Şevki., (1933b), “Elektrikli Türkiye II – Türkiye’de Elektrik Sanayi Nasıl Olmalıdır?”, *Kadro, 14. Dergi*, s. 45-48. (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- M. Şevki., (1933c), “Elektrikli Türkiye III – Elektriklenme Hakkında Bir Ön Proje”, *Kadro, 15. Dergi*, s. 40 – 46, (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- M. Şevki., (1933d), “Elektrikli Türkiye IV – Evvele Enerji Planı”, *Kadro, 16. Dergi*, s. 42 - 46. (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- MUMCU, Uğur., “Nereden Nereye?..”, <http://ataturk.kemalistler.net>. 25.01.2006.
- OZANKAYA, Özer., (2004), “Cumhuriyet’in 80. Yılında Atatürkçü Uygarlık Dizgisinde Eğitimin Yeri”, *Cumhuriyet’in 80. Yılı Armağanı*, Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi Yayınları, (Editör:Nuri Adıyeke), İstanbul.
- ÖKÇÜN, Gündüz., (1982), “İzmir İktisat Kongresi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1061- 1063.
- ÖKMEN, Mustafa- PARLAK, Bekir., (2002), “Küreselleşme Sürecinde Yerelleşme Eğilimleri ve Yerel Haklar”, *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, TODAİE Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara, s. 611- 635.
- ÖZHAN, Hasan- YETER, Enis., (1995), “Mahalli İdare Birlikleri”, *Türk Belediyecilik Derneği*, Konrad Adenauer Vakfı, Aralık, s. 10.
- ÖZKAYA, Yücel., (1981), “Atatürk Döneminde Sanayileşme”, *Tebliğler*, Uluslararası Atatürk Konferansı, Cilt: 3, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, s. 53/ 1-8.

- ÖZKAYA, Yücel., (1989), “Atatürk Biyografisinden Sayfalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt: VI, Sayı 16, Ankara, s. 103 - 107.
- ÖZKAYA, Yücel., (1992), “Kuvâ-yı Milliye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 24, Ankara, s. 451-480.
- ÖZMEN, Selahattin., (1982), “Üretimde Devlet: Kamu İktisadi Teşebbüsleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 426- 437.
- ÖZŞEN, Tayfur., (1987), “Yerel Yönetimler ve Planlama”, *Türk İdare Dergisi*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Yılı 59, Sayı. 377, Ankara, s. 118-126.
- ÖZŞEN, Tayfur., (1988), “İl ve İlçe Düzeyinde Planlama, Koordinasyon ve İzleme”, *Mülki ve Mahalli İdareler Düzeyinde Planlama*, İçişleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı Yayınları, s. 149-150.
- ÖZŞEN, Tayfur., (2005), “Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Değişen Yönetim Yaklaşımlarının Türkiye'nin Geleceğine Etkileri”, *Üçüncü Uluslar arası Sempozyum Bildirileri*, (İstanbul, 12-13 Mayıs 2005), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 133-147.
- ÖZYARDIMCI, Cemal., (1998), “Cumhuriyetin 75 inci Yılında Köyler”, *Cumhuriyetin 75.Yılında Mahalli İdarelerimiz*, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 131- 157.
- ÖZYURT, Hasan., (1981), “Atatürk'ün İktisadi Görüşleri ve Uygulamaları”, *Tebliğler*, Uluslar arası Atatürk Konferansı, Cilt: 3, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, s. 54/ 1-12.
- PETROL-İŞ, (1995), “Globalleşme ve Mali Sermaye”, *93- 94 Petrol- İş*, Petrol-İş Yayınları No: 36, İstanbul, Nisan, s. 12-600.

- PETROL-İŞ, (2000), “ Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Üretim Birikim ve Bölüşüm İlişkilerine Toplu Bir Bakış”, *97- 99 Petrol- İş*, Petrol- İş Yayınları No: 58, İstanbul, Mart, s. 20-650.
- REİNER, A. Thomas., - WILSON, H. Robert., “Sovyet Kentinde Planlama ve Karar Alma Süreci: Rant, Toprak ve Kent Biçimi”, *20. Yüzyıl Kenti*, Derleme ve Çeviri: Bülent Duru- Ayten Aklan, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 185-198.
- REYHAN, Cenk., (2000), “1913 Tarihli Vilâyet Genel İdaresi Geçici Kanunu”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı I, 1 Ocak 2000, TODAİE, Ankara, s. 129–153.
- SABIR, Hasan., “Atatürk’un İktisat Zihniyeti”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2003/Atatürk.htm>, 11.15.2005.
- SALTIK, Ahmet., (2002), “ 79. Yılında Atatürk ve Türk Devrimi’ne Bakış”, Atatürkçü Düşünce Derneği, *Aylık Düşün Dergisi*, Sayı. 101, Aralık, s. 21–22
- SENCER, Muzaffer., (1981), “Atatürkçülük ve Toplumsal Değişme”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 4, TODAİE, Ankara, Aralık, s. 35- 36.
- SEY, Yıldız., (1998), “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Mimarlık ve Yapı Üretimi”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.
- SÖKMEN, Polat., (2002), “Dünya Sistemine Eklemlenme Çağında Yeni Gelişme Anlayışları, Yeni Yönetim Biçimleri”, *Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri*, TODAİE Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara, s. 597- 608.
- ŞAHİNÖZ, Ahmet., (2002), “Cumhuriyet Döneminin Tarım Politikaları”, *Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Baskı: Siyasal Kitapevi, Ankara.

- TATLIDİL, Ercan., (2004), “Atatürk Cumhuriyetinin Anadolu Gerçeği ve Eğitim Anlayışı”, *Cumhuriyet’in 80. Yılı Armağanı*, Atatürkçü Düşünce Derneği Mersin Şubesi Yayınları, (Editör:Nuri Adıyeke), İstanbul.
- TEKELİ, İlhan., (1980), “II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan; Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları”, *Türk İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: II, ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, Saim Toraman Matbaası, Ankara, 1981, s. 289- 325.
- TEKELİ, İlhan., (1998), “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.
- TEKELİ, İlhan., “Plancının Meşruiyetini Oluşturmada Etik Sorunlar”, *1. Planlama Kongresi – Planlamanın Meşruiyeti ve Plancıların Konumları*, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara.
- TEKELİ, İlhan- İLKİN, Selim., (1982.a), Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3*, ODTÜ, Ankara, s. 130- E276.
- TEKELİ, İlhan- İLKİN, Selim., (1982.b), “ Türkiye’de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1602-1625.
- TOKGÖZ, Erdinç., (2002), “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, (Editör: Bahaeddin Yediyıldız), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Baskı: Siyasal Kitapevi, Ankara.
- TÖR, Vedat Nedim., (1932a), “Değişen Cihan Münasebetleri İçinde Türkiye”, *Kadro*, 5. Dergi, Mayıs, s. 15, (Tıpkı Basım: Cilt:1, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Ankara Ticari İlimler Akademisi, Ankara).

- TÖR, Vedat Nedim., (1932b), “Mefhum Teşkilatı Değil Madde Teşkilatı”, *Kadro Dergisi*, Ağustos sayısı 8.Dergi, s. 13-17. (Tıpkı Basım: Cilt:1, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Ankara Ticari İlimler Akademisi, Ankara).
- TÖR, Vedat Nedim., (1933a), “Bizde Hususi Teşebbüsün Zaferi”, *Kadro Dergisi*, 13. Dergi, (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- TÖR, Vedat Nedim., (1933b), “Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekli”, *Kadro*, 15. Dergi, Mart, s.15, (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- TÖR, Vedat Nedim., (1933c), “Devletçi Bir Ziraat Siyasetinin Ana Prensipleri”, *Kadro*, 20. Dergi, s. 18, (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- TÖR, Vedat Nedim., (1933d), “İktisatta İstiklal”, *Kadro*, 22. Dergi, Kasım, s. 17, (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- TÖR, Vedat Nedim., (1933e), “Devletçilik Yolunda Aydınlik”, *Kadro*, 23. Dergi, Kasım, s.17. (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- TÖR, Vedat Nedim., (1934), “Sanayi Planından Sonra Ziraat Planı”, *Kadro*, 35-36. Dergi, Kasım, s.23-27. (Tıpkı Basım: Cilt:2, Yayına Hazırlayan, Cem Alpar, Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları No:9, 1982, Ankara).
- TRAK, Ayşe., (1982), “Liberalizm- Devletçilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1085- 1089.

- WERNER, Ernst., (1983), “Das Verhältnis Mustafa Kemal’s zur Sowjetmacht und zu den Ideen des Leninismus (1918-1923)”, *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR Gesellschaftswissenschaften*, Akademie Verlag, Berlin.
- YAVUZ, Fehmi., (1973), “Ülke Ölçüsünde Planlı Çalışmalar”, *Şehircilik Sorunlar-Uygulama ve Politika*, A.Ü., SBF Yayınları No: 358, Cumhuriyetin 50. Yılı Yayınları Sayı: 13, Ankara, s. 51-72.
- YILMAZ, E. Tomris., (2002), “Mustafa Kemal Atatürk ve Maliyemiz”, *İleti Dergisi*, Atatürkçü Düşünce Derneği Yayınları, Sayı 77, Mayıs, s. 19.
- YILMAZ, Mustafa., (1994), “1923-1938 İngiliz Basını’nın Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 28, Ankara, s. 157-208.